



IN IUSTITIA



ZNÁTE JEJICH PRÁVA

SOCIÁLNÍ PRÁCE A LIDÉ

OHROŽENÍ NÁSILÍM Z NENÁVISTI

Klára Kalibová, Kateřina Baňacká, Tereza Cajthamlová,
Květa Glaserová, Markéta Nešporová, Vendula Zapletalová a kol.

ZNÁTE JEJICH PRÁVA

Sociální práce a lidé ohrožení násilím z nenávisti

Editorky: Klára Kalibová, Tereza Cajthamlová

Korektura: Gabriela Tarnovská

Grafická úprava a layout: Marek Tarnovský

Vydala: In IUSTITIA, o.p.s.

Vydání 1.

Praha, 2016

Tisk: Irbis

ISBN: 978-80-88172-20-8



Publikace vznikla v rámci projektu Spravedlnost bez rozdílů
podpořeného grantem grantem z Islandu, Lichtenštejnska a Norska v rámci EHP fondů.



IN IUSTITIA



ZNÁTE JEJICH PRÁVA

SOCIÁLNÍ PRÁCE A LIDÉ

OHROŽENÍ NÁSILÍM Z NENÁVISTI

1. ÚVODEM

Klára Kalibová

Sociální pracovníci a pracovnice se s problematikou předsudečného násilí (v textu zvaného také násilí z nenávisti) setkávají. Ne vždy však mají dostatek znalostí, zkušeností a důvěry klientů a klientek k tomu, aby jej mohli rozpoznat a poskytnout odpovídající podporu a pomoc. To souvisí také s tím, že v rozmanité praxi sociální práce je téma předsudečného násilí odsunuto na pozadí problémů, které sociální pracovníci a pracovnice pomáhají řešit častěji. O násilí z nenávisti se tak dozvídáme spíše mimochodem nebo až po delší spolupráci. Otevírá se zde tedy prostor posílit kompetence sociálních pracovníků a pracovnic předsudečného násilí identifikovat, pojmenovat a poskytnout ohroženým lidem odpovídající podporu a pomoc. K tomu by měly pomoci následující texty.

2. PŘEDSUDEČNÉ NÁSILÍ A SOCIÁLNÍ PRÁCE¹

Klára Kalibová

Role sociální práce při podpoře lidí ohrožených předsudečným násilím je nezastupitelná. Sociální pracovníci a pracovníce jsou často vůbec prvním lidmi, kteří mohou rozpoznat, že se jejich klienti a klientky setkali s předsudečným násilím. I tam, kde obsah sociální práce primárně není zaměřen na podporu obětí trestných činů nebo na podporu osob ohrožených předsudečným násilím, mohou sociální pracovníci a pracovníce včasné poskytnutou informací či zprostředkováním specializovaných služeb a institucí významně přispět ke zlepšení života svých klientů a předejít jejich sociálnímu vyloučení v důsledku předsudečného incidentu.

2.1 Předsudečné incidenty

Podstatou **předsudečného násilí** je, jak ostatně vyplývá z termínu, předsudek útočníka vůči určité charakteristice napadeného – **barvě pleti, národnosti, etnicitě, víře nebo skutečnosti, že napadený je bez víry, zdravotnímu stavu, sexuální orientaci či identitě, politickému názoru, příslušnosti k sociální skupině či subkultuře či z jiného podobného důvodu**.

Předsudečné násilí je často označováno **jako násilí z nenávisti**. Také autorky této publikace v uplynulých textech tento termín preferovaly před termínem předsudečného násilí. Ukazuje se však, že pro laickou i odbornou veřejnost², i pro samotné lidi ohrožené tímto násilím, je termín nesrozumitelný, neboť nevystihuje podstatu útoku. Tou nemusí být intenzivní prožitek nená-

visti, ale **chladně racionalizovaný předsudek** převedený do určitého jednání. Jednání přitom může být menší intenzity (nadávky, pronásledování přes počítačovou síť, ničení majetku, šikana). Lpění na prokazatelné nenávisti, tedy silném emočním a zjevném prožitku, vede k tomu, že dlouhodobé méně intenzivní předsudečné útoky, které však v životě obětí zanechávají hluboké následky, jsou přehlíženy či bagatelizovány. V následujícím textu se **příkláníme k zavedení termínu předsudečné násilí**.

Předsudečné násilí vypadá jako

- **Nadávky:** osobní, emailové či telefonické nadávky soustředící se na některou z charakteristik napadených.
- **Obtěžování, zastrašování a nátlak:** různá forma výhrůžek, vydírání nebo jiného obtěžování, osobně, telefonicky, emailem nebo prostřednictvím sociální sítě.
- **Psychické násilí:** dlouhodobé ponižování, zesměšňování a psychický nátlak.
- **Sexuální útok:** znásilnění, zneužití nebo sexuální obtěžování, jehož hlavní motivací je odlišnost (např. sexuální nebo náboženská) poškozených
- **Fyzické násilí:** napadení se zbraní nebo beze zbraně, ublížení na zdraví, zabití a vražda
- **Kyberšikana:** pronásledování prostřednictvím počítačové sítě, vytváření falešných profilů, obtěžování nenávistnými stránkami, napadání emailů apod.
- **Teroristické útoky:** útoky většího rozsahu nesoucí politické poselství a motivované předsudky vůči napadeným jednotlivcům i celé komunitě.

Výběr poškozeného je **často symbolický**. Útočník nenapadá konkrétní osobu, ale selektivně vybírá zástupce skupiny osob, ke které drží určitý předsudek. Konkrétní člověk pro něj v době útoku není důležitý, představuje pro něj zástupný terč. Někdy se setkáváme s tvrzením, že poškození (nebo jejich majetek) byli

1 Téma násilí z nenávisti a sociální práce zpracovala In IUSTITIA podrobně v publikaci Tvář v tvář předsudečnému násilí (viz <http://bit.ly/biaspdf>). V této části publikace tedy pouze shrnujeme základní poznatky o násilí z nenávisti ze zmíněné publikace a v plném rozsahu odkazujeme na ni.

2 V letech 2014–2016 vyškoliла In IUSTITIA několik desítek sociálních pracovníků a pracovník na téma násilí z nenávisti. V prvním kvartále roku 2016 jsme vyškoliли téměř dvě stě policistů a policistek z řad pořádkové policie a Služby kriminální policie a vyšetřování. Pro obě tyto skupiny byl termín nenávisti víceméně matoucí. Ukazovalo se to především na řešení kazuistik, jejichž podstatou byl předsudek nikoli intenzivní nenávist.

vybrání „náhodně“ a pachatel proti nim žádný předsudek nedržel. Tuto „náhodu“ je vždy potřeba poměřovat s respektem vůči okolnostem útoku. Pokud se jedná o takový výběr, kdy ze skupiny náhodně přítomných osob vybírá pachatel pouze tu, která se od ostatních a od něj samotného liší některou zmíněnou osobní charakteristikou, nejde o náhodný výběr, ale o diskriminační výběr a tedy i o předsudečné násilí. Diskriminační výběr se může promítat i do intenzity útoku. Obecně platí, že o předsudečné násilí jde všude tam, kde provedení útoku je v poměru k podobným útokům v daném místě a čase nepřiměřené a jediným důvodem je skupinová příslušnost poškozeného.

Pro předsudečné násilí je typická jeho **latence**, tedy to, že lidé se zkušenostní s tímto násilím je nikomu neoznamují a zůstávají bez pomoci. Sekundárně tato latence vede k začarovanému kruhu. Malý počet předsudečných útoků zaznamenaných policií či pomáhajícími organizacemi vede k závěru, že se jedná o okrajové téma, kterému není třeba věnovat výzkumnou, odbornou ani podpůrnou pozornost. Nedostatek pozornosti pak vede k tomu, že zde fakticky není nikdo, kdo by téma předsudečného násilí a především poškozeným věnoval odpovídající pozornost, problémys viktimizací pojmenovával a hledal dlouhodobá řešení.

Důvody latence předsudečného násilí jsou různé (Kalibová 2016, s. 24). Poškození předsudečné útoky neoznamují, protože mohou mít **strach** z policie či pomsty pachatele. Vliv může mít i nedostatek informací o tom, že určité jednání je trestným činem. Někteří lidé jsou **předsudkům** vystaveni tak **dlouho**, že je berou jako běžnou součást svého života. Teprve poté, co útoky dosáhnou určité (poměrně dost vysoké) úrovně hrubosti, rozhodnou se je někomu oznámit. Mezi lidmi vystavenými předsudečnému násilí existuje i **obecná nedůvěra** v to, že jim někdo může pomoci a že může dojít ke spravedlivému potrestání pachatele. Někteří poškození mají dlouhodobou **zkušenost s diskriminací** (v zaměstnání, bydlení, přístupu ke službám aj.) a předpokládají, že budou diskriminováni i po případném oznámení útoku v trestním řízení. Někteří se sami v minulosti dopustili trestného činu nebo přestupku a obávají se, že jim nikdo nebude věřit.

Také mohli v minulosti (nebo i při oznamování předsudečného trestného činu) narazit **na gatekeeping** ze strany policie. Tedy

takové jednání, která fakticky znemožní oznámení útoku. Poškozeným je například sděleno, že útoky nejsou předsudečnými trestnými činy či že se o trestné činy nejedná vůbec, jsou mylně informováni o tom, že mohou trestní oznámení podat jen v určitých hodinách či určitému policistovi, či je jim sdělováno, že pachatel stejně nebude dopaden.

Většina předsudečných útoků se odehrává ve **veřejném prostoru** (ulice, restaurace, chodby domů, dopravní prostředky). To souvisí s jejich výše uvedeným specifickým symbolickým výběrem, kdy není napadán konkrétní člověk, ale kdokoli, kdo se ocitne v dosahu útočníka a reprezentuje mu diskriminačně vybraný cíl.

Na špatných zkušenostech obětí předsudečného násilí se podílí také **tzv. efekt přihlížejícího**, tedy zkušenost s tím, že pokud byli napadeni na veřejnosti nikdo, nebo málokdo jim pomohl. Efekt přihlížejícího je typický pro řadu trestných činů, ke kterým dochází ve veřejném prostoru, a znamená neochotu svědků zasáhnout ve prospěch osoby, která je napadána. Bývá vysvětlován strachem o vlastní bezpečí, a také přesvědčením, že by měl reagovat někdo jiný (Latané, Darley 1968). U předsudečných útoků je efekt přihlížejícího posílen sociální distancí mezi napadenými a útočníkem, čili jinými slovy neochotou svědků intervenovat ve prospěch lidí z jiné národnosti, etnické, náboženské apod. skupiny.

Předsudečnými útoky je zasažena **důstojnost** poškozených, byli napadeni pro to kým, jsou a pro to, co nemohou změnit. Někteří lidé se necítí bezpečně ve veřejném prostoru, ve kterém byli napadeni. Mohou se uzavírat do sebe nebo do komunity. Integrační snahy mohou být složité nebo dlouhodobě narušené. U některých poškozených se může objevit sebenenávisť. Základní specifickou potřebou poškozených je **uznání, že se stali terčem předsudečného útoku**. Minimálně v rámci stranici sociální práce je toto uznání základní podmínkou úspěšné spolupráce. Předsudečné násilí negativně dopadá také na fyzický a psychický stav poškozených, jejich rodinný a sociální život, zaměstnanost a bydlení.

Ve všech těchto případech vidíme **významnou roli sociální práce**. Sociální pracovníci a pracovnice mohou lidem vystaveným předsudečnému násilí poskytnout dostatek informací a podpo-

ry, doprovodit je na jednání s úřady a policií, zprostředkovat jim právní pomoc a umožnit jim zvládnutí náročného procesu vyrovnávání se s útokem.

2.2 Předsudečné násilí a právo

Předsudečné útoky jsou útoky zasahující základní lidská práva. A s jako takovými se s nimi vypořádává právo, jako s útoky, kterým je potřeba předcházet, které mají být odpovídajícím způsobem trestány a jejichž obětem má být dopřán odpovídající standard přístupu ke spravedlnosti a sociální péči.

Některé formy násilí z nenávisti jsou trestnými činy. To, zda určité jednání bude považováno za trestný čin, závisí na vnitrostátní právní úpravě. V českém trestním zákoníku (zákon č. 40/20019 Sb.) je předsudečná motivace uvedena u trestných činů uvedených v následující tabulce.

Předsudečná pohnutka v základní skutkové podstatě	
§ 352 odst. 2	Násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci
§ 355	Hanobení národa, rasy, etnické nebo jiné skupiny osob
§ 356	Podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod

Předsudečná pohnutka jako podmínka použití vyšší trestní sazby (kvalifikovaná skutková podstata)	
§ 140 odst. 1, 2, 3 písm. g)	Vražda
§ 145 odst. 1, 2 písm. f)	Těžké ublížení na zdraví
§ 146 odst. 1, 2 písm. e)	Ublížení na zdraví
§ 149 odst. 1, 2 písm. c)	Mučení a jiné nelidské a kruté zacházení
§ 170 odst. 1, 2 písm. b)	Zbavení osobní svobody
§ 171 odst. 1, 2 písm. b)	Omezování osobní svobody

§ 172 odst. 1, 3 písm. b)	Zavlečení
§ 175 odst. 1, 2 písm. f)	Vydírání
§ 183 odst. 1, 3 písm. b)	Porušování tajemství listin a jiných dokumentů uchovávaných v soukromí
§ 329 odst. 2 písm. b)	Zneužití pravomoci úřední osoby
§ 228 odst. 1, 2, 3 písm. b)	Poškození cizí věci
	Některé trestné činy vojenské

Tabulka č. 1 – Trestné činy s předsudečnou motivací

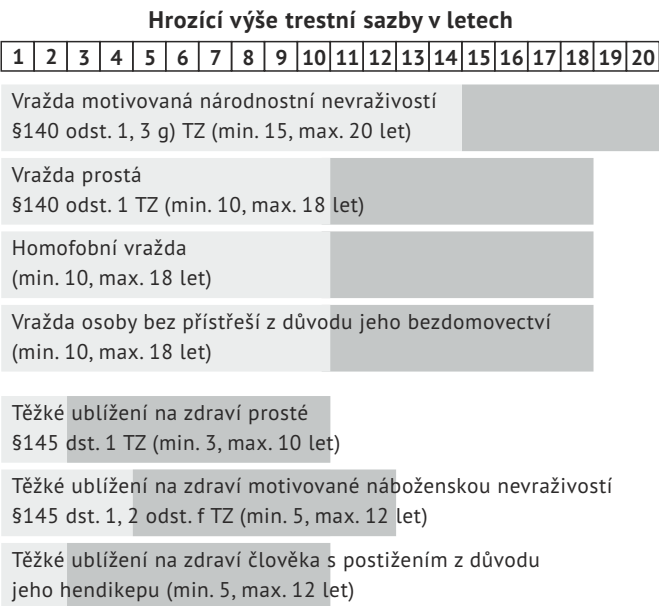
Podstatou stíhání předsudečných trestných činů je **navýšení trestní sazby**. Znamená to, že v případě, že je pachatel prokázáno, že jeho útok byl, motivován předsudkem zvyšuje se hrozící trest zhruba o jednu třetinu. Proto se většina pachatelů předsudečnou motivací popírá a snaží se útok na poškozené ospravedlnit.

Podle českého práva je však před předsudečným násilím zvýšením trestní sazby **chráněno pouze pět skupin osob** – lidé napadení z důvodu své barvy pleti (rasy), národnosti, etnické příslušnosti, víry nebo politického přesvědčení. **Není přitom podstatné, zda lidé ke konkrétní skupině osob patří. Rozhodné je vnímání a rozhodnutí pachatele napadnou jiného pro jeho skutečnou nebo domnělou osobní charakteristiku. Pokud je útok namířen proti lidem z důvodu jejich sexuální orientace, zdravotního stavu, věku, příslušnosti k sociální skupině, či jiného podobného důvodu, bude se jednat o předsudečný incident nebo násilí, právní ochrana však bude poskytnuta jako v případě obecných trestných činů.**

chráněné skupiny	nechráněné skupiny
barva pleti/rasa	rod/gender
etnická příslušnost	sexuální orientace/identita
národnost	sociální původ/postavení
víra/ateismus	subkultura
politické přesvědčení	věk
	zdravotní stav

Tabulka č. 1 – Skupiny chráněné před předsudečným násilím

Jaký má tato disproportční ochrana dopad na obsahově stejné, ale z hlediska motivace různé útoky lze vidět v následující infografice:



V České republice mezi osoby nejčastěji vystavené předsudečným násilím patří dlouhodobě národnostní menšiny (zejména Romové), cizinci a cizinky a osoby bez přístřeší. Od roku 2015 narůstá také počet útoků vůči muslimům a muslimkám, uprchlíkům a lidem z důvodu jejich politického názoru.³ Neznamená to ale, že se terčem předsudečného násilí nemohou stát lidé z majority.

Méně závažné verbální projevy nevraživosti a nesnášenlivosti nazýváme předsudečnou mluvou, i pro české prostředí se však zažil termín **hate speech**. S hate speech se setkáváme v (on-line) médiích, politických debatách či na internetu nebo v podobě hoaxů. Některé formy hate speech jsou podle národních norem či dokonce evropské úpravy zakázány.

3 Pro podrobnosti prosím srovnajte Zprávy o násilí z nenávisli každoročně a kvartálně publikované na webu organizace In IUSTITIA (www.in-ius.cz)

3. SOCIÁLNÍ PRÁCE S OSOBAMI VYSTAVENÝMI PŘEDSUDEČNÉMU NÁSILÍ

Kateřina Baňacká, Markéta Nešporová, Klára Kalibová, Vendula Zapletalová

Komplexní sociální práce s osobami vystavenými předsudečnému násilí může být jedním ze způsobů, jak **předcházet sekundární viktimizaci** těchto osob, ale také způsob, jak pomoci obětem při vyrovnávání se s dopady trestného činu a jak zvyšovat kvalitu života obětí po nenávistném útoku. Trestný čin se řadí mezi jednu z krizových situací, která může být pro poškozeného, ale i jeho okolí velice náročnou na zvládnutí. Sociální práce s osobami vystavenými předsudečnému násilí může mít mnoho podob, které budou popsány v této kapitole. Díky podpoře sociálních pracovníků může dojít k rychlejšímu vypořádání se s trestným činem jako takovým, ale také s jeho dopady, jenž mohou mít negativní dopad na trestní řízení, kterým je například nespolupráce poškozeného s orgány činné v trestním řízení.

3.1 Mapující rozhovor: definice potřeb obětí předsudečného násilí

Rozhodnutí pro řešení nenávistných útoků obnáší pro poškozené velký krok. Poškození musejí vyhledat odbornou pomoc, oslovit osoby, které jim mohou pomoc poskytnout či zprostředkovat. Mají přitom strach z odmítnutí, strach, že jim nebude nikdo věřit či nedůvěra v systém pomoci. Je proto velmi důležité, aby kontakt s obětí byl citlivý a nabízel bezpečný prostor, což může velmi napomoci k získání důvěry (Velikovská, 2016).

Při práci s lidmi ohroženými nebo vystavenými násilím z nenávisti je důležité znát jeho typické projevy, příčiny a následky (viz kapitola 2) a uvědomit si, že lidé, se kterými se budete potkávat, situaci prožívají jednak individuálně, jednak skupinově specificky. **V sociální práci s oběťmi předsudečného násilí se vyskytují některé typické situace, na které bychom vás rádi upozornili** (viz též kapitola 4).

Cílem mapujícího rozhovoru je potřebné identifikovat **jednotlivé potřeby** klienta či klientky, a to ty, které si uvědomuje (bezpečí, zdravotní stav, bydlení, zvýšení životních nákladů), stejně jako ty, které jsou součástí viktimizace předsudečným násilím a klientovi či klientce nemusí být na první pohled patrné (ochrana osobních údajů, bezpečí před nevyžádanou medializací aj.)

Při realizaci mapujícího rozhovoru je **nezbytné**, aby sociální pracovník či pracovníce měli **dostatečné vědomosti** o možných dopadech předsudečného trestného činu na život oběti, o fázích trestního řízení a o základních o právech obětí. Cílenými otázkami při mapujícím rozhovoru pak sleduje všechny oblasti a problémy, které se mohou oběti dotýkat. Jsou také identifikovány zdroje, které poškození mají ke zvládnutí obtížné situace (sociální zázemí, zdravotní a psychický stav, ekonomická stabilita, pracovní podmínky aj.).

Výstupem mapujícího rozhovoru je **individuální plán spolupráce**. Ten se průběhu spolupráce bude pravděpodobně měnit v závislosti na vnějších i vnitřních podmínkách. Individuální plán by měl splňovat kritéria SMART – měl by být konkrétní (S-specifický), měřitelný (M), dosažitelný (A-achievable), relevantní (R) pro klientův či klientčin život a současnou situaci a časově omezený/dosažitelný v určitém čase (T-time).

Některé požadavky, se kterými klienti a klientky přichází v kontextu situace předsudečného násilí, jsou **stěží ovlivnitelné** či jsou **příliš složité** na to, aby byly řešeny naráz. Typickým požadavkem spadajícím do první kategorie je tlak na rychlé a z pohledu klienta či klientky spravedlivé potrestání pachatele. Takovou objednávku však z pozice sociální práce nelze ovlivnit – trestní řízení může být dlouhé a závisí na vnějších okolnostech, rozhodnutí o výši a způsobu trestu je výlučnou pravomocí soudu. Co se za takovou objednávkou skrývá? Nejspíše hledání smyslu situace, pojmenování viníka a úsilí o dosažení jasného

momentu (rozsudek), po kterém bude možné začít znovu žít. V naznačené situaci nezbyde než reformulovat cíle možné spolupráce, tak aby vyhovovaly odpovídajícím kritériím, za současného podání detailních informací o postavení poškozeného v trestním řízení. Cílem nově definované spolupráce může být příprava klienta či klientky na svědeckou výpověď, uplatnění nároku na náhradu škody, zpracování prohlášení o dopadu.

Příliš komplexní a složité objednávky je vhodné zpracovat pomocí fragmentace, kdy se zdánlivě neřešitelná situace rozčlení na dílčí výzvy, které jsou řešeny postupně dle závažnosti (Navrátil, 2001). Poškozeným může pomoci vytvoření písemného seznamu všeho, co je třeba vyřešit, či mapy zobrazující jednotlivé fáze vyrovnávání se trestným činem.

Základním předpokladem pro navázání důvěry je **nezpochybňovat příběh**, se kterým se vám vaši klienti a klientky svěřili. Zejména pokud se od vás liší (barvou pleti, sexuální orientací, vírou), oceňte, že dospěli k rozhodnutí vyhledat podporu a pomoc. Jste možná vůbec prvním cizím člověkem, který se dozvídá o jejich napadení a prožívání. Poškození se často velmi dlouho rozhodují, zda se na někoho obrátit o pomoc. I v případě, že se příběh se kterým se setkáváte zdá těžko uvěřitelný, pokuste se být na straně svých klientů a klientek. Pokud začnete informace, které považujete za nepravdivé zpochybňovat příliš brzo nebo budete jednat v omylu, může dojít k uzavření či opakované traumatizaci.

Jsmo přesvědčeni, že při sociální práci je vhodné aplikovat **stranící přístup**, tedy vycházet z informací, které klient či klientka se sociálním pracovníkem či pracovníci při spolupráci sděluje. Ověřování informací, zpochybňování výroků i neúmyslné vyjadřování nedůvěry může vést ke ztrátě kontaktu, uzavření klienta či klientky do sebe a opakované traumatizaci. U obětí předsudečného násilí je na místě zvláštní opatrnost. Obvykle se jedná o lidi, kteří mají dlouhodobé zkušenosti s diskriminací, institucionalizací a marginalizací. Pokud dojde (být subjektivně) ke zpochybnění verze příběhu, se kterým se obrací o pomoc na sociální službu, může to přispět k prohloubení pocitu osamělosti, vyloučení a opakovaně zažívanému neporozumění. Oběti se pak mohou potýkat s pochybnostmi ohledně vlastní identity či ji ztrácet, což může vést k závažným psychickým problémům.

Než však začneme oběti nabízet pomoc, je potřeba zjistit v jaké době k nám klient či klientka přicházejí, zda od útoku uběhlo několik dní/měsíců, někdy i let. Bezprostředně po napadení může být člověk v akutní fázi šoku, jehož řešení je nutné se věnovat, např. poskytnutím krizové intervence. Až poté se můžeme se začít věnovat plánování a praktické spolupráci (Vodáčková, 2012), která může zahrnout lékařskou a psychologickou péči, zprostředkování konzultací s právníkem, tvorbu bezpečnostního a mediálního plánu, předání kontaktů a doprovod na úřady, policii a k soudu.

Předpokladem pro realizaci mapujícího rozhovoru i další spolupráce je vytvoření dostatečně **bezpečného prostředí**, ve kterém se lidé nebudou bát s pracovníkem či pracovníci sdílet prožité události a společně hledat jejich řešení. Informujte poškozené o své povinnosti mlčenlivosti i oznamovací povinnosti v případě některých trestných činů (viz kapitola 4.3), pravidlech služby, možnosti čerpání služby kdykoli ukončit, a podmínkách, za kterých jsou informace o klientech a klientkách sdíleny.⁴ Vytvořte fyzicky bezpečné, tiché a útulné prostředí. V poradenské místnosti by konzultující neměli být rušeni, měla by být dostatečně zvukově izolovaná od vedlejších kanceláří i vnějšího prostředí. Místnost může být vybavena nezbytnými pomůckami (letáky, kapesníky, deka, drobné občerstvení).

Je důležité, aby od počátku spolupráce bylo citlivě a přirozeně pracováno **s tématem jinakosti** klienta a klientky. Mezi nimi a sociálním pracovníky a pracovníci může ležet nepopsaná bariéra pramenící z toho, že poškození patří k jiné (zpravidla minoritní) skupině obyvatel. Je důležité si uvědomit, že oběti předsudečného násilí, vyhledali službu právě z důvodu napadení postaveného na stereotypizaci, xenofobii, rasismu či homofobii, a mimo jiné hledají odpověď na otázku, proč byli napadeni zrovna oni. K úspěšnému zpracování prožité události patří tématizovat odlišnost a předsudky, **a to přímo jako obsah konzultace**, i nepřímou jako součást dalších úkonů sociálního pracovníka či pracovníce. Pokud bude v průběhu spolupráce zpracováno pou-

⁴ Podmínkou jakéhokoli sdílení informací o klientovi či klientce by měl být jejich informovaný časově omezený souhlas s vymezením rozsahu sdílených informací a trvání oprávnění. Osobní a citlivé informace, které jsou v sociální službě získávány, jsou zpracovávány v režimu zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

ze napadení, nikoli motivace, hrozí, že trauma vzniklé v důsledku útoku nebude dostatečným způsobem zpracováno a kvalita života klientů a klientek se neobnoví v plném rozsahu.

Sociální práce s lidmi, kteří se setkali s předsudečným násilím, **je specifická a jako takové je potřeba k ní přistupovat.** V některých službách jsme se setkali s (nevědomou) stereotypizací „měříme všem stejným metrem“. Pokud tento přístup znamená, že všem klientům a klientkám jsou poskytovány individuálně zaměřené sociální služby určitého rozsahu, je to v pořádku, pokud však zvyšuje práh pro případnou spolupráci a nerespektuje kulturní, náboženské a sociální podmínky klientely, dopadá negativně na celou spolupráci a brání navázání důvěrného vztahu natolik potřebného pro účinnou sociální práci.⁵ Organizace pracující s lidmi z menšinového prostředí mohou přijmout i systémové opatření spočívající v posilování dovedností a kompetencí pracovníků a pracovnic v přímé péči (viz kapitolu 6).

3.2 Zdraví

Zdravotní stav lidí zasažených předsudečným násilím může být zhoršen samotným útokem i procesem sekundární viktimizace v průběhu vyrovnávání se s prožitou událostí. Dopady na zdraví poškozeného mají nejen fyzické útoky, ale i dlouhodobá předsudečná šikana či psychické násilí, v důsledku kterých se mohou rozvinout různé psychické poruchy. Sledování zdravotního a psychického stavu patří k jednomu z okruhů spolupráce, kterému by sociální pracovníci a pracovnice měli věnovat pozornost.

Podporu oběti nenávistného útoku je třeba přizpůsobit aktuálnímu zdravotnímu stavu klienta či klientky. Jinak bude intervence vypadat, pokud nás lidé vyhledají ihned po útoku, s odstupem času anebo během výkonu terénní práce.

Podpora klienta či klientky **bezprostředně po útoku** bude spočívat především v předání informací o dostupné zdravotní péči, doprovodu k lékaři či podpoře při obstarání odpovídající doku-

mentace. Některé organizace nabízejí klientům a klientkám doplatky zdravotní péče, léků či terapie. Klienta či klientku je vhodné k lékaři doprovodit pokud jej zdravotní či psychický stav či jiná dispozice znevýhodňují v přístupu k lékařské pomoci. Ve vážných případech je dobré návštěvu u lékaře předjednat, ověřit čekací doby, případně předem sdělit (se souhlasem), že klient či klientka jsou obětí trestného činu. Násilí z nenávisti se může objevit i ve formě sexuálního útoku či znásilnění.⁶ V takovém případě je vhodné využít těch zdravotnických zařízení, které jsou uzpůsobeny na péči o oběti sexuálních trestných činů. Zvláštní pozornost je potřeba věnovat pohlavně přenosným nemocím a nemocím přenosným krví, pokud během útoku dojde ke zranění útočnicka. Doporučujeme kontaktovat specializovaná pracoviště, která disponují širokým spektrem informací a odpovídající podpory pacientům a pacientkám.⁷

Oběťmi násilí z nenávisti mohou být cizinci a cizinky čelící jazykové a kulturní bariéře. Jejich komerční zdravotní pojištění také nemusí zcela pokrýt náklady na zdravotní péči. Také v případě, že na těle napadených mohou být biologické stopy vedoucí k identifikaci útočnicka, je dobré klienty a klientky k lékaři doprovodit a asistovat jim při případném kontaktu s policií.

Ztížený přístup k lékařské péči mají také lidé bez přístřeší. S výjimkou akutních stavů může být problematické zprostředkovat jim trvalou lékařskou péči a zázemí pro doléčení poranění, nemoci či traumatu. Sociálním pracovníkům a pracovnicím doporučujeme zmapovat rozsah péče nízkoprahových služeb, které mohou dlouhodobě spolupracovat s lékaři,⁸ včetně specialistů.

V delším časovém odstupu od napadení se podpora sociální práce zaměřuje na postupné zlepšování zdravotního stavu či řešení dlouhodobých či trvalých následků např. prostřednictvím rehabilitací či cvičení. Stranou nesmí zůstat péče o psychický stav klienta či klientky, který se může chronizovat či může být

5 Problematika násilí z nenávisti je v tomto smyslu významně podobná problematice partnerského násilí. Stejně jako je podmínkou úspěšné spolupráce s klienty a klientkami je znalost specifických osob vystavených tomuto násilí (nízké sebevědomí, omlouvání partnera, sebeobviňování, dlouhá doba potřebná k tomu opustit násilného partnera, bagatelizace některých forem násilí, vč. sexuálního).

6 <http://bit.ly/policie-ustav>

7 Např. Dům světla nebo některé z AIDS/HIV center, jejichž seznam je dostupný například zde: <http://bit.ly/aidscentra>

8 Viz na příklad služby střediska Naděje, z.ú., dostupné zde: <http://bit.ly/nadeje-lekari>

nevhodně řešen pouze psychofarmaky. V praxi se pravidelně setkáváme s nevědomým nadužíváním léků tlumících úzkost (Neurol, Xanax). Klienti a klientky nejsou také dostatečně informovány o rizicích vzniku závislosti, která je v případech tlumících léků vysoká a vzniká rychle.⁹

Se zraněním se mohou sociální pracovníce a pracovníci setkat také během **výkonu terénní práce**, kdy není vyloučeno, že se klienti a klientky stanou terčem útoku během nebo bezprostředně před/po konzultaci. Sociální pracovníci a pracovníce by k intervenci ve prospěch klientely měli přistupovat po zvážení a pomnutí všech bezpečnostních rizik, které hrozí jim nebo jejich kolegům. Pokud zde riziko útoku stále trvá nebo pokud došlo k fyzickému napadení, sociální pracovníce a pracovníci kontaktují policii, a pokud k tomu mají kompetence, poskytnou poškozeným první pomoc a zavolají lékařskou pomoc. Nutností je dodržet základní hygienická (rukavice, případně rouška) a bezpečnostní pravidla.

Ke zhoršení zdravotního stavu obětí předsudečného násilí může docházet i **v delším časovém odstupu** a bez na první pohled zjevné vazby na útok. Může se jednat o zdravotní potíže nejružnějšího rázu, od třesu přes žaludeční potíže, zácpy či průjemy, bolesti břicha, až po tlak na hrudi, bušení srdce, dušnost či závratě. Tyto zdravotní potíže mohou být také spojeny s rozvojem posttraumatické poruchy (Praško, 2003). Poškození často netuší, že zhoršení zdravotního stavu souvisí s reakcí na stres, který zažili. Proto by je a jejich blízké měli sociální pracovníci srozumitelně informovat o možných dopadech na zdravotní stav.

Nezastupitelnou roli hrají sociální pracovníce a pracovníci **při shromažďování zdravotní dokumentace**. Škoda na zdraví, která vzniká v důsledku trestného činu, může být kompenzována pachatelem nebo v podobě peněžité pomoci státem. Podkladem pro rozhodování v obou případech jsou lékařské zprávy a zdravotní posudky, které slouží k vyčíslení závažnosti úrazu a výše škody. Klienty a klientky je vhodné informovat o tom, že mají veškerou zdravotní dokumentaci shromažďovat a uchovávat pro pozdější použití, a že je klíčové, aby dodržovali pře-

psaný léčebný režim. Zanedbání léčebného režimu může vést soud k nepřiznání náhrady škody nebo peněžité pomoci v plné výši. Současně je vhodné je upozornit na to, že i menší úrazy mohou později znamenat vážné zdravotní komplikace v podobě zánětů, hnisání, omezené hybnosti apod. Klienti a klientky by lékařskou péčí měli vyhledat zásadě vždy.

Zdravotní dokumentace je předmětem **lékařského tajemství**. Může být zprostředkována pouze v rozsahu, ve kterém k tomu dá poškozený souhlas, na dobu určitou a vůči konkrétním zmocněným osobám. Vyžaduje se speciální plná moc. Poškození mohou být také požádáni policií, aby dali souhlas s nahlédnutím do své zdravotní dokumentace. Doporučujeme, aby tento souhlas byl poskytován pouze ve vztahu ke konkrétnímu zranění a následkům, nikoli k celkovému zdravotnímu stavu klienta či klientky. Ten s trestním řízením nesouvisí a není tedy důvodu k tomu, aby k němu měly přístup třetí osoby, včetně pachatele prostřednictvím trestního spisu. Rozsah zpřístupnění lékařských zpráv je vhodné s poškozenými probírat velmi důkladně, především pro to, že si dopady zpřístupnění nemusí v plném rozsahu uvědomit a nevratně zpřístupnit takové údaje o svém zdravotním stavu, které by raději drželi skryté. Pokud poškození zakládají zdravotní zprávy do trestního spisu nebo je poskytují policii je třeba dbát na skrytí údajů nesouvisejících s trestním řízením, které jsou zpravidla součástí lékařské zprávy (rodné číslo, adresa, zaměstnání, rodinný stav apod. - podrobněji ke skrytí osobních údajů viz kapitolu 5.6.).

V důsledku zdravotní stavu se zhoršuje též **sociální a ekonomická situace poškozených** (podrobně viz kapitolu 3.7). V souvislosti se zhoršeným zdravotním stavem bychom rádi upozornili na některé instituty, které mohou poškození využít ke stabilizaci své sociální situace.

Peněžité pomoci od státu je finanční podpora, která je v závislosti na rozsah a charakter zranění poskytována obětem vymezených trestných činů. Poskytována je na základě žádosti Ministerstvu spravedlnosti v podobě paušální částky nebo hotových výdajů souvisejících s lékařskou péčí (podrobně viz kapitolu 5.6). Pro úplnost dodáváme, že v případě sexuálních trestných činů může být z peněžité pomoci zpětně hrazena psycho- a fyzioterapie až do výše 50 tisíc korun. Peněžitou pomoc nezaměňuj-

9 Viz na příklad služby střediska Naděje, z.ú., dostupné zde: <http://bit.ly/nadeje-lekari>

me s náhradou škody na zdraví, tu je povinen v prokázané výši a na základě rozhodnutí soudu kompenzovat pachatel (viz kapitulu 4).

Poškozené v obtížné sociální situaci je vhodné informovat také o **dávkách státní sociální podpory a sociální pomoci**.

Zranění v důsledku trestných činů mohou vést k dočasné pracovní neschopnosti. Poškozeným se snižuje příjem na dávku nemocenské podpory vyplácenou úřadem práce. Poškození se mohou setkat s praxí, že jim dávka není vyplácena v plném rozsahu. Postup je zdůvodňován tím, že není jasné, zda poškození útok nevyprovokovali, či že byl trestným činem. Takový postup je nezákonný. Úřad je povinen vyplatit dávku v plném rozsahu a teprve za situace, kdy se prokáže, že nebyla čerpána v souladu se zákonem (například, že si úraz poškozený spoluzpůsobil), může zpětně žádat podporu vrátit. Finanční rozdíl mezi výší nemocenské podpory a pravidelnou mzdou (platem) je možné nárokovat po pachateli v trestním řízení nebo v řízení o náhradu škody.

Někteří poškození řeší zhoršení zdravotního stavu **čerpáním dovolené**. Vyhýbají se tak snížení příjmu na nemocenskou dávku (podle platného právní stavu 60% mzdy před pracovní neschopností) nebo informování zaměstnavatele a kolegů o tom, že se stali obětí trestné činnosti. Někteří poškození volí dovolenou také pro to, že se obávají ztráty zaměstnání v důsledku déletrvající pracovní absence. Čerpání dovolené na úkor nemocenské může mít negativní vliv na trestní řízení. Poškození nebudou moci prokázat, že jejich zdravotní stav byl natolik závažný, že si vyžádal pracovní neschopnost, to může mít vliv na rozsah náhrady škody. Absence pracovní neschopnosti bude také využita obhajobou, k tomu, aby prokázala malou intenzitu útoku, žádala trest útočníka pro méně závažný trestný čin a či zproštění obžaloby.

3.3 Bezpečí

V důsledku trestného činu dochází k narušení pocitu bezpečí a důvěry. Do doby než se osoba stává obětí, si často nepřipouští, že by mohla být ohrožena (Čírtková 2004). Rozsah ztráty pocitu důvěry souvisí s dosavadním vnímáním světa, který se obětím

zdá jako relativně bezpečný, s osobností poškozeného, s tím, o jaký trestný čin se jedná, a s tím kde k němu došlo. Rozdílným způsobem se bude cítit člověk, kterému ukradli auto, a jiným ten, komu je vyhrožováno smrtí v místě bydliště. Podobně to platí i pro osoby ohrožené a vystavené předsudečnému násilí. Jedni mohou i značně intenzivní útoky přecházet, pro jiné vytvářejí natolik nepřátelské prostředí, že se kvalita jejich života významně zhoršuje. Sociální pracovníci a pracovníce by se měli při práci s lidmi se zkušeností s předsudečným násilím vyhýbat hodnocení pocitu bezpečí, současně však mohou mapovat, odkud tento pocit přichází, nakolik je reálný a nabízet možná řešení.

V praxi In IUSTITIA jsou ve spolupráci s klienty a klientkami tvořeny **individuální bezpečnostní plány**, které mají předejít případnému útoku a zajistit bezpečí oběti. Jedná se o laické bezpečnostní plány, které v žádném případě nesuplují činnost policie.

Bezpečnostní plán se typicky skládá z technických, právních a režimových opatření, která jsou často preventivní. Východiskem pro bezpečnostní plán je analýza hrozeb a rizik na straně jedné, a analýza zdrojů, které může poškozený využít na straně druhé. Bezpečnostní plán je vhodné průběžně aktualizovat. Bezpečnostní plánování umožňuje také řešit méně závažné situace, které sice zhoršují kvalitu prožívání a života poškozených, ale nejsou dostatečně intenzivní pro některé z právních řešení (viz kapitolu 5.3).

Při sestavování individuálního bezpečnostního plánu je důležité vycházet z vnitřních (znalosti a dovednosti, ochota přijmout bezpečnostní opatření, finance, fyzická a psychická zdatnost), a vnějších zdrojů (sociální okolí, rodina, přátelé) člověka, se kterým je plán sestavován.

Preventivní plán sestavujeme s klientelou tehdy pokud se obává opakování především ze strany neznámého útočníka. Ohrožení lidé by si měli osvojit základní bezpečnostní pravidla a kontakty. Identifikujeme pravidelné činnosti člověka a hrozby, o nichž se domnívá, že jim čelí. Plán přizpůsobíme hrozbám. Předně poškozené informujeme o tom, že v případě ohrožení mohou volat Policii ČR nebo městskou policii a předáme čísla.

Základní bezpečnostní zásadou je identifikovat riziko na místě a **místo bezprostředně opustit**. Zdůrazněme poškozeným, že opustit místo, kde jsou například verbálně napadáni, není slabost, ale cesta jak se vyhnout násilnému střetu. Poškozeným mohou být předány základní verbální techniky snižování napětí. Lidé by se také měli **naučit požádat kolemjdoucí o pomoc**. Příhlížející budou vždy lépe reagovat na konkrétní výzvu pomoci (vypaňte s kloboukem prosím pomozte mi) než na volání o pomoc. Citlivě připravte poškozené na to, že jim přihlížející nemusí pomoci, zdůrazněte, že je to přirozená reakce, kterou nezapřičinili oni.

Pokud se lidé necítí ve veřejném prostoru bezpečně navrhneme jim, aby požádali někoho blízkého o doprovod a postupně nacvičovali samostatný pohyb. Klienti a klientky se také mohou s někým dohodnout na tom, že jej budou informovat o své pohybu prostřednictvím SMS a domluvit si plán pro případ, že by ke kontaktování nedošlo.

Pokud by člověk mohl být ohrožen ve svém automobilu, musí si osvojit způsob rychle vůz uzamknout a způsob bezpečného vystupování do prostoru hrozícího nebezpečí. V případě ohrožení v hromadném dopravním prostředku je vhodné sedat si blíže k řidiči pro rychlé přivolání pomoci a do uličky pro snadnější útěk.

Poškozené často zajímá, zda se mohou **fyzicky bránit**. Seznamte je s právním minimem nutné obrany a krajní nouze. Lidé, kteří prožili fyzický útok, nebo jejich blízcí mají někdy pocit, že jim pomůže pořídit si zbraň nebo slzný sprej. Informujte je o rizicích použití těchto obranných prostředků (pachatel se jich může zmocnit, selžou, povětrnostní podmínky je neumožní použít) a hledejte společně jiné cesty.

Speciální preventivní plán sestavujeme pro případ **napadení prostřednictvím počítačové sítě**. Zaměřujeme na ochranu hesel, dvojitou ochranu emailů, sdílení informací prostřednictvím sociálních sítí a jejich zabezpečení. Informujeme klienty a klientky, že je vhodné na výhrůžné emaily, případně sms neodpovídat. Obvykle je reakce, na kterou útočník čeká, a útoky dále stupňuje. Naopak, lidé mohou emaily a sms uchovat a pokud napadání trvá delší dobu (nejméně 6 týdnů nebo vysoká intenzita), mohou zvážit podání trestního oznámení.

Technická opatření s sebou často nesou finanční výdaje, které je mohou činit nedostupnými. Technickými opatřeními, která chrání majetek či obydlí osob ohrožených násilím z nenávisti jsou například folie do oken, které zamezí rozbití okna a vhození předmětu dovnitř obydlí (např. zápalné lahve či kameny), mříže v oknech či bezpečnostní dveře, které zamezí vniknutí útočníka do obydlí, bezpečnostní nálepky s názvem střeženo, instalace makety kamery či kamery, která snímá majetek či obydlí osob ohrožených násilím z nenávisti, instalace světelných reflektorů s pohybovým čidlem. Při otevírání dveří neznámým osobám je vhodné využívat panoramatického kukátka a řetízku na dveřích před ověřením a případným vpuštěním osoby do obydlí. Pro některé z klientů může být řešením nebezpečné situace přestěhování se z lokality, kde k útokům dochází a byly již vyzkoušeny některá z výše uvedených opatření. Případně se může jednat o dočasné přestěhování se k příbuzným a jiným blízkým osobám až po přestěhování se na azylový dům. V případě ohrožení pronásledováním je vhodné využívat prostřednictvím mobilního telefonu aplikace s GPS lokalizátorem. Tyto aplikace následně mohou sledovat blízké osoby a mít informaci o tom, že dítě či jiná blízká osoba dorazila v pořádku tam, kam měla.

K opatřením **právního charakteru** viz kapitoly 4. a 5.

3.4 Psychický stav

Lidé ohrožení předsudečným násilím jsou běžně vystaveni stresu z důvodu své (zjevné) jinakosti. Kontaktem s dominantní kulturou u nich dochází ke změnám, které mohou být zcela neškodné (změna v oblékání, vyjadřování, stravování) nebo významně ovlivňují jejich život (nejistota, deprese, úzkosti) (Berry 2002, dle Baštecká 2013, s. 233). Ke zvládnutí **akulturačního stresu** lidé volí různé strategie. Může se jednat o lpění na vlastní identitě s negativními důsledky na integraci (srov. např. Průcha, 2004, s. 105-106) nebo účinné strategie zahrnující sounáležitost rodiny a blízkých osob, reflexe vlastních prožitků, aktivní řešení problémů, schopnost využít kulturně specifické kompenzační mechanismy aj. (srov. Baštecká 2013, s. 233).

Následky trestných činů na psychické zdraví oběti jsou různé. Mohou zahrnovat úzkost, strach, agresi, uzavírání se do sebe,

pláč, únavu, nesoustředěnost, poruchy příjmu potravy, sebeobviňování, sebepoškozování, sklony k sebevraždě, abusus tišících léků, alkoholu či návykových látek, rozpad rodinných a sociálních vazeb, zhoršení pracovního výkonu či prospěchu ve škole (podrobně viz např. Velikovská 2016).

Situace, kdy se lidé stanou terčem fyzického nebo verbálního předsudečného útoku, představují pak další psychickou zátěž související s identitou poškozených. Vzhledem k tomu, že podstatou předsudečných útoků je cílený výběr napadeného, z důvodu jeho neměnné identity (viz kapitulu 2), žijí mnozí poškození s vědomím, že se útok může kdykoli opakovat a že může být směřován vůči nim pouze z důvodu jejich jinakosti. Oběti předsudečného násilí tedy řeší jak dopady trestného činu, tak (a to především) jeho motivaci. Podpůrná sociální práce (případně psychoterapie) by měla být zaměřena **na zpracování tématu předsudků, rasismu a xenofobie**. Poškození potřebují především uznání toho, že hlavním motivem napadení byla jejich jinakost, a reflexi, že takové jednání je nepřijatelné. Sociální pracovníci a pracovníce se mohou setkat až s nápadným sdělováním toho, že si lidé své napadení nezavinili, že žijí spořádaný život a nejsou s nimi problémy. Je klíčové klienty a klientky podpořit v tom, aby sami na sebe neaplikovali obecně rozšířené normativní stereotypy. Pozornost věnujme také prevenci psychických následků souvisejících s **nepřijetím či odmítáním vlastní identity** jako negativní kopingové (zvládací) strategie.

Dle Velikovské (Velikovská, 2016) je pro komunikaci s lidmi zasaženými trestným činem možné zvolit terapeutický přístup C. R. Rogerse zahrnující principy akceptace, empatie a autenticity. Akceptaci chápeme jako bezpodmínečné nehodnotící přijetí člověka, jeho osobnosti, postojů či chování. Prostřednictvím empatie se terapeut/sociální pracovník či pracovníce vcítují do klienta či klientky a usilují o poznání celé situace jeho očima. Nakonec autenticita (kongruence) vyjadřuje sdílení vztahu, nikoli konkrétní techniku. Jde o to, aby sociální pracovník či pracovníce vstupovali do klientského vztahu jako do vztahu rovnocenného (nikoli expertního), vnímali své pocity a prožitky a vědomě s nimi pracovali. Tato autenticity automaticky neznamená nutnost sdílení pocitů s klientelou (Šiffelová 2010, s. 56).

Lidé se mohou s předsudečným násilím vypořádávat různým způsobem. Je vhodné klienty a klientky (případně jejich sociální okolí) informovat o tom, jaké adaptační mechanismy jsou nejčastěji používány. Jinak může hrozit odloučení od sociálního okolí, sebeobviňování a snížení sebehodnocení.

Zejména v krátkém časovém období po napadení a během zátěžových momentů procesů vyrovnávání se s trestným činem (výslech na policii, setkání s pachatelem, řízení před soudem, pohřeb) může být reakce na stres velmi prudká. Klienti a klientky se mohou dočasně ocitnout **v krizi**. Krizi lze obecně definovat jako nerovnováhu mezi obtížností a důležitostí problému a zdroji, které jsou k jeho překonání k dispozici (Caplan 1964, citováno dle Baštecká a kol. 2013, s. 121). Jde o situaci, kterou člověk není schopen vyřešit sám a obrací se o pomoc nejprve na svoje sociální okolí, později i na instituce (podrobně ke krizové intervenci např. Špatenková 2011, Vodáčková 2012). Vhodnou podporu mohou poskytnout i ti sociální pracovníci a pracovníce vzdělání a zkušenosti v oblasti **krizové intervence**.

V rámci sociální práce je vhodné věnovat odpovídající pozornost **truchlení**, ke kterému dochází při ztrátě blízkého člověka. Smyslem truchlení je přijmout ztrátu partnera či dítěte, prožít si zármutek, přizpůsobit se na situaci bez zemřelého a postupně se orientovat na budoucnost a nové vztahy (podrobně viz Špatenková, 2011). Truchlení je kromě jiných podmíněno sociokulturními faktory, genderem, věkem a vírou. Sociální pracovníci a pracovníce pracující s lidmi ohroženými předsudečným násilím se mohou setkat s novými způsoby vypořádávání se se smrtí blízkého člověka, měli by k nim přistupovat s otevřenou myslí. Důležité je klienty a klientky podpořit v tom, že způsob, rozsah a doba truchlení závisí zcela a pouze na jejich potřebách.

V komunikaci s obětí, která silně prožívá své emoce následkem trestného činu, nesmíme zapomínat **na tzv. normalizaci následků**. To co poškozený cítí a prožívá, je normální reakce na složitou situaci, ve které se nachází. Řekněme „normální reakce na nenormální situaci“. Je vhodné toto klientům a klientkám sdělit a předcházet vzniku pocitů viny, stabilizovat je, a podpořit je v dalším sdílení pocitů. Psychická traumata a nemoci jsou stále pro veřejnost tabuizována či stigmatizována, poškození se mohou stydět o svých problémech hovořit, aby nebyli považo-

vání za bláznů. Normalizací dáváme najevo, že je v pořádku, že lidé pláčou, že jsou naštvaní, že o situaci nechťejí mluvit, chtějí být sami nebo naopak ve společnosti někoho dalšího apod., protože je normální takto reagovat na různé události a zážitky.

Důležité je také myslet na **obnovu pocitu bezpečí a posílení důvěry**. Lidé už se nemusí cítit bezpečně tam, kde žijí, kde jim prostředí připomíná traumatickou událost nebo kde v důsledku trestného činu ztratili soukromí. Obnovu pocitu bezpečí můžeme podpořit sestavením bezpečnostního plánu či až změnou bydliště. Z hlediska péče o psychický stav je důležité identifikovat, zda změna bydliště skutečně přispěje k zamýšlenému cíli či zda naopak může vést ke ztrátě sociálních kontaktů a jistoty a vést k pocitům osamění a ztráty kontroly. Tlak na změnu bydliště mohou někteří klienti a klientky vnímat velmi nespravedlivě („proč bych se měl stěhovat já, když jsem situaci nezavinil?“), proto je toto řešení dobré volit až po vyčerpání ostatních možností.

Lidé ze zkušeností s předsudečným násilím často čelí útokům dlouhodobě. S nadávkami a urážkami se setkávají jako se součástí své životní reality a nemusí si v plné šíři uvědomovat, že se setkávají s předsudečným násilím, vůči kterému se mohou různými způsoby bránit. Lidé své pocity potlačují, vytěšňují či se jiným způsobem adaptují na stres, psychický stav se zhoršuje. Po svém napadení prožívají pocity bezmoci, strachu, úzkosti, zažívají flashbacky, tzn. náhlé znovuprožívání traumatické události, které narušuje současné prožívání a trvá několik sekund až minut (Neupauer, 2014). Je vhodné věnovat **pozornost stabilizaci psychického stavu** poškozených prostřednictvím psychoterapie, případně psychiatrické péče, či pouhým sdílením a ventilací zažitých traumat v bezpečném prostoru.

Role sociálního pracovníka a pracovnice je i pomoci poškozeným **nalézt zdroje**, které jim složitou situaci po napadení pomohou překonat. Může se jednat o obnovení nebo utužení rodinných a sociálních vztahů, individuální kopingové mechanismy, některou z forem terapie a v nejtěžších formách i psychiatrickou podporu. U osob vystavených předsudečnému násilí hraje **sociální zázemí** významnou úlohu, která může vyrovnávání s trestným činem usnadnit (klienti se obrací o pomoc na širokou rodinu a přátele) nebo naopak ztížit (klienti a klientky se o svém napá-

dení bojí hovořit, považují ho za selhání, zastávají takovou roli v rodině, která jim neumožňuje projevit slabost). Prostor individuální konzultace se pak stává příležitostí, kde mohou lidé bez obav sdílet své pocity a potřeby.

Individuální zvládací mechanismy mohou zahrnovat různou formu činností, ventilace stresu a vzteku. Důležitou roli může hrát **spiritualita a víra** a možnost uchýlit se do společenství věřících. Při zvládání traumat a obtížných životních situací se osvědčuje zprostředkovat poškozeným dostatek informací. Některým lidem může pomoci **biblioterapie**, tedy terapie prostřednictvím četby vybrané beletrie a odborné literatury (v ČR například biblioHELP).

Psychoterapie by měla být nedílnou součástí práce s lidmi vystavenými předsudečnému násilí. Pokud ji klientům či klientkám nemůžeme nabídnout, usilujeme alespoň o zprostředkování této formy pomoci. **Psychoterapie** pomůže klientovi **zpracovat trauma**, které je následkem každého útoku. Rozvoj traumatu je ovlivněn osobností poškozených i situačními podmínkami. Následky útoku se mohou rozvíjet v čase. Někdo se s psychickými potížemi potýká ihned po napadení, u jiného se situace projeví až v delším časovém odstupu od napadení (poruchy spánku, k nevysvětlitelné vtíravé myšlenky, úzkosti apod. Zhoršení psychického stavu může předcházet událost, která napadení nečekaně připomene (Praško, 2003).

Oběť může v rámci psychoterapie pracovat na obnovení důvěry v okolní svět, sdílet své pocity v bezpečném prostředí, objasnit některé dříve nepoznané reakce na vnější podněty a najít způsob jak s nimi pracovat. Prostřednictvím psychoterapie poškození mohou nalézt smysl celé události a pozitivně ji zpracovat do životní zkušenosti.

Zprostředkovat psychologickou či psychiatrickou péči může být **složitě**. V některých regionech České republiky je velice problematické nalézt místně, finančně a kvalitativně dostupnou psychologickou či psychiatrickou péči. Specifická péče o oběti předsudečného násilí u nás chybí zcela. Marginalizovaní klienti a klientky si stěžují, mohou hradit placenou psychoterapii. Komplikací také bývá jazyková a kulturní bariéra, která některým napadeným osobám významně zhoršuje přístup k psychologické

ké pomoci. Podporu cizincům a cizinkám v oblasti duševního zdraví nabízejí zdarma některé neziskové organizace. Obětem trestných činů pak v omezeném rozsahu Probační a mediační služba.

Při zprostředkování psychologické pomoci lidem zasaženým předsudečnou trestnou činností je vhodné se na vyhledání takového odborníka či odbornice, kteří se orientují v tématu marginalizace či diskriminace, mají zkušenosti s interkulturní terapií či jsou ochotni pracovat s tématem předsudečného násilí. Pokud již při prvním kontaktu specialisté odmítají uzнат specičnost tématu, nedoporučujeme ve spolupráci pokračovat.

I v současné době má široká veřejnost psychoterapeutickou pomoc spojenou s negativním označením - kdo navštěvuje psychologa či psychiatra, je blázen. To může vést k tomu, že budou poškození nabídku psychologické či psychiatrické pomoci odmítat. Rolí sociálního pracovníka a pracovnice je poskytnout klientům a klientkám dostatečnou motivaci a prostor pro rozhodnutí o (ne)využití terapie. Lze využít i informačních letáků a brožur, které si klienti a klientky přečtou v klidu doma a podle kterých se rozhodnou.

Traumatizovaným obětem nenávistných útoků je možné také zprostředkovat **psychiatrickou péči**. Ta by měla být vyhledána vždy, když klient čelí sebevražedným myšlenkám anebo pokud je následkem nenávistného útoku porucha vnímání a myšlení. Některé psychiatrické poruchy je nutné léčit farmakologicky a překlenout krizové období doprovázené potížemi se spánkem, úzkostí, depresí, neustálým pláčem či nadměrnými obavami a emoční nestabilitou. Role sociální práce spočívá ve zprostředkování psychiatrické péče, případně doprovodu na konzultaci.

Lidé z etnických a sexuálních minorit jsou obecně více exponováni rozvoji **posttraumatické stresové poruchy** (srov. Roberts, Gilman, Breslau, Breslau, Koenen, 2010 a 2011). To má vliv i na vyšší výskyt posttraumatické stresové poruchy mezi oběti předsudečného násilí. Posttraumatická stresová porucha je závažné psychiatrické onemocnění, které se rozvíjí pouze u části osob vystavených traumatické události. Projevuje se nespavostí, nechutenstvím, flashbacky, ztrátou paměti, vyhýbání se

situacím, které událost připomínají a obecně zhoršeným prožíváním negativně zasahujícím kvalitu života (viz také Praško 2003). Pro účely sociální práce je klíčové, aby symptomům posttraumatické stresové poruchy, které objevují do půl roku od traumatické události, byla věnována dostatečná pozornost. Pokud je konzultace poskytována jednorázově, je vhodné o riziku posttraumatické stresové poruchy klienty a klientky informovat. Posttraumatická stresová porucha se rozvíjí nejen u přímých účastníků a účastnic události, ale i jejich blízkých, případně pomáhajících osob.

Sociální pracovníci a pracovnice se mohou setkat s viktimizovaným partnerským **párem**, rodinou nebo **skupinou** klientů a klientek. Je důležité, aby každému klientovi a klientce byl věnován **samostatný prostor**, aby mohli zformulovat své potřeby, cíle, obavy a bariéry v procesu vyrovnávání se s trestným činem. Představy o vhodném řešení situace se mohou zásadně lišit. Je nutné je zmapovat a hledat cestu, která bude uspokojivá pro všechny zúčastněné. Ve skupině nebo v páru se lidé mohou vyhýbat problematickým momentům soužití, mohou se cítit bezmocní nebo naopak spoléhat na „tahouna“ skupiny, mohou dále ztrácet kontrolu nad svým životem či se z přemíry zodpovědnosti cítit vyčerpaní. Partneři a partnerky napadených mají sklon přebírat zodpovědnost za své napadené blízké. Úkolem sociální práce je reflektovat **pozici pomáhajícího partnera** či partnerky a umožnit mu být stále partnerem, nikoli laickým sociálním pracovníkem. Podporu pomáhajícímu partnerovi je možné nabídnout i samostatně jako pravidelnou součást péče o poškozené.

Není vyloučeno, že **zájmy** klientů a klientek budou **v konfliktu**. V takových momentech je vhodné, aby s každým člověkem pracoval jeden sociální pracovník či pracovnice, kteří klientské informace nebudou navzájem sdílet. Řešením může být i zprostředkování podpory prostřednictvím jiné organizace poskytující služby obětem. Stejně zásady platí i pro budoucí trestní nebo civilní řízení.

3.5 Právní řízení

Člověk, který se setká s předsudečným násilím, může jako formu řešení zvolit některé z právních řešení. Pokud je fyzický nebo verbální útok dostatečně intenzivní může podat trestní oznámení. V méně závažných případech může zvážit podání oznámení o přestupku. Pokud poškozenému vznikla majetková nebo nemajetková újma, je namíste zvážit postup občansko-právní (civilní) cestou a podat žalobu na náhradu škody.

Snaha dosáhnout spravedlnosti je často jedním z požadavků klienta či klientky přicházejících do pomáhající organizace. Naděje, že pachatel bude spravedlivě potrestán a čin neskončí mezi „klukovinami a výtržnostmi“ (Eichler, 2010) je zároveň klíčovou motivací k tomu, aby o incidentu byla informována policie. Sociální pracovníci a pracovnice se tak ocitají v důležité pozici průvodce právním řízením. Mohou klientům a klientkám poskytovat podporu a potřebné informace či je provázet v postavení zmocněnce či důvěrníka.

Hned v počátku může sociální pracovník či pracovnice pomoci klientovi či klientce odpovědět na zásadní otázku – **zda oznámení podávat**. Trestní řízení i řízení o přestupku je zpravidla dlouhotrvající proces s nejasným výsledkem, který je pro poškozené v mnoha směrech náročný. Často musí opakovaně svědčit, v některých případech se musí podrobit znaleckým posudkům (například v případě, že jsou pochybnosti o jeho věrohodnosti nebo pokud nárokuje náhradu nemajetkové újmy) a zpravidla je třeba, aby aktivně spolupracovali také při zajišťování důkazů. Proces, od něž lidé očekávají především zadostiučinění a dosažení spravedlnosti, se tak v jejich očích často mění v nekončící sérii nepříjemných výsledků a dalších formalit, kterým příliš nerozumí a nemusí odpovídat jejich představě o spravedlnosti.

Krizová situace, kterou trestný čin bezpochyby je, **může zhoršit schopnost činit rozhodnutí** a předvídat jejich důsledky (podle Navrátil, 2001). Úkolem pro sociální práci bezprostředně po útoku je poskytnout takové informace a podporu, aby poškození byli schopni se rozhodnout, zda incident řešit cestou trestního, správního nebo civilního řízení. Toto rozhodnutí není dobré učinit bezprostředně po útoku. Traumatická událost útoku totiž výrazně ovlivňuje vnímání i prožívání. Lidé ve fázi šoku (tzn.

v první fázi zpracování traumatické události) mohou jednat zbrkle a bez rozmyslu toužit po dosažení spravedlnosti, nebo naopak působit strnule a nebyt schopni činit rozhodnutí.

Důležité je poskytnout **realistické informace** o tom, jak právní řízení probíhá, jakým způsobem by mohl být incident právně klasifikován (jako přestupek, nebo trestný čin, jaký trest pachatelům hrozí, zda je možné nárokovat náhradu škody a újmy apod.) a jaká je šance na úspěch (v závislosti na existenci důkazů a svědků). Klienti a klientky by měli být také upozorněni, že podané **trestní oznámení nelze vzít zpět** (s výjimkou případů, kdy je třeba udělit souhlas se stíháním osoby blízké) a že k podání vysvětlení i svědectví jsou povinni se dostavit. Na základě těchto informací pak může klient zhodnotit, zda je právní řízení cestou k naplnění vlastních potřeb a očekávání.

Sociální pracovník či pracovnice také zjišťují, co přesně od právního řízení poškození očekávají a čeho **chtějí dosáhnout**. Lidé mohou očekávat, že podání trestního oznámení zajistí bezpečí, napadání se nebude opakovat či, že dojde k usmíření s útočníkem. Podání trestního oznámení je také možné považovat za společensky přijatelnou podobu pomsty. Očekávání poškozených je namíste citlivě konfrontovat s realitou.

Byt je trestní oznámení podmínkou některých bezpečnostních opatření poskytovaných policií (viz kapitolu 5.3), bezpečí v případě méně závažných útoků mohou lidé ohrožení předsudečným násilím dosáhnout i sestavením bezpečnostního plánu (viz kapitolu 3.3). Sociální pracovníci a pracovnice také mohou doporučit různé formy mediace. Poškozené je také třeba informovat o tom, že trestní řízení nemusí skončit odsouzením pachatele, může trvat několik let a nemusí jim přinést odpovídající úlevu.

Po podání trestního oznámení působí sociální pracovník či pracovnice **v roli průvodce** a poskytuje podporu během trestního řízení. Pro mnoho klientů se jedná o vůbec první kontakt s trestním řízením a policií, nemohou proto stavět na žádných svých předchozích zkušenostech či vyrovnávacích strategiích. Osobám vstupujícím do trestního řízení poskytujeme informace o jeho průběhu a trvání (viz kapitoly 4 a 5). Informace je potřeba poskytovat jen v takovém množství, které jsou klienti a kli-

entky schopni použít a zpracovat s ohledem na fázi vyrovnávání se s traumatickou událostí.

Sociální pracovníci a pracovnice pomáhají lidem zasaženým trestným činem **pochopit průběh trestního řízení**. Vysvětlují obsah pro laiky nesrozumitelných dokumentů, zprostředkovávají komunikaci s policií či soudem. Pokud jsou poškození zastoupeni zmocněncem, podporují sociální pracovníci a pracovnice spolupráci s ním.

Citlivá a odborná sociální práce může zároveň sloužit jako **prevence sekundární viktimizace** (druhotné újmy) v průběhu trestního řízení. Sekundární viktimizací se rozumí poškození, které není způsobeno samotným útokem, ale nevhodnými reakcemi na fakt, že konkrétní oběti vznikla konkrétním trestným činem újma (Čírtková, 2014). Zdrojem sekundární viktimizace bývá například zpochybňování statusu oběti („nevmyslel jste si to?“, „pokud jste si to vymyslel, můžete to ještě teď odvolat“), zlehčování dopadů („to se stává“, „vždyť to nic není, buď chlap“), přičítání viny oběti („neměls’ je provokovat“, „nemáš tam chodit“) a omlouvání pachatelů („byli opilí“, „vždyť jsou to malí kluci“). Zdrojem sekundární viktimizace může být sociální okolí oběti, orgány činné v trestním řízení, poskytovatelé služeb, média či jiné subjekty. Zvláště u obětí předsudečného násilí pocházejících z různých menšinových skupin, může být riziko sekundární viktimizace ze strany orgánů činných v trestním řízení vysoké. Eichler (2010) poukazuje na výskyt latentního rasismu u policistů i soudců, který se často zrcadlí v nedůvěře vůči oběti předsudečného násilí či jejím očeřování. Sekundární viktimizace oběti může **podpořit vznik posttraumatické stresové poruchy** nebo dalších patologických psychických reakcí (např. pocit stigmatizace) a zároveň být příčinou neochoty klienta či klientky k další spolupráci na průběhu trestního řízení (Čírtková, 2014). Sociální pracovník může klientovi pomoci uplatňovat jeho práva garantovaná zákonem o obětech trestných činů, která mohou riziko sekundární viktimizace snížit (viz kapitolu 5.5).

Průběh spolupráce mezi sociálním pracovníkem a klientem zpravidla odpovídají fázím trestního řízení (viz kapitolu 4.).

Provázení právním řízením jako zakázka v sociální práci s sebou nese také některá specifika a rizika. Trestní i přestupkové řízení

trvá zpravidla několik měsíců až let, v jeho průběhu je náročné udržet spolupráci s klienty či klientkami a při tom nevyvolat jejich závislost či fixaci na sociálního pracovníka či pracovnici. Po několikaleté spolupráci může být obtížné ukončit spolupráci. Je dobré začít na tuto okolnost klienta či klientku s blízcím se koncem trestního řízení připravovat. Je také třeba uvědomovat si výraznou informační a tedy i mocenskou nerovnováhu ve vztahu pracovníka a klienta. Sociální pracovník se zpravidla v celé situaci orientuje mnohem lépe než klient, má více informací a tedy i velkou moc. Je proto výzvou pro sociálního pracovníky této moci nezneužívat, ale naopak podporovat klienta v samostatném rozhodování, realizaci vlastních přání, samostatném plnění některých úkolů a uvědomění si vlastní zodpovědnosti (Navrátil, 2001).

3.6 Média

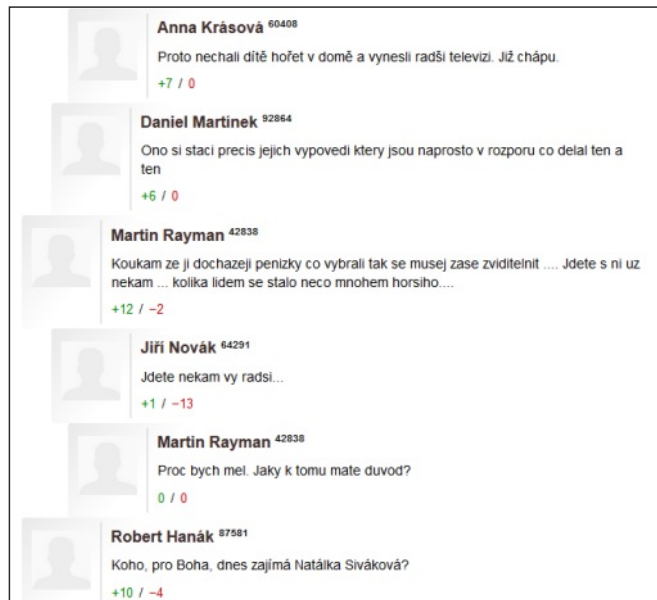
Oběti předsudečného násilí či jejich blízké okolí při řešení důsledků trestného činu často zaměřují svou pozornost směrem k médiím a případné medializaci. V praxi se setkáváme se třemi situacemi. První z nich je požadavek obětí a blízkého okolí celou situaci medializovat, druhá je nesprávně provedená medializace případu a poslední je nevyžádaná medializace. Každá z těchto situací má svá specifika, na která se v následujícím textu zaměříme.

V praxi organizace In IUSTITIA se sociální pracovníci či pracovnice nejčastěji setkávají s oběťmi či jejich blízkými, kteří přinášejí **objednávku na medializaci jejich případu**. S žádostí o medializaci případu se často pojí očekávání, která nejsou nebo nemohou být prostřednictvím médií naplněna. Setkáváme se s potřebou urychlení právního řízení a dosažení spravedlnosti v tomto řízení, s potřebou získání soucitu či solidarity veřejnosti a v neposlední řadě s potřebou informovat a varovat širokou veřejnost před nebezpečím, které násilí z nenávisti přináší. Na každé z těchto očekávání se snažíme reagovat a oběti v první řadě informovat o tom, jaká rizika sebou medializace nese a jaké jsou její důsledky.

Oběť citlivě informujeme o tom, že zveřejnění případu **stěží** přinese urychlení právního řízení či **dosažení spravedlnosti**.

Poškozené podpořte v tom, že rozumíte jejich touze mít celou věc rychle za sebou a dosáhnout toho, aby pachatelé byli spravedlivě potrestáni za to, jakým způsobem zasáhli do jejich života. Pokud nebude pocit nespravedlnosti dostatečným způsobem zpracován, hrozí prohloubení sekundární viktimizace, ztráta důvěry v okolí i systém trestní spravedlnosti a prodloužení doby nutné k obnově kontroly nad životem po trestném činu (Čírtková, 2004). Informujte poškozené o tom, že medializace jejich případu má přísné limity, a že zejména v přípravném řízení nemohou zveřejnit informace ohrožující trestní řízení i vedoucí k identifikaci pachatele (podrobně viz také kapitulu 5.4). Místo medializace můžete poškozeným nabídnout jiné formy řešení průtahů řízení či psychologickou podporu směřující k zpracování pocitu nespravedlnosti.

Důstojnost lidí, kteří se setkali s násilím z nenávisti, je hluboce zasažena. Řada z nich pocituje **potřebu solidarity a sounáležitosti**. Možnost medializace vítají jako cestu jak získat odpovídající jistotu a podporu. Věří, že veřejnost odsoudí jednání pachatele, neboť bezpráví, jehož se stali terčem, je zřetelně rozpoznatelné. Velmi často se však setkáváme se zcela opačným efektem. Veřejnost čin často nejenže neodsoudí a poškozeným nevyjádří odpovídající podporu, ale podílí se prostřednictvím on-line diskuzí pod zveřejněnými příspěvky na sekundární viktimizaci poškozených. Oběti předsudečného násilí jsou více než oběti jakékoli jiné kriminality vystavovány obviňování ze zavinění svého napadení, ze ziskuchtivosti či z nepřiměřených reakcí na útok. S ohledem na výše popsany efekt přihlížejícího i pro on-line diskuze platí, že **zastání v nenávistných diskuzích se poškození nedočkají**. Zatím nejbrutálněji se absence soucitu s osobami poškozenými násilím z nenávisti projevila v případě žhářského útoku ve Vítkově. Terčem napadení zápalnými lahvemi se stala spící romská rodina. Jejich ani ne dvou leté dítě bylo popáleno na téměř 80% těla. Pět let po útoku v bilančním článku se objevuje následující diskuze (viz obrázek)¹⁰ a v diskuzních fórech pod článkem se lidé mohou dočíst mnoho negativních příspěvků dotýkajících se jejich osobnosti či odlišnosti. Mohou se setkat i se schvalováním útoku. Ztráta iluzí může vést k pro-



Obrázek – diskuze pod článkem
Je bázlivá a zakřiknutá, říká lékařka popálené Natálky

hloubení pocitu nespravedlnosti a nepochopení, lidé se uzavírají před okolním, jejich situace se může chronizovat.

Někteří lidé dotčení předsudečným násilím chtějí prostřednictvím medializace upozornit širokou veřejnost na závažnost celého činu. Chtějí informovat o tom, že má smysl útoky řešit a nenechávat si je pro sebe, protože i malý úspěch může mít v budoucnu pozitivní dopad na další osoby ohrožené násilím z nenávisti či samotné oběti. S klienty a klientkami je vhodné otevřít téma, co medializace případu může přinést konkrétně jim samotné, kromě společenského dopadu, a upozornit je na případná rizika. Poškození mohou následně zvážit všechny pozitivní i negativní dopady a rozhodnout se, jakým způsobem budou postupovat.

Sociální pracovníci a pracovnice mohou být průvodci tzv. **řízení medializací** a vytvářet situační mediální plány. Mediální plánování se musí odvíjet od potřeb a možností oběti, a je vždy individuální. Doporučujeme se věnovat okruhům

Na základě praxe s medializací a monitoringu činnosti médií však lze vymezit okruhy, kterým je potřeba věnovat v mediálním plánu pozornost.

10 <http://bit.ly/idnesnatalka>

➤ **Výběr prověřeného média a novináře** – klienti a klientky mohou přicházet s tipem na novináře, ale při bližším zkoumání vychází najevo, že zmíněný pracuje pro bulvární deník či pro médium, které informuje v rozporu s etickými zásadami či nekorektně o některé ze skupin, která je předsudečným násilím ohrožena. Klientům a klientkám je možné poskytnout informace, jak fungují sdělovací prostředky a jak je jimi nastolována agenda. Je důležité se v klientské práci zaměřit na spolupráci s tím novinářem či novinářkou, se kterou již máte dobrou předchozí zkušenost. V ostatních případech je vhodné provést rešerši dřívější článků konkrétního novináře.

➤ **Anonymizace** – je důležité informovat klienty a klientky o významu anonymizace údajů, které médiím poskytnou. Pravidla spolupráce s novináři a novinářkami je důležité dohodnout předem. Některá média žádosti poškozených rádi vyhoví, skryjí jejich tvář či pozmění hlas. S těmi, které na dohodu o anonymizaci nepřistoupí, není vhodné spolupracovat. V článku by se neměly objevit žádné citlivé údaje a údaje, které povedou k identifikaci oběti. Velmi citlivě je potřeba přistupovat ke sdělování informací, které mohou sekundárně vést ke ztotožnění poškozeného (např. velmi specifický popis místa útoku, jméno pachatele, konkrétní fotografie).

➤ **Rozlišení mezi zájmem novináře o poškozeného a hledání senzace** – mnoho novinářek a novinářů hledá silný příběh, který osloví posluchače či čtenáře a tím zajistí zisk (Kopecký, 2013). Lidé, se kterými se poškození setkávají, mohou přitom vyjadřovat zájem o celý jejich příběh a vystupovat velice důvěryhodně. Konečná podoba příběhu se však může od očekávání poškozených výrazně lišit. V rámci sociální práce je vhodné klienty a klienty předem připravit na to, že rozsah článku či reportáže mohou ovlivnit pouze omezeně. Měli by proto poskytovat pouze takové informace, která je dále neohrozí. Velmi specificky informují mnohá média o poškozených, kteří uplatňují vůči pachatelům nárok na náhradu škody. Často tento jejich nárok plynoucí z trestného činu pachatele interpretují tak, že se poškození chtějí na úkor pachatelů obohatit. Poškozeným lze pouze

doporučit, aby o výši svého nároku s novináři a novinářkami nehovořili.

➤ **Včasná komunikace o podobě článku** se vždy vyplatí. Je vhodné se předem zaměřit nejen na finální podobu, ale i na podmínky za kterých zpráva vznikne. Doporučujeme dohody realizovat prostřednictvím emailu.

➤ **Autorizace příspěvku** může být podmínkou spolupráce s novinářem či novinářkou. Je nutné upozornit na to, že přistoupení na autorizaci není příliš časté, může být předmětem následné změny a není právně vymahatelné. Pokud jste se na autorizaci dohodli, je nutné dohodnout i odpovídající dobu, která bude poškozeným poskytnuta k autorizaci. Setkali jsme se situací, kdy článek byl k autorizaci zaslán třicet minut před jeho zveřejněním. Poškozený neměl prakticky šanci se s jeho obsahem seznámit.

➤ **Uzavření diskuze pod článkem.** V některých případech je vhodné požádat o uzavření diskuze pod článkem, která může vést k pocitům méněcennosti, potvrzení negativního postoje veřejnosti k odlišnosti a také k nenaplnění očekávaných potřeb, zejména pokud má být výsledkem medializace sounáležitost s incidentem od široké veřejnosti.

Úkolem pro sociální práci může být zprostředkování kontaktu s novináři a novinářkami, asistence při komunikaci a vyjednávání podmínek medializace. Můžete se také věnovat doprovázení celým procesem medializace a minimalizaci sekundární viktimizace.

Sociální pracovníci a pracovníce se mohou setkávat také s lidmi, kteří si medializaci **vysoveně nepřejí**. Na základě dlouhodobého monitoringu činnosti médií a informování o obětech jsme identifikovali problematické momenty související s nevyžádanou medializací. Jedná se o zveřejnění informací o poškozených (často zveřejnění informací a fotografií ze sociálních sítí), informování o zdravotním stavu a následcích trestného činu bez souhlasu oběti, narušení dosavadního života kontaktováním oběti, vyvolání pocitu studu a v neposlední řadě potvrzení negativního vztahu k nezměnitelné osobnosti charakteristice, pro kterou byla oběť napadena.

Důsledkem nevyžádané medializace může být další ohrožení poškozených, vyvolání strachu vedoucího k sociální izolaci, prohlubování sekundární viktimizace a možný rozvoj posttraumatické stresové poruchy.

Při nevyžádané medializaci jsou často porušovány etické kodexy jednotlivých médií, včetně Etického kodexu novináře.¹¹ Novináři a novinářky mohou zveřejněním podrobností o trestném činu porušit zákon. Ustanovení § 8b - § 8d trestního řádu zakazuje bez **předchozího písemného souhlasu** poškozeného zveřejnit takové informace umožňující zjištění totožnosti poškozeného mladšího 18 let nebo poškozeného některým závažným trestným činem (vražda, zabití, těžká újma na zdraví, obchodování s lidmi, sexuálně motivované trestné činy, týrání svěřené osoby a osoby žijící ve společném obydlí, nebezpečné pronásledování atd.) Stejným způsobem je chráněna podoba vyjmenovaných poškozených. Ochranu před porušením zákonného ustanovení poskytuje Úřad na ochranu osobních údajů, kterému mohou poškození směřovat stížnost.¹²

Nevyžádanou medializaci mohou lidé **ovlivnit velice okrajově**. Mezi preventivní aktivity nevyžádané medializace patří sdílení informací o trestném činu pouze osobám, kterým věří, sdílení informací o incidentu v bezpečném prostoru a s odborníky, kteří jsou vázáni mlčenlivostí. V případě, že poškození využívají sociálních sítí, je vhodné ošetřit ochranu soukromí.

Ochrany soukromí a důstojnosti se poškození mohou vůči médiím domáhat též žalobou na ochranu osobnosti. K takovému kroku však přistupují méně často. Doporučujeme též vyhledat odbornou právní pomoc.

3.7 Zhoršení sociální situace jako důsledek trestného činu

Trestný čin může mít na člověka dalekosáhlé dopady v oblasti psychické, zdravotní, ale i sociální a ekonomické. Mezi nejčastější socio-ekonomické dopady trestného činu patří ztráta bydlení, snížení nebo ztráta příjmů, ztráta zaměstnání, vypadávání ze vzdělávacího procesu či zhoršení prospěchu, vztahové a rodinné problémy apod.

Jejich řešení je tím těžší, čím silnější je traumatizace samotným trestným činem. Krizová událost ovlivňuje prožívání. Velmi záhy pro traumatické události se mohou objevit problémy se soustředěním, zvládáním praktických záležitostí, jako je péče o děti, domácnost či zaměstnání. Zvládání krizových situací je u každého člověka individuální, záleží na jeho dosavadních zkušenostech, osobnosti, vyrovnávacích strategiích i druhu krizové situace (Vodáčková, 2014).

Ohrožení a ztráta bydlení

Napadení ve vlastním domově nebo v jeho bezprostředním okolí je pro poškozené velmi traumatickou záležitostí. Místo, kde se cítili v bezpečí, již nepředstavuje bezpečné útočiště, sousedé, kteří je obklopovali, se buď stali samotnými útočníky, nebo mlčenlivými přihlížejícími. Útok se zde může kdykoli znovu opakovat. Poškození často hovoří o potřebě **zcela změnit své bydliště**, odstěhovat se do jiného města či (v případě cizinců) dokonce do jiné země. Poškození vyhledávají anonymitu velkoměst či nalézají bezpečné prostředí až v sociálně vyloučených lokalitách. Strategie změny bydlení tak může mít dalekosáhlé negativní následky v podobě vykořenění z přirozeného sociálního prostředí či propadu do sociálního vyloučení.

Jak traumaticky mohou poškození prožívat ohrožení ve vlastním domově, vyplývá z naší praxe. Rodina uprchlíků z Blízkého východu byla napadena v místě svého bydliště. Rodiče se začali strachovat o bezpečí svých dětí. Děti se začali stranit svých vrstevníků, se kterými již měli navázaný určitý vztah. Rodina začala uvažovat o tom, že se vrátí zpět do země původu. Do země, ve které již šestý rok panuje občanská válka.

11 Syndikát novinářů: Etický kodex. Dostupné z: <http://bit.ly/kodexnovinare>

12 K tématu medializace trestných činů z nenávisti dále doporučujeme publikaci Kalibová, K. Násilí z nenávisti, rasismus a média. Praha: In IUSTITIA, 2011. Dostupné zde: <http://bit.ly/mediaarasismus>

Ztrátou bydlení v důsledku trestného činu jsou často ohroženi lidé žijící v **nájemním bydlení**. Zejména pro některé skupiny ohrožené předsudečným násilím (Romové, cizinci) může útok fakticky znamenat okamžitou výpověď z nájmu bytu. Vlastníci nemovitostí nechtějí mít problémy a výpověď, byť daná poškozeným, je nejjednodušší cestou. Pro dotčené lidi se tak k traumatu způsobenému útokem přidává trauma nové plynoucí z nespravedlivě ukončeného nájemního vztahu. Ke ztrátě bydlení může zcela přirozeně dojít též sekundárně v důsledku ekonomického propadu způsobeného trestným činem (dlouhodobé léčení nemoci, propad příjmu, trvalé následky).

V rámci sociální práce se lze zaměřit na obnovu důvěry v domov a své sousedy, sestavení bezpečnostního plánu (viz kapitulu 3.3) či (v krajním případě) změnu bydliště.

Předně je potřeba identifikovat, kdo je původcem nebezpečí v domově poškozených. Pokud se **jedná o sousedy**, lze klienty a klientky podpořit v mediaci situace či nalezení přirozených podpůrných sousedských sítí. Poškození mohou využít i autority bytového družstva nebo společenství vlastníků. Lidé, kteří přicházejí do nového bydliště, se osvědčilo nabídnout podporu při seznamování s novými sousedy.

Rozhodování o změně bydliště by nemělo probíhat v akutní fázi šoku, tedy bezprostředně či jen několik dní po samotném trestném činu. V této době může být na místě doporučit klientům a klientkám krátkodobý pobyt v krizovém centru či dočasný pobyt na ubytovně nebo u známých. Vzhledem k tomu, že stěhování je finančně i logisticky nákladné, je samozřejmě potřeba tuto variantu s klienty důkladně zvážit. Změna bydliště s sebou nese také nutnost změny ošetřujících lékařů, úřadu práce, OSPOD a dalších institucí, s čímž může být rovněž sociální pracovník nápomocen.

Snížení nebo ztráta příjmů

Důsledkem trestného činu může být dočasná nebo trvalá pracovní neschopnost a současně také nárůst nákladů spojených s léčbou zranění či s jinými výdaji. Lidé bez vyšších úspor se v zásadě téměř okamžitě **ocitají ve finanční nouzi**. Ekonomické propady nutně nepostihují pouze sociálně slabší poškozené, výrazně mohou zasáhnout i do života rodin s malými dětmi, seni-

orů či lidí s vysokou hypotékou. Ztráta příjmů a dluhy jsou dalším stigmatem, kterému poškození v důsledku trestného činu čelí. Lidé ohrožení předsudečným násilím jsou navíc často spojováni se stereotypem dlužníků, neplatičů a dobrovolně nepracujících osob. Těžko vysvětlují, že důvod jejich aktuální sociální nouze souvisí s napadením.

V praxi se lze setkat také s **nesprávným postupem úřadů práce**, které zastaví výplatu nemocenské dávky do doby, než bude prokázáno, že se poškozený nepodílel na svém zranění (nebyl podnapilý či nevyvolal rvačku). V takové situaci je nutné okamžitě vstoupit do jednání s úřadem práce a policií a zprostředkovat informaci o zahájení trestního řízení.

V rámci výkonu sociální práce je možné se zaměřit na sestavení **realistického finančního plánu** a restrukturalizaci výdajů. Poškozené s existujícími nebo hrozícími dluhy je také možné podpořit při vyjednávání splátkových kalendářů. Pokud pracujete s lidmi, kteří jsou v situaci osobního oddlužení, zaměřte se na včasnou komunikaci s insolvenčním správcem a soudem. Neschopnost splácet v důsledku nezaviněného trestného činu může být důvodem přerušení splátkového kalendáře.

Zvýšené výdaje a snížené příjmy mohou být předmětem **nároku na náhradu škody** (viz kapitulu 6). Poskytněte poškozeným odpovídají informace a podporu při formulování a uplatnění tohoto nároku či vyhledání odpovídající právní pomoci.

Ztráta zaměstnání, vypadávání ze vzdělávacího procesu či zhoršení prospěchu

Porucha na fyzickém nebo psychickém zdraví vzniklá v důsledku trestného činu může vést k ohrožení či ztrátě zaměstnání. Ohrožení ztrátou zaměstnání mohou být kromě přímých poškozených také jejich blízcí. Ti často přebírají péči o rodinu a domácnost na úkor zaměstnání. Dlouhodobá pracovní absence může u některých skupin poškozených vést k **potvrzení celospolečensky rozšířeného stereotypu o jejich neochotě pracovat**. Někteří poškození proto svoji **pracovní neschopnost tají** a nahrazují ji čerpáním dovolené. V důsledku však významně omezují svůj nárok na náhradu škody, a to jak závažně bude útok vnímán policií a soudem. Poškozený, který místo nemocenské bude čerpat řádnou dovolenou, bude velmi pravděpodobně

obhájcem obviněného nařčen z toho, že si své zranění vymyslel, či že nedosahovalo takové intenzity, aby mohlo být důvodem pro náhradu škody.

Pokud k trestnému činu dojde během zkušební doby, může zaměstnavatel zcela legálně zrušit pracovní poměr. Poškození proti takovému jednání nemají obranu. Lidé ohrožení předsudečným násilím často pracují **v prekérních zaměstnáních**, tedy v takových zaměstnáních, která poškozeným neposkytují odpovídající úroveň právní ochrany, či přímo tzv. načerno. Jejich propad do chudoby je téměř okamžitý. Samotný útok a následná pracovní neschopnost také může vést k poznání, že zaměstnavatel dlouhodobě neplatil za poškozené sociální pojištění.

Zcela specifickou zkušeností je **napadení přímo na pracovišti nebo ve škole**. Dopady na psychické zdraví poškozených bývají stejně zásadní jako v situaci napadení v bezpečí domova. Poškození se necítí na pracovišti či ve škole bezpečně a mnohdy se musí vyrovnat se tím, že útoku přihlíželi kolegové či spolužáci. **Změna zaměstnání** je pro řadu poškozených **nemyslitelná**. V prvé řadě ji vnímají jako velmi nespravedlivou. Zároveň jsou si vědomi toho, že snaha o změnu zaměstnání by mohla vyústit v jeho absolutní ztrátu. Mnozí poškození žijí v regionech s beztak vysokou nezaměstnaností nebo patří ke skupinám osob ohrožených diskriminací na trhu práce. Ztráta zaměstnání v předdůchodovém věku se může negativně promítnout **do výměry důchodu**.

Příležitostí pro sociální práci je podpora klientů a klientek při vyjednávání se zaměstnavatelem v případě hrozby ztráty zaměstnání či při hledání zaměstnání nového. Je vhodné se zaměřit také na zvládání stresu plynoucího ze ztráty zaměstnání.

Předsudečné násilí může také fatálně ohrozit **celou budoucnost napadeného** tím, že v jeho důsledku dojde ke zhoršení studijního prospěchu či dokonce zanechání studia. Z hlediska hrozby zanechání studie jsou kritickým obdobím poslední ročníky základní školy, první a závěrečný ročník střední a vysoké školy.

Zhoršení studijního výkonu opět bývá často dáváno do stereotypizujícího kontextu o potenciálu některých skupin ohrožených předsudečným násilím se vzdělávat. Sociální práce s takových případech může zaměřit na podporu poškozených a je-

jich rodin, zprostředkování kontaktu se vzdělávací institucí či zajištění doučování. Pozornost by měla být také věnována obnově sociálních vztahů ve školním kolektivu.

Vztahové a rodinné problémy

Trestný čin představuje krizovou situaci pro poškozené i jejich rodiny a sociální okolí. Ti často neví, jak na událost reagovat, bojí se o incidentu mluvit, nebo je naopak přehláceno potřebou poškozeného trestný čin stále dokola popisovat a analyzovat. V této situaci mohou sociální pracovníci a pracovníce pomoci poskytnutím profesionální podpory a pomoci.

Poškození i jeho okolí mohou mít pocit, že během trestného činu či při následném vyrovnávání se s ním došlo **k selhání některé ze sociálních rolí**, které doposud zastávali. Muž, který se při útoku nezastal své partnerky, může sám sebe považovat za slabocha a trpět pocitem viny. Stejně pocity může mít například žena, která se kvůli vyrovnávání s trestným činem není schopna několik týdnů postarat o své děti. Poškozené je třeba podpořit poskytnutím informací o průběhu zvládání krizových situací, legitimizovat jejich reakci („*jedná se o přirozenou reakci na neobvyklou situaci*“) a pomoci jim najít účinné strategie pomáhající krizovou situaci přirozeně zvládnout. Pokud je to možné, je vhodné citlivým způsobem do situace zapojit rodinu, přátele či další přirozené sociální sítě. Je pravděpodobné, že klienti a klientky nebudou téma narušených sociálních a rodinných vztahů samostatně otvírat. Nabídněte jim při vhodné příležitosti nenásilně možnost s vámi na toto téma pohovořit.

Pokud je předsudečným útokem napadena celá rodina nebo partnerská dvojice je obvyklé, že jsou konzultace poskytovány společně všem zasaženým lidem. Je důležité dát pozor na to, aby nedošlo k přehlédnutí individuálních zájmů každého jednotlivce. Obzvlášť v právních řízeních je pravidlem, že rozhodnutí jednoho, ovlivní i situaci ostatních. Osvědčilo se poskytovat alespoň některé konzultace zvlášť a dát tak poškozeným najevo, že se mohou rozhodovat samostatně.

Setkáváme se situacemi, kdy se v důsledku útoku výrazně **změní dynamika soužití**. Někteří blízcí mohou přebírat zodpovědnost a zároveň prosazovat řešení, které nemusí odpovídat potřebám přímých poškozených. Někteří poškození naopak přenechávají

zodpovědnost za řešení své situace na blízkých osobách. Situace bývají často posíleny objektivním znevýhodněním poškozených (neznalost jazyka, nedostatek informací, strach, zdravotní stav apod.). Obě situace je potřeba vnímat jako možné a aktivně s klienty a klientkami pracovat na tom, aby řešení obtížné situace po napadení aktivně prosazovali sami. Pozornost věnujte také angažmá rodičů v případech, kdy jsou napadeny jejich děti. Může docházet k tomu, že **dítě nechce akceptovat řešení**, které pro něj připravil jeho rodič, neumí to však dostatečně nahlas říci. Jako poradce či poradkyně se ocitáte ve složité situaci – klientem či klientkou sociální práce je fakticky dítě, rodič jako jeho zákonný zástupce může činit mnoho úkonů v různých řízeních (např. podat trestní oznámení a zvolit dítěti zmocněnce proti jeho vůli). Oceňte zájem rodiče o jeho dítě, reflektujte jeho motivaci, současně mu umožněte pohled na situaci ze strany dítěte, včetně možné sekundární viktimizace v procesu trestního řízení.

Řada vztahů se v důsledku traumatické situace **rozpadá**. Člověk, který prožil nebo dokonce přežil útok, může na kratší i delší dobu podstatně změnit své chování. Pro partnera či partnerku nastává obtížné období poskytování podpory, která nemusí být přijímána nebo může být zneužívána. Můžeme se setkat i se situací, kdy napadený obrací svůj hněv a agresi vůči svému partnerovi či partnerce. Lidem procházejícím partnerskou krizí nabídněte řešení prostřednictvím rodinné terapie.

V případech homofobních útoků dochází jejich prostřednictvím k **nedobrovolnému coming outu**, tedy zveřejnění sexuální orientace poškozených. Proces coming out je nutné v rámci sociální práce odpovídajícím způsobem zpracovat.

3.8 Zprostředkování kontaktu se sociálním okolím

Rodina a sociální okolí poškozených mohou být v situaci krize důležitou součástí vyrovnávacího procesu. Schopnost **sdílet a sdělovat** patří mezi základní adaptační mechanismy. Lidé s dobře fungujícími sociálními vazbami jsou schopni v mnoha situacích využít potenciálu své přirozené komunity – osob žijících ve stejné lokalitě, z určité zájmové skupiny nebo společen-

ství. Ti mohou nabídnout výpomoc, radu, přítomnost a účast, zájem i vlastní zkušenosti. Někdy jsou to navíc právě blízcí a rodina, kdo zaznamená, že s člověkem se něco děje, a přimějí jej vyhledat odbornou pomoc (Vodáčková, 2014).

Říci si o pomoc však často vyžaduje stejné umění, jako pomoc účinně poskytnout. Poškození musí vyjít ze své „hradby studu“, riskovat sebeodhalení a překonat další blokující pocity. Lidé prožívající traumatickou událost často nechtějí své okolí ranit nebo zaskočit, mají z jejich reakce strach (Vodáčková, 2014). Důvodem pro oslabení vazeb může být také stud či pocit viny poškozeného související s domnělým selháním při plnění určité sociální role, jak je popsáno v předchozí kapitole. U obětí předsudečného násilí je toto prožívání často velice silné proto, že samotný trestný čin cílil na nezměnitelnou část jejich identity. Specifická situace může nastat také v případě útoků na příslušníky LGBTI komunity, kteří své okolí se svou sexuální identitou a orientací doposud neseznámili. V takovém případě je útok z nenávisti pro poškozeného „nuceným coming outem“, který může vztahy se sociálním okolím ještě více zkomplikovat.

Na straně druhé, může být oběť trestného činu v očích svého sociálního okolí určitým způsobem stigmatizována. Sociální okolí neví, jak s poškozeným komunikovat, jak mu pomoci a přistupovat k němu. U obětí předsudečného násilí může hrát roli také zkušenost s násilím a diskriminací sdílená ostatními členy rodiny a komunity. Ta může vést k tomu, že určité menšiny a komunity postupně přijmou násilí jako normu či některé méně závažné formy násilí (především verbální násilí či kyberšikanu) považují za přijatelné (Kalibová in Jelínek - Gřivna, 2012). Poškození pak mohou být svým sociálním okolím od řešení násilného incidentu odrazováni nebo může být jejich prožitek bagatelizován.

Jestliže bytí trestným činem sociální vazby klienta nějakým způsobem poškozeny, je namísto pracovat s klientem na jejich postupném obnovení. Aktivita zaměřené na obnovení přirozených a zdravých kontaktů se sociálním okolím jsou důležité pro celkové sociální fungování klienta a jeho rodiny. V první fázi je na místě zmapovat jeho rodinné a sociální vztahy. Sociální pracovník by se měl snažit odhalit přirozené adaptační strategie rodiny, okolí a komunity klienta a podporovat je v jejich využí-

vání. Lidé v krizi jsou nejvíce vavější právě vůči pomoci poskytované těmi, kterým důvěřují, často se však bojí nabízené pomoci využít nebo si o ni říci (podle Navrátil, 2001). Sociální pracovník pak může klientovi pomoci zprostředkovat nadhled nad jeho externí sociální realitou a pomoci mu formovat jeho vnitřní přístup k ní (tzv. metoda klarifikace v psychosociálním přístupu k sociální práci) (Navrátil, 2001).

Pokud je to možné, je na místě spolupracovat se svolením klienta také s jeho rodinou či širším sociálním okolím. Sociální pracovník může příbuzným pomoci vysvětlit, jak probíhá adaptace na krizovou událost a normalizovat tak chování a prožívání poškozeného. S využitím teorie labelingu může pracovník pomoci reakce klienta přerámovat tak, aby nebyl vnímán jako deviantní a neprohlubovala se tak jeho stigmatizace v očích okolí („*není impulzivní, ale hodně mu na tom záleží*“, „*není depresivní, ale hodně se ho to dotklo a potřebuje to teď nějaký čas zpracovávat*“) (Navrátil, 2001). Zároveň může sociální pracovník pomoci tlumočit klientovi jeho potřeby a vyřešit praktické otázky chodu domácnosti.

Po odeznění fáze šoku je na místě podporovat klienta také v návratu do jeho přirozených sociálních sítí – v zaměstnání či ve škole, v zájmových sdruženích, církvích atp. Sociální pracovník může pomoci klientovi stanovit si drobné cíle, které postupně povedou k obnovení sociálních vztahů na všech úrovních, a podporovat jej při jejich naplňování. V některých případech může být vhodné nabídnout klientovi také účast na dalších aktivitách, které by mohly být pro něj zdrojem sociálních vazeb – svépomocných skupinách, zájmových sdruženích či různých klubech.

Je také vhodné podpořit klienta ve využívání kolektivních vzorců chování, jako jsou pohřby, mše, držení smutku atp. Tyto rituály usnadňují všem přítomným průchod emocí a pomáhají zorientovat se ve společenských situacích a poradit si v nich (Vodáčková, 2014).

Zdroje:

BAŠTECKÁ, B.: **Psychosociální krizová spolupráce**. Praha: Grada, 2013.

ČÍRTKOVÁ L.: **Forenzní psychologie**. Plzeň: Nakladatelství Čeněk, 2004.

ČÍRTKOVÁ, L.: **Viktimologie pro forenzní praxi**. Praha: Portál, 2014.

EICHLER, P.: **Pomoc obětem násilí z nenávisti je v Česku překážkový**. In Kolektiv autorů: Zapomenuté oběti. Násilí z nenávisti a poradenství pro jeho oběti v ČR. Praha: Foundation „Remembrance, Responsibility and Future“, Kulturbüro Sachsen e. V., In IUSTITIA, 2010.

KOPECKÝ M.: **Média a jejich úloha v souvislosti s neštěstími**. In Baštecká a kol. Psychosociální krizová spolupráce. Praha: Grada Publishing a.s., 2013.

JELÍNEK, J., GRÍVNA, T.: **Poškozený a oběť trestného činu z trestněprávního a kriminologického pohledu**. Praha: Leges, 2012.

MATOUŠEK, O. a kol.: **Základy sociální práce**. Praha: Portál, 2001.

NAVRÁTIL, P.: **Teorie a metody sociální práce**. Brno: Marek Zeman, 2001.

NEUPAUER, Z.: **Psychologické aspekty násilí z nenávisti**. In: Holá, A., a kol. Já a oni jsme my: Nápad a náměty pro multikulturální výchovu. Praha: In IUSTITIA, o.p.s. 2014

PRAŠKO J., a kol.: **Stop traumatickým vzpomínkám. Jak zvládnout posttraumatickou stresovou poruchu**. Praha: Portál, 2003.

PRŮCHA, J.: **Interkulturní psychologie**. 2. vyd. Praha: Grada, 2010.

ŠIFFELOVÁ, D.: **Rogersovská psychoterapie pro 21. století. Vybraná témata z historie a současnosti**. Praha: Grada, 2010.

ŠPATENKOVÁ, N. a kol. **Krizová intervence pro praxi**. Praha: Grada, 2011

ÚLEHLA, I.: **Umění pomáhat**. Praha: Slon, 2007

VELIKOVSKÁ, M.: **Psychologie obětí trestných činů**. Praha: Grada Publishing, a.s., 2016

VODÁČKOVÁ, D.: **Krizová intervence**. Praha: Portál, 2012.

KRAV MAGA o.s.: **Nenechte si ubližovat – Pomoc obětem – Bezpečnostní plány. Nenechte si ubližovat**. [online]. 13. 6. 2016 [cit. 2016-06-13]. Dostupné z: <http://bit.ly/kravmagaplany>

4. TRESTNÍ ŘÍZENÍ A ROLE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Květa Glaserová

Trestní řízení je postup, který má vést k odhalení pachatele trestného činu a jeho spravedlivému potrestání. V rámci trestního řízení zjišťují příslušné orgány (policie, státní zástupce, soud), jestli byl spáchán trestný čin a kdo ho spáchal. Pokud je konkrétní pachatel z trestného činu usvědčen, soud mu ukládá trest. Celý proces, jeho fáze a úlohy jednotlivých aktérů podrobně upravuje zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, nazývaný **trestní řád**.

V souvislosti s trestním řízením se však setkáme i s dalšími zákony. Jsou to především následující předpisy:

- ➔ **Trestní zákoník** (zákon č. 40/2009 Sb.)
říká, co je trestným činem, a stanoví tresty
- ➔ **Zákon o obětech trestných činů** (zákon č. 45/2013 Sb.)
upravuje práva obětí trestných činů v trestním řízení
- ➔ **Zákon o soudnictví ve věcech mládeže** (zákon č. 218/2003 Sb.)
upravuje trestní řízení proti osobám mladším 18 let
- ➔ **Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim** (zákon č. 418/2011 Sb.)
upravuje trestní řízení a tresty pro právnické osoby – firmy a společnosti

4.1 S kým se můžete v trestním řízení setkat (Subjekty trestního řízení)

Orgány činné v trestním řízení

Orgány činnými v trestním řízení jsou **policejní orgán, státní zástupce a soud**. Každý z nich má v jednotlivých fázích trestního řízení svoji přesně vymezenou úlohu.

Trestní řízení se zpravidla vede tam, kde byl trestný čin spáchán (resp. u toho orgánu, v jehož obvodu byl spáchán).

Policejní orgán

Policejní orgán hraje zásadní roli v rámci přípravného řízení - při prověřování podezření z trestného činu a **vyšetřování trestného činu**. Policejní orgán v této fázi shromažďuje důkazy k objasnění trestné činnosti a připravuje podklady pro podání obžaloby a postavení pachatele před soud.

Policejním orgánem bude ve většině případů Policie České republiky, v rámci níž koná vyšetřování trestných činů Služba kriminální policie a vyšetřování.

V některých případech však vyšetřování provádí jiné orgány. Pokud je z trestného činu podezřelý sám policista, vyšetřuje jeho trestnou činnost speciální instituce Generální inspekce bezpečnostních sborů (GIBS). Trestné činy spáchané příslušníky GIBS pak vyšetřuje státní zástupce.

Státní zástupce

Státní zástupce **dozoruje činnost policejního orgánu** v průběhu celého přípravného řízení, to znamená, že dohlíží na to, zda policie postupuje při vyšetřování trestného činu správně a dodržuje zákon. Státní zástupce může dávat policejnímu orgánu konkrétní pokyny k vedení vyšetřování; může prověřovat spisy, které policejní orgán ve věci vede, a účastnit se veškerých vyšetřovacích úkonů.

Státní zástupce **rozhoduje o opravných prostředcích** proti rozhodnutím policejního orgánu v přípravném řízení (např. stížnosti proti usnesení o odložení věci, usnesení o zahájení trestního stíhání). V případě, že dojde k závěru, že rozhodnutí policejního orgánu je nesprávné či nezákonné, může jej zrušit a případně nahradit vlastním rozhodnutím.

Státní zástupce následně po ukončení vyšetřování podává na pachatele **obžalobu** k soudu. V řízení před soudem působí státní zástupce jako veřejný žalobce, který dokazuje vinu obžalovaného.

Soustava státních zastupitelství je stejná jako soustava soudů – tedy okresní (v Praze obvodní), krajské (v Praze městské), vrchní a Nejvyšší státní zastupitelství.

Soud

Soud rozhoduje na základě obžaloby podané státním zástupcem o tom, jestli je pachatele vinen, a případně mu ukládá trest. Má však některé úkoly již v předchozích fázích trestního řízení. V přípravném řízení rozhoduje o opatřeních, která výrazně zasahují do základních lidských práv a svobod. Jedná se například o nařízení domovní prohlídky nebo vzetí obviněného do vazby.

Podle závažnosti trestného činu rozhodují o trestných činech buď soudy **okresní** (v Praze obvodní) nebo **krajské**. V zásadě rozhodují **senáty** složené z jednoho soudce (předsedy senátu) a dvou přísedících – laiků. V méně závažných případech (horní hranice trestu do 5 let) rozhoduje u okresního soudu **samo-soudce**.

Pachatel trestného činu

(podezřelý, obviněný, obžalovaný, odsouzený)

Osoba, proti které se trestní řízení vede, se nazývá vždy podle toho, v jaké fázi se trestní řízení zrovna nachází. Na začátku, než je pachatel obviněn, jde o podezřelého. Po zahájení jeho trestního stíhání se nazývá obviněný. Jakmile podá státní zástupce obžalobu a soud nařídí jednání, jde už o obžalovaného. Když je nakonec pachatel soudem odsouzen a rozsudek už nemůže být změněn ani odvoláním (nabyl právní moci), říkáme pachateli odsouzený.

Obhájce

Obhájce zastupuje obviněného v trestním řízení. Hájí jeho práva a snaží se v řízení prokázat jeho nevinu. Obviněný se může svobodně rozhodnout, zda bude mít obhájce či ne, a svého obhájce si sám vybrat. Obhájcem v trestním řízení však může být **pouze advokát**.

V některých případech obviněný obhájce mít musí, pak hovoříme o tzv. **nutné obhajobě**. Jedná se o případy, kdy je obviněný v trestním řízení nějak dále znevýhodněn (např. je ve vazbě)

nebo je ohrožen vysokým trestem. Pokud si v takové situaci obviněný obhájce sám nezvolí, ustanoví mu jej soud.

Obviněný musí mít obhájce zejména v těchto případech:

- ☞ je-li ve vazbě nebo ve výkonu trestu odnětí svobody,
- ☞ je-li horní hranice trestu odnětí svobody vyšší než 5 let,
- ☞ je-li obviněný nesvéprávný, trpí-li duševní vadou atd.

Poškozený

Poškozený je ten, komu bylo trestným činem **ublíženo na zdraví**, způsobena **majetková škoda** (ukradené věci, podvodně vylákané peníze) nebo **nemajetková újma** (psychické útrapy).

Poškozený je stranou trestního řízení a má **významná procesní práva**. Mezi ně patří například právo nahlížet do trestního spisu, navrhnout důkazy, účastnit se hlavního líčení a pronést závěrečnou řeč, právo podávat opravné prostředky atd.

Poškozený má také možnost nechat se v trestním řízení zastupovat zmocněncem (viz dále).

Velmi důležitým oprávněním poškozeného je právo **žádat, aby soud v trestním řízení uložil pachateli povinnost nahradit škodu** způsobenou trestným činem. Soud pak o nároku poškozeného na náhradu škody rozhodne v závěrečném rozsudku. Pokud je náhrada škody poškozenému přiznána, je trestní rozsudek exekučním titulem, na základě které lze přistoupit k vymáhání přiznané finanční částky na pachateli.

Kromě označení poškozený se používá ještě termín **oběť trestného činu**. Tento termín vychází ze zákona o obětech trestných činů (ZOTČ), který podrobně upravil práva a postavení obětí trestného činu v rámci trestního řízení (viz dále). Zatímco poškozeným v trestním řízení může být i právnická osoba (obchodní společnost), pokud jí byla trestným činem způsobena nějaká újma (např. zpronevěřeny peníze), obětí může být pouze člověk, tedy osoba fyzická. Je to dáno smyslem právní úpravy, která chrání oběti trestných činů před stresem a psychickými útrapami spojenými s řešením následků trestného činu. Pouze fyzické osoby jako živá stvoření jsou schopny pociťovat emoce a psychické strádání.

Zmocněnec

Zmocněnec je **zástupcem poškozeného** v trestním řízení. Hájí jeho práva a je oprávněn za něj v řízení vystupovat a činit za něj veškeré úkony (podávat žádosti, návrhy, opravné prostředky, účastnit se vyšetřovacích úkonů či hlavního líčení), vyjma těch, které je poškozený povinen vykonat sám (např. svědecká výpověď).

Zmocněncem nemusí být pouze advokát nebo právník, i když je to s ohledem na potřebu odborných znalostí vhodné. Zmocněncem může být i právní laik nebo právnická osoba – např. nezisková organizace.

Zmocněnec je pověřen poškozeným prostřednictvím plné moci (viz Vzory).

Svědék

Svědék je ten, kdo může při objasňování trestného činu něco podstatného sdělit o trestném činu nebo jeho pachateli nebo o jiné důležité okolnosti. Svědkem je typicky osoba, která trestný čin viděla nebo slyšela. Svědkem často bývá sama oběť trestného činu, která má pak v trestním řízení současně postavení poškozeného i svědka. Svědecká způsobilost není nijak omezena věkem nebo duševním stavem - svědkem tedy může být i dítě nebo osoba trpící duševní poruchou.

Trestní řád zakotvuje **všeobecnou povinnost svědčit**, což znamená, že kdokoli je předvolán policejním orgánem k podání svědecké výpovědi, má povinnost se v určený čas dostavit na určené místo a vypovídat o věcech, které jsou důležité pro trestní řízení. Pokud předvolaná osoba nesplní tuto povinnost, může jí orgán činný v trestním řízení uložit pořádkovou pokutu až do výše 50.000 Kč. V krajním případě může být svědek k výslechu předveden příslušníky Policie ČR.

Někteří svědci mají možnost **výpověď odeprít** (přesto se ale musí dostavit na policii). K tomu musí mít některý zákonný důvod. Mezi tyto důvody patří zejména následující:

- svědek má zákonem uloženou povinnost mlčenlivosti (lékař, sociální pracovník, advokát atd.),
- svědek je příbuzný obviněného jako rodič, potomek, sourozenec nebo partner,

- svědek by svou výpovědí vystavil sebe nebo svou osobu blízkou nebezpečí trestního stíhání

S jakými dalšími osobami je možné se v průběhu trestního řízení setkat?

- **důvěrník** – doprovází oběť trestného činu k úkonům trestního řízení (výslech, jednání u soudu atd.). Působí jako psychologická opora oběti. Nemůže ale zasahovat do průběhu úkonu. Jedná se o vhodnou roli pro sociální pracovníci či pracovníce.
- **soudní znalec** – posuzuje otázky, ke kterým je třeba odborných znalostí (např. rozsah a závažnost újmy na zdraví). Svě závěry shrnuje ve znaleckém posudku. V řízení před soudem je zpravidla vyslýchán.
- **tlumočník** – musí být přibrán k úkonu trestního řízení (např. výslech) v případě, že osoba (obviněný, poškozený, svědek) nerozumí českému jazyku. Tlumočnicka platí orgán činný v trestním řízení.
- **opatrovník** – zastupuje obviněného nebo poškozeného, kteří jsou mladší 18 let. Soud jej ustanoví v případě, kdy za mladistvého nemůže jednat jeho zákonný zástupce (např. je ve střetu zájmů - sám je pachatelem trestného činu).

4.2 Fáze trestního řízení

Trestní řízení se člení na fáze – od zahájení trestního řízení a vyšetřování trestného činu, přes podání obžaloby a řízení před soudem, až po uložení trestu pachateli a jeho vykonání.

Jednotlivé fáze na sebe navazují, každou z nich vede některý z orgánů činných v trestním řízení (policie, státní zástupce, soud).

Je důležité vědět, jak která fáze trestního řízení probíhá, kdo se jí účastní a jaká je role jednotlivých aktérů v dané fázi trestního řízení.

Na následující dvoustraně naleznete hrubé schéma trestního řízení.

NAPADENÍ / TRESTNÝ ČIN

Oběť chce podat trestní oznámení



Trestní oznámení lze podat na každé služebně Policie ČR nebo státním zastupitelství

- ústně
- písemně na podatelně
- písemně poštou



Podané trestní oznámení prověří Policie ČR

- policisté prověřují všechny okolnosti
- předvolávají osoby k podání vysvětlení



Policie ČR obviní pachatele ze spáchání trestného činu, pokud:

- se potvrdí podezření, že došlo k trestnému činu a že ho spáchala konkrétní osoba
- pachatel může jít do vazby nebo je stíhán na svobodě.



Policie ČR zahájí vyšetřování trestného činu:

- obstarává důkazy – výsledky svědků, domovní prohlídky, znalecké posudky atd.



Policie ČR ukončí vyšetřování:

- poškozený pozván k prostudování trestního spisu
- má možnost navrhnout další důkazy



Oběť nechce podat trestní oznámení



S řešením následků napadení může oběti pomoci nezisková organizace pomáhající obětem

Policie ČR věc odloží, pokud:

- se trestný čin nestal,
- nebo se nezjistilo, kdo je pachatel

Policie ČR věc postoupí do přestupkového řízení, pokud:

- napadení není trestný čin, ale přestupek



Proti oběma rozhodnutím si může poškozený podat stížnost u státního zástupce



Státní zástupce podá na pachatele obžalobu



Jednání před soudem

- soud vyslýchá pachatele a svědky a provádí další důkazy (listiny, znalecké posudky)



Soud vydá rozsudek:

- odsoudí pachatele a přizná poškozenému náhradu škody
- odsoudí pachatele a přizná poškozenému nižší náhradu škody nebo ji nepřizná vůbec
- zproští pachatele viny



Proti rozsudku se někdo odvolá:

- státní zástupce, pachatel nebo poškozený



Jednání u odvolacího soudu



Odvolací soud zruší rozsudek nebo ho změní

- rozhodnutí odvolacího soudu je konečné, už se proti němu nedá dál odvolat



Rozsudek začne platit

- pachatel musí vykonat uložený trest a zaplatit poškozenému náhradu škody



Odvolací soud potvrdí rozsudek jako správný



Rozsudek začne platit

4.3 Napadení / trestný čin

V počátku každého trestního řízení je **podezření z trestného činu**, tedy situace, kdy se orgány činné v trestním řízení domnívají, že byl nebo přinejmenším mohl být spáchán trestný čin.

Trestným činem je takové jednání, které je definováno v trestním zákoníku jako trestný čin. Například trestný čin ublížení na zdraví definuje trestní zákoník v § 146 takto:

„Kdo jinému úmyslně ublíží na zdraví, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta.“

Pokud není určité jednání popsáno v trestním zákoníku, pak nemůže jít o trestný čin, i když ho vnímáme jako špatné a trestuhodné.

Příklad: Paní Ivana nemohla celou noc ze soboty na neděli spát, protože sousedi v bytě nad ní poslouchali nahlas techno hudbu, dupali a křičeli. Několikrát na ně volala policii a diví se, proč je policisté nemohli zatknout a odvézt, když je sousedi neposlouchali a hudbu neztišili.

- ➡ Popsané jednání sousedů paní Ivany nenaplňuje znaky žádného trestného činu uvedeného v trestním zákoníku a může být maximálně přestupkem (rušení nočního klidu).

O tom, že byl nebo mohl být spáchán trestný čin, se policie může dozvědět hned několika způsoby. Nejznámějším je ten, kdy dojde k podání trestního oznámení.

Trestní oznámení je možné podat na kterémkoliv oddělení Policie České republiky nebo státním zastupitelství. Nemusí to být nutně v místě, kde k činu došlo, neboť povinnost přijmout trestní oznámení má ze zákona každá policejní služebna a každé státní zastupitelství. Oznámení může být ústní (oznamovatel ho nadiktuje policistovi na služebně do protokolu) nebo písemné (dopisem, faxem, emailem s elektronickým podpisem).

Pokud se chce oznamovatel dozvědět, jak orgány činné v trestním řízení s trestním oznámením naloží, musí o to v trestním oznámení výslovně požádat. V takovém případě jej příslušné orgány vyrozumí do jednoho měsíce o tom, jaké kroky v rámci prověřování podnikly a s jakým výsledkem.

Trestný čin je možné policii oznámit i anonymně. Policie se musí zabývat každým oznámením, ze kterého vyplývá podezření ze spáchání trestného činu

Policie se ale o trestném činu může dozvědět i jinak, například ze své vlastní hlídkové činnosti, nebo je-li povolána na místo přes linku 158, ale také z médií či jiných zdrojů. Dalším možným zdrojem jsou informace od státních orgánů nebo jiných subjektů (např. poskytovatelů zdravotních služeb), které mají zákonem uloženou povinnost neprodleně oznamovat orgánům činným v trestním řízení skutečnosti nasvědčující tomu, že byl spáchán trestný čin.

Obecně platí, že ať už se k policii nebo jinému orgánu činnému v trestním řízení dostane informace o trestném činu jakkoli, musí dále **postupovat z úřední povinnosti** a všechna podezření z trestného činu důkladně prověřit.

To platí i v případě, že si to osoba, která podala trestní oznámení, rozmyslí a už si nadále nepřeje, aby policie řešila jí oznámený trestný čin. Jednou podané **trestní oznámení totiž nemůže být vzato zpět**.

Jedinou výjimku ze zásady, že orgány činné v trestním řízení stíhají trestné činy z vlastní iniciativy a bez ohledu na vůli poškozeného, tvoří institut **souhlasu s trestním stíháním**. Ten se týká případů, kdy se některého ze stanovených trestných činů (nedbalostní a méně závažné trestné činy) dopustí vůči poškozenému jeho osoba blízká. Trestní stíhání takové blízké osoby pak nelze zahájit, pokud k němu poškozený nedal policejnímu orgánu výslovný souhlas.

Napadení/trestný čin - role sociální práce

Pokud se dostanete do kontaktu s klientem, který se stal obětí trestného činu, bezprostředně poté, co k tomuto činu došlo, je v první řadě třeba myslet na zajištění **bezpečí a zdraví klienta**.

Pokud klient potřebuje ošetřit, můžete mu pomoci s výběrem lékaře a na ošetření jej doprovodit. V některých zdravotnických zařízeních existují **specializovaná pracoviště pro oběti sexuálního násilí**. V nich je možné zajistit oběti citlivou zdravotní péči a ošetření, při kterém dochází rovnou k odbornému zajištění případného důkazního materiálu pro účely trestního řízení (bez

rizika, že dojde ke ztrátě materiálu či bude nutné vyšetření opakovat).

Je velmi důležité, aby si klient od lékaře vyžádal **lékařskou zprávu** o ošetření a tuto si uschoval, a to i pokud se bezprostředně nechystá čin oznámit orgánům činným v trestním řízení. Vždy totiž přichází v úvahu možnost, že později své rozhodnutí změní a pro tento účel je nezbytné mít schovanou příslušnou dokumentaci.

V případě, že klientovi akutně hrozí vážné nebezpečí, je nezbytné zajistit jeho ochranu za pomoci Policie ČR. Jedním z nástrojů, které má policie k ochraně osob k dispozici, jsou opatření tzv. **krátkodobé ochrany**. Ta mohou spočívat např. ve fyzické ochraně ohrožené osoby - doprovod policistou, příp. dočasné změně pobytu ohrožené osoby nebo využití nejrůznější zabezpečovací techniky. O poskytování krátkodobé ochrany rozhodují policisté dle vyhodnocení konkrétní situace, klient však může o její poskytnutí požádat.

Na zajištění bezpečnosti klienta můžeme s klientem pracovat prostřednictvím vytvoření tzv. **bezpečnostního plánu**. Jedná se o soubor opatření, jejichž účelem je snížit riziko dalšího napadení či jiného nebezpečí pro klienta v budoucnu. Bezpečnostní plán se vytváří vždy individuálně s ohledem na situaci konkrétního klienta. V praxi mohou být součástí bezpečnostního plánu například následující opatření: změna trasy, kterou klient chodí do zaměstnání, příp. její pravidelné střídání, doprovod klienta při pohybu venku, změna telefonního čísla klienta; v některých případech může být vhodné, aby klient na přechodnou dobu změnil místo svého pobytu. Bezpečnostní plán nemusí být vyhotoven písemně.

Pokud klient zatím trestný čin neoznámil na policii (a policie jej neeviduje ani z jiných zdrojů), bude třeba mu v některých případech pomoci s rozhodnutím, zda tak má učinit, tedy **zda podat trestní oznámení** či ne. Přitom je vhodné vždy klienta informovat o tom, co se stane po podání trestního oznámení, a připravit jej na to, jak trestní řízení probíhá. Zejména je nutné upozornit klienta na skutečnost, že **trestní oznámení nelze vzít zpět** a jakmile je jednou podáno, celý proces již poběží bez ohledu na jeho vůli. Je třeba vzít také v úvahu, že část obětí trestných činů

se bezprostředně po činu nachází ve fázi šoku, která ovlivňuje jejich vnímání a rozhodování.

Pakliže klient nespadá do Vaší cílové skupiny a předáváte mu **kontakt na jinou organizaci**, dbejte na to, abyste mu předali správné a úplné informace o službách, které mu může tato organizace poskytnout. Nejste-li si jistí, je vhodné předem telefonicky ověřit charakter a dostupnost služeb pro klienta. Situace, kdy je klient odeslán z jedné organizace do druhé, v každé je nucen popsat svou situaci, a namísto očekávané pomoci se mu dostane maximálně kontaktu na další organizaci, je velmi problematická a pro klienta jakožto oběť trestného činu značně stresující a reviktimizující.

Trestný čin a zákonné povinnosti sociálních pracovníků a pracovníce

Během výkonu sociální práce se sociální pracovníci a pracovníce mohou stát svědky trestného činu nebo se od svých klientů a klientek mohou dozvědět o spáchaném či chystaném trestném činu. Klienti a klientky mohou vystupovat v pozici poškozeného, svědka nebo pachatele. Sociální pracovníci a pracovníce musí při výkonu sociální práce dbát na následující zákonná omezení.

Sociální pracovníci a pracovníce mají **povinnost oznámit a přezkazit trestný čin**, kterou ukládá trestní zákoník. Dle ní platí, že kdokoli se hodnověrným způsobem dozví o tom, že někdo připravuje, páchá nebo již spáchal některý z trestných činů vyjmenovaných v § 367 a § 368 trestního zákoníku (vražda, těžké ublížení na zdraví a další závažné trestné činy), je povinen oznámit to policii nebo státnímu zástupci. Tato povinnost se neuplatní pouze v případě, kdy by oznámením trestného činu oznamovatel vážně ohrozil sebe nebo svou osobu blízkou (smrtí, újmou na zdraví, trestním stíháním). Povinnost přezkazit trestný čin může být naplněna také tak, že sociální pracovník či pracovníce včas učiní oznámení o trestném činu státním zástupci či policii.

Speciální výjimka z oznamovací povinnosti se uplatní také ve vztahu k trestným činům obchodování s lidmi (§ 168 odst. 2 trestního zákoníku) a zbavení osobní svobody (§ 170 trestního zákoníku). Pokud se o tom, že byly spáchány tyto trestné činy,

dozví osoba poskytující pomoc obětem trestných činů, nemá ohledně nich oznamovací povinnost.

Sociální pracovníci a pracovnice jsou tedy povinni oznámit a překazít trestný čin za těchto podmínek:

- ➔ dozví-li se o tom **hodnověrným způsobem**,
- ➔ jedná-li se o některý z **trestných činů vyjmenovaných v § 367 a § 368** trestního zákoníku (např. vražda, těžké ublížení na zdraví, obchodování s lidmi, loupež atd.),
- ➔ **neuvede-li tím sebe nebo osobu sobě blízkou v nebezpečí smrti, újmy na zdraví, jiné závažné újmy nebo trestního stíhání.**

Sociální pracovníci a pracovnice musí vždy důsledně zhodnotit situaci, ve které se informace dozvídají. Informace mohou získat od klientů či klientek jednajících v duševní poruše, pod vlivem návykové látky nebo sledující určitý cíl, např. i pomstu třetí osobě. Takové informace nemusí být získány hodnověrným způsobem.

O uložení povinnosti oznámit a překazít trestný čin by měli sociální pracovníci a pracovnice **vhodným způsobem informovat své klienty a klientky** při představování limitů sociální služby.

Sociálním pracovníkům a pracovnícím je v § 100 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (dále jen zákon o sociálních službách) uložena **povinnost mlčenlivosti**. Sociální pracovníci a pracovnice jsou povinni zachovávat mlčenlivost **o údajích svých klientů**. Povinnost mlčenlivosti trvá i po skončení pracovní-právního vztahu. Povinnost mlčenlivosti nelze uplatnit tam, kde je uložena povinnost oznámit či překazít trestný čin. Za porušení povinnosti mlčenlivosti hrozí sociálním pracovníkům a pracovnícím pokuta do výše 50.000,- Kč.

Povinnost mlčenlivosti může být prolomena dvěma způsoby. Zprvė mohou povinnosti mlčenlivosti sociální pracovníci a pracovnice **zprostit osoby**, kterým jsou sociální služby poskytovány. Musí tak učinit **písemně** a s uvedením **rozsahu a účelu**. Sociální pracovníci a pracovníky může mlčenlivosti zprostit též **soudce** (§ 8 odst. 5 trestního řádu) usnesením.

O prolomení povinnosti mlčenlivosti soudem je vhodné klienta či klientu informovat a poznamenat do dokumentace o průběhu poskytování sociální služby.

Jak na dostupnou právní pomoc

Málokterý poškozený má dostatek znalostí a dovedností nebo je v takovém fyzickém a psychickém stavu, že dokáže dostatečným způsobem hájit svá práva v průběhu celého trestního řízení. Za určitých podmínek mají poškození nárok na bezplatnou právní pomoc. Poškozený může:

1. Požádat soud o přiznání nároku na bezplatné zastoupení zmocněncem

Pokud poškozený nemá dostatek prostředků k tomu, aby si zaplatil služby zmocněnce advokáta, může požádat, aby mu byl přiznán nárok na **bezplatné zastoupení zmocněncem** a zmocněnec ustanoven soudem.

Automatický nárok na bezplatného zmocněnce mají poškození, kteří jsou mladší 18 let. O bezplatného zmocněnce ale mohou požádat i další poškození - zvláště zranitelné oběti, oběti, kterým byla úmyslným trestným činem způsobena těžká újma na zdraví, a osoby pozůstalé po oběti trestného činu. Ty však již musí prokázat, že nemají dostatek vlastních prostředků, aby si zmocněnce platily samy (např. potvrzením o pobírání dávek hmotné nouze, potvrzením od zaměstnavatele o výši mzdy). Ostatní poškození mohou o bezplatného zmocněnce požádat v případě, že se již připojili k trestnímu řízení se svým nárokem na náhradu škody a taktéž prokáží nedostatek vlastních prostředků.

Žádost o přiznání nároku na bezplatné zastoupení zmocněncem a ustanovení zmocněnce je třeba adresovat soudu, nicméně pokud je věc v přípravném řízení (u policie), musí být podána přes státní zastupitelství.

2. Zprostředkovat bezplatné zastoupení advokátem přes projekt Pro bono centrum

Projekt Pro bono centrum (www.probonocentrum.cz) zprostředkovává bezplatné právní služby klientům a klientkám neziskových organizací, kteří potřebují právní pomoc a nemají dostatek prostředků, aby si ji hradili sami. Podmínky pro získání advokáta touto cestou nejsou tak přísné jako v případě ustanovení soudem.

Na Pro bono centrum se poškození nemohou obracet přímo, ale vždy prostřednictvím neziskové organizace. Každá nezisková

organizace má možnost se do projektu přihlásit a zprostředkovat touto cestou svým klientům bezplatnou právní pomoc advokáta. Úkolem neziskové organizace je podat za klienta žádost o zprostředkování a následně koordinovat zprostředkování právní pomoci. Pro klienta je poskytování služeb advokáta zdarma, zpravidla však bude náklady na soudní poplatky (neplatí se v trestním řízení), znalecké posudky či cestovné k soudu.

3. Získat bezplatnou právní pomoc přes advokáty zapsané v Registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů

Zákon o obětech trestných činů zavedl registr poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, do kterého se mohou nechat zapsat také advokáti, pokud souhlasí s tím, že budou své služby obětem poskytovat alespoň v základním rozsahu bezplatně. Většina advokátů má rozsah bezplatné právní pomoci nicméně přísně omezen (např. pouze první porada s klientem). Vstup do registru je možný přes stránky ministerstva spravedlnosti www.justice.cz.

4. Získat bezplatnou právní pomoc přes Českou advokátní komoru

Konečně lze bezplatnou právní pomoc advokáta získat i přes Českou advokátní komoru. Podmínky jsou ale poměrně přísné, takže pro oběti trestných činů nebude tato cesta přicházet příliš často v úvahu.

4.4 Zahájení trestního řízení

Trestní řízení začíná ve chvíli, kdy policie vyhodnotí, že zatím zjištěné skutečnosti (z trestního oznámení, vlastních poznatků či podnětů jiných osob) důvodně nasvědčují tomu, že byl spáchán trestný čin, a že je třeba tyto skutečnosti dále prověřit. Formálně se trestní řízení zahajuje tím, že policie sepiše **úřední záznam o zahájení úkonů trestního řízení**.

Cílem této fáze trestního řízení je prověření toho, zda byl spáchán trestný čin a zda jej spáchala konkrétní osoba. K tomu policie obstarává nezbytné podklady a zajišťuje stopy trestného činu. Nejčastějším úkonem v této fázi trestního řízení je **podání vysvětlení**.

Podání vysvětlení probíhá podobně jako výslech svědka – osoba vypovídá před policejním orgánem o tom, co ví o trestném činu a jeho pachateli či o dalších okolnostech důležitých pro trestní řízení. Podání vysvětlení slouží k tomu, aby policejní orgán získal základní informace o okolnostech důležitých pro trestní řízení (jestli a jak se trestný čin stal, kdo je jeho pachatelem atd.), a mohl na jejich základě zahájit trestní stíhání konkrétní osoby (viz dále). O podání vysvětlení sepisuje policejní orgán **úřední záznam**, který však nemůže být (až na výjimky) použit jako důkaz v řízení před soudem. To znamená, že pokud chce policejní orgán použít výpověď osoby podávající vysvětlení k usvědčení pachatele, musí být tato osoba po zahájení trestního stíhání znovu vyslechnuta jako svědek a o její svědecké výpovědi musí být sepsán protokol.

Policejní orgán může vysvětlení od osob vyžadovat „v terénu“, tedy přímo na místě či v okolí trestného činu. Často jsou osoby k podání vysvětlení policejním orgánem předvolávány na policejní služebnu. Obdobně jako při podání svědecké výpovědi se zde uplatní povinnost svědčit, tedy povinnost předvolané osoby dostavit se a vypovídat (podrobněji viz dále). Při podání vysvětlení má každý právo na právní pomoc advokáta.

Existují případy, kdy nelze provedení svědecké výpovědi odložit na dobu po zahájení trestního stíhání (např. svědek umírá). Pak se namísto podání vysvětlení provede výslech této osoby jako svědka formou tzv. **neopakovatelného či neodkladného úkonu**. Tomuto úkonu musí být přítomen soudce, který zaručuje, že je úkon proveden v souladu se zákonem. Formou neopakovatelného úkonu jsou často vyslýchány osoby mladší patnácti let, aby byla zajištěna správnost a autenticita jejich výpovědi.

Pachatele trestného činu, pokud je znám, nazýváme v této fázi trestního řízení **podezřelým**.

Pokud se prověřováním potvrdilo podezření z trestného činu a zároveň policejní orgán získal dostatek konkrétních poznatků o tom, kdo ho spáchal, je možné přistoupit k zahájení trestního stíhání této osoby, což je další fáze trestního řízení.

Ne vždy však trestní řízení postoupí do další fáze. V řadě případů se při prověřování původní podezření z trestného činu nepotvrdí, případně se nepodaří zjistit, kdo trestný čin spáchal. Policej-

ní orgán pak věc takzvaně **odloží**. Pokud se později podaří pachatele trestného činu vypátrat, může trestní řízení dále pokračovat.

Pokud se ukáže, že jednání sice není trestným činem, ale mohlo by být přestupkem, **odevzdá** policie věc příslušné přestupkové komisi k **projednání přestupku**.

Zahájení trestního řízení - role sociální práce

Rozhodnou-li se poškození **podat trestní oznámení**, můžete mu pomoci s jeho sepsáním, případně jej doprovodit k podání trestního oznámení na některou z policejních služeben. Pro klienty a klientky může být obtížné o pro ně traumatizujícím incidentu mluvit a přemýšlet, můžete mu pomoci celou situaci srozumitelně popsat a strukturovat. U podání trestního oznámení můžete být přítomni v roli důvěrníka, a to výsledku nezasahovat, nebo v roli zmocněnce. Doporučujeme na přípravě trestního oznámení spolupracovat s právníkem či právníčkou.

Jak bylo uvedeno výše, **forma trestního oznámení** není pevně stanovená, může být ústní nebo písemné. V písemném oznámení je třeba uvést údaje o klientovi či klientce jakožto oznamovateli (jméno a příjmení, datum narození, bydliště) a detailně popsat, co se stalo. Pokud mají poškození strach z pomsty pachatele nebo z jiných důvodů nechtějí, aby jejich osobní údaje byly dostupné obviněnému ve spise, mohou požádat o skrytí osobních údajů (viz dále).

Podezírá-li klient z činu konkrétní osobu nebo má-li k dispozici nějaké důkazy (fotografie, lékařské zprávy apod.), je nutné to v oznámení uvést a případné materiály přiložit. Je také důležité v oznámení výslovně požádat o vyrozumění o tom, jak prověřování trestního oznámení dopadlo (viz Vzory).

Podává-li se trestní oznámení ústně, je třeba mít na paměti, že **povinnost přijmout trestní oznámení** má ze zákona každá policejní služebna a každé státní zastupitelství. V praxi někdy dochází k situacím, kdy jsou oznamovatelé odesíláni na jiné pracoviště Policie ČR, v jehož obvodu došlo ke spáchání trestného činu, případně jsou vyzváni k tomu, aby přišli čin oznámit jindy (v pracovní den apod.). Výjimkou nejsou ani situace, kdy je oběť od podání oznámení odrazována a přesvědčována, že jí nahlašované jednání není trestným činem.

Takové jednání není v souladu se zákonem, a proto je doporučeno nenechat se odbýt a na sepsání trestního oznámení trvat. Pokud se přesto nepodaří trestní oznámení na konkrétním pracovišti Policie ČR podat, je vhodné zvážit jeho podání písemně, a to případně i **prostřednictvím státního zastupitelství**.

Jsou-li napadení předvoláni na policii k **podání vysvětlení**, můžete je doprovodit jako jeho důvěrník a poskytnout jim při úkonu psychickou podporu. Skutečnost, že se úkonu zúčastníte jako důvěrník, není třeba předem policii hlásit ani o připuštění k úkonu nějak speciálně žádat. Právo oběti na doprovod důvěrníkem vychází přímo ze zákona a příslušné orgány musí důvěrníka k úkonu připustit, pakliže splňuje předpoklady dané zákonem (viz dále).

Je velmi důležité vědět, že oběť trestného činu má právo na to, aby byly v trestním spisu **skryty její osobní údaje** (aby se s nimi nemohl seznámit pachatel). O skrytí údajů je třeba požádat, a to ideálně již při podání trestního oznámení; postačí však i ústní žádost při sepisování úředního záznamu či protokolu na policii. V trestním spisu jsou pak zaznamenány pouze jméno a příjmení oběti a její datum narození. Ostatní údaje, které oběť orgánům činným v trestním řízení sdělí (adresa bydliště, zaměstnání, telefonní číslo atd.), se vedou odděleně od spisu. Totéž právo má **i svědek, zmocněnec oběti či její důvěrník**.

Trestní řízení probíhá zásadně **v českém jazyce**. Poškození mohou žádat, aby byl jejich výslech překládán do jazyka, kterému rozumí nebo do jazyka státu, jehož jsou občany. Tlumočení je zdarma. Ostatní části trestního řízení se poškozenému netlumočí, a to ani rozsudek. Je vhodné, aby v takovém případě byl poškozený zastoupen zmocněncem, který jej může průběžně informovat o vývoji řízení. Cizinci a cizinky často předem tlumočení nepožadují. To souvisí s jejich zkušeností z jiných typů řízení, ve kterých jsou náklady související s tlumočením vymáhány po nich. Někteří lidé se také domnívají, že jazyk ovládají na dostatečné komunikační úrovni. Trestní řízení je však vysoce formální a emočně náročné. Může se stát, že i lidem, kteří v České republice žijí několik let, se vlivem stresu zhorší schopnost porozumění a vyjádření. V důsledku absence tlumočení může být pak negativně ovlivněna výpověď poškozených. **Podpořte klienty a klientky v tom, aby důsledně zhodnotili potřebu tlumočení.**

V řízení je možné se setkat s tlumočníky či tlumočnicemi, kteří **nepřekládají přesně** nebo dokonce výpovědi poškozených doplňují nebo interpretují. Pokud se s takovou situací jako zmocněnci či zmocněnkyně setkáte, upozorněte na to policii či soud. Požadujte přesnou protokolaci. Není vhodné ve výsledku pokračovat, pokud není zajištěno tlumočení. Úkon může být z tohoto důvodu přerušen. Zdůrazněte klientovi či klientce, že právo na (přesné) tlumočení, je zásadní pro uplatnění jejich nároků v trestním řízení a že vyžadováním tlumočnicka nezpůsobují v trestním řízení zásadní průtahy.

4.5 Zahájení trestního stíhání

Ve chvíli, kdy je na základě výsledků prověřování zřejmé, že došlo ke spáchání trestného činu a je dostatečně podložen závěr, že ho spáchala konkrétní osoba, přistoupí policejní orgán k zahájení trestního stíhání této osoby tím, že vydá **usnesení o zahájení trestního stíhání**. Osoba podezřelá z trestného činu je tím obviněna ze spáchání trestného činu a stává se **obviněným**.

Zahájením trestního stíhání začíná úsek trestního řízení zvaný **vyšetřování**, jehož cílem je nashromáždit dostatek důkazů k objasnění základních otázek trestního řízení (zda byl spáchán trestný čin a kdo jej spáchal). Policejní orgán je ze zákona povinen postupovat tak, aby zjistil skutečný stav věci, což znamená, že musí vyhledávat důkazy bez ohledu na to, zda svědčí ve prospěch či neprospěch obviněného.

V praxi dochází v této fázi ke shromažďování důkazů, které bude možno proti obviněnému použít u soudu k prokázání jeho viny. Aby bylo možné důkazy takto procesně využít, musí být shromážděny v určité vyšší kvalitě a formalizovanější podobě než v předchozí fázi trestního řízení. Policejní orgán tak **vyslýchá svědky** a o jejich výpovědi sepisuje **protokol**. Jako svědci jsou přitom často předvolávány osoby, které už před policejním orgánem vypovídaly v rámci podání vysvětlení. Na rozdíl od úředního záznamu o podaném vysvětlení, však může být protokol o svědecké výpovědi následně použit jako důkaz v řízení před soudem.

Důkazem může být vše, co může přispět k objasnění věci - kromě výpovědí osob i znalecké posudky, věci a listiny důležité pro

trestní řízení (fotografie, video- či audiozáznamy, lékařské zprávy, dopisy, emailová komunikace apod.). Důkazy může opatřovat nejen policejní orgán konající vyšetřování, ale i kterákoli ze stran trestního řízení – obviněný či poškozený.

V této fázi trestního řízení je možné **vzít obviněného do vazby**, tedy již v průběhu trestního řízení (předtím, než bude obviněný odsouzen) jej umístit v některé z vazebních věznic. To je však možné jen tehdy, pokud hrozí, že by obviněný mohl uprchnout, ovlivňovat svědky nebo pokračovat v trestné činnosti. O vazbě rozhoduje soud na základě návrhu státního zástupce. V případě, že byl obviněný zadržen policií, je třeba jej soudu odevzdat do 48 hodin od zadržení.

Rovněž až v této fázi lze obviněnému uložit některé z **předběžných opatření** vymezených trestním řádem. Předběžná opatření mají za cíl preventivně působit na chování obviněného v případě, že hrozí, že bude pokračovat v trestné činnosti. Z hlediska ochrany poškozeného patří mezi nejvýznamnější předběžná opatření tato:

- ➔ zákaz styku s poškozeným, osobami jemu blízkými nebo s jinými osobami, zejména svědky,
- ➔ zákaz vstoupit do společného obydlí obývaného s poškozeným a jeho bezprostředního okolí a zákaz zdržovat se v takovém obydlí,
- ➔ zákaz zdržovat se na konkrétně vymezeném místě,

O uložení předběžného opatření rozhoduje státní zástupce nebo soud. Rozhodují z úřední povinnosti, to znamená, že musí předběžné opatření uložit i bez návrhu, pakliže je jeho uložení v konkrétním případě třeba. Poškozený může uložení předběžného opatření navrhnout, státní zástupce však není povinen vyhovět.

Předběžná opatření trvají, dokud to vyžaduje jejich účel, nejdéle však do právní moci rozsudku ve věci. Pokud je obviněný poruší, může mu být uložena pořádková pokuta, příp. jiný druh předběžného opatření. V krajním případě může skončit obviněný z tohoto důvodu ve vazbě (k předběžným opatřením viz také kapitulu 5.3).

Po ukončení vyšetřování mají obviněný a poškozený (který se připojil k trestnímu řízení se svým nárokem na náhradu škody, viz dále) právo **prostudovat trestní spis** a navrhnout provedení dalších důkazů.

I po provedení vyšetřování může vyjít najevo, že k trestnému činu nedošlo, případně že jej nespáchala osoba, která byla obviněna. V takovém případě navrhne policejní orgán státnímu zástupci, aby **trestní stíhání obviněného zastavil**.

Pakliže však vyšetřování potvrdilo důvodnost trestního stíhání obviněného, postupuje trestní řízení do další fáze, kterou je podání obžaloby na obviněného u soudu.

V praxi se pravděpodobně setkáte s termínem **přípravné řízení**, kterým se souhrnně označuje ta část trestního řízení, kterou vede policejní orgán – tj. od zahájení trestního řízení (sepsání záznamu o zahájení úkonů trestního řízení), přes vyšetřování až do okamžiku podání obžaloby.

Zahájení trestního stíhání – role sociální práce

Po zahájení trestního stíhání pachatele bude oběť trestného činu, pokud ve věci figuruje jako svědek (zejména pokud už podávala ve věci vysvětlení), pravděpodobně opět předvolána k **výslechu** na policii, na který jí rovněž můžete doprovodit jako její důvěrník.

Pokud jsou sociální pracovníci a pracovníce předvoláni k výslechu či podání vysvětlení ve věci, která se týká jejich klientely, je třeba dbát na **dodržení povinnosti mlčenlivosti** vyplývající přímo ze zákona o sociálních službách. Ta může být prolomena pouze se souhlasem klienta či klientky nebo v zákonem přesně stanovených případech (se souhlasem soudu nebo týká-li se výslech trestného činu podléhajícího povinnosti oznámit a přezkazít trestný čin).

V této fázi také dochází ke **zpracování znaleckých posudků**, které orgány činné v trestním řízení potřebují pro posouzení viny pachatele. Pakliže pachatel oběti způsobil při trestném činu nějaké fyzické zranění, lze očekávat, že policie v rámci vyšetřování zadá zpracování znaleckého posudku pro posouzení rozsahu a závažnosti způsobené újmy na zdraví. Za znalecký posudek

zpracovaný v trestním řízení oběť neplatí a může jej za určitých podmínek využít k prokázání vlastního nároku na náhradu škody (viz dále). Posudky jsou soudními znalci zpracovávány zpravidla na základě písemné zdravotní dokumentace klienta – lékařských zpráv a záznamů o ošetření a průběhu léčby zranění.

V některých případech žádá policie od klienta **souhlas** s tím, aby mohla sama **nahlízet do jeho zdravotní dokumentace**. Policií vyžádané lékařské zprávy se pak stávají součástí trestního spisu. Proto je dobré zvážit, zda je v zájmu klienta, aby byl v rámci trestního řízení probírán jeho celkový zdravotní stav, a případně dát souhlas jen ve vztahu k dokumentaci, která se přímo vztahuje k aktuální léčbě zranění či jiného poškození zdraví způsobeného trestným činem. V opačném případě se může stát, že budou v trestním spisu založeny záznamy o léčbě jiných (s trestným činem nesouvisejících) zdravotních problémů klienta, které mohou být v trestním řízení použity i v neprospěch klienta.

V průběhu celého trestní řízení má klient jako poškozený právo **nahlízet do spisu**, který orgány činné v trestním řízení v dané věci vedou. Tento spis obsahuje všechny podklady a důležité dokumenty související s případem a trestním řízením, tedy například záznamy o výpovědích svědků, usnesení o zahájení trestního stíhání pachatele, záznamy o dalších úkonech trestního řízení. Z trestního spisu může klient zjistit všechny důležité informace o trestním řízení. Při nahlédnutí je možné si spis prolistovat a pořídit si z něj kopie, a to i vlastním fotoaparátem.

Pokud chce klient nahlédnout do trestního spisu, je nejlepší domluvit si termín nahlédnutí přímo na policii (příp. u soudu), kde je v dané chvíli spis veden. Při tom se může nechat i zastoupit - na základě plné moci pak může kopii spisu pořídit např. i sociální pracovník.

Jakmile policie uzavře vyšetřování, je povinna ještě před předáním spisu státnímu zástupci umožnit **prostudování trestního spisu** oprávněným osobám. Mezi ty patří i oběť, která se jako poškozený připojila k trestnímu řízení s nárokem na náhradu škody (viz dále). Oběť si při této příležitosti může prohlédnout kompletní spis obsahující výsledky vyšetřování; současně má právo navrhnout policejnímu orgánu, aby provedl další důkazy.

4.6 Podání obžaloby

Pokud policejní orgán dojde po provedeném vyšetřování k závěru, že obvinění konkrétní osoby z trestného činu je důvodné a že je možné ji na základě výsledků vyšetřování postavit před soud, navrhne státnímu zástupci, aby podal na obviněného obžalobu u soudu. Závěry vyšetřování shrne policejní orgán v **návru na podání obžaloby**, který předkládá státnímu zástupci spolu se seznamem důkazů, které navrhuje provést před soudem.

Jedině na základě obžaloby podané státním zástupcem může být obviněný postaven před soud a souzen za spáchání trestného činu. Toto právo nesvědčí v českém právním řádu žádnému jinému subjektu (není možná „obžaloba“ podaná soukromou osobou, třeba poškozeným). Státní zástupce funguje v řízení před soudem jako veřejný žalobce - obžalovává obviněného ze spáchání trestného činu a prokazuje jeho vinu.

Obžalobu podává státní zástupce, který vykonával dozor nad činností policejního orgánu v přípravném řízení.

4.7 Řízení před soudem

Řízení před soudem je jádrem trestního řízení. Zde se rozhoduje o tom, zda je obžalovaný vinen či nevinen, tedy zda skutečně spáchal trestný čin, ze kterého je obžalován. Pakliže soud dojde k závěru o vině obžalovaného, rozhoduje také o tom, jaký trest mu za jeho jednání uloží.

Jednání před soudem v trestních věcech se nazývá **hlavní líčení**. Koná jej ten soud, v jehož obvodu byl trestný čin spáchán a u kterého podal státní zástupce obžalobu.

Podle závažnosti trestného činu rozhodují o trestných činech buď soudy **okresní** (v Praze obvodní) nebo **krajské**. V zásadě rozhodují senáty složené z jednoho **soudce** (předsedy senátu) a dvou přísedících – laiků. V méně závažných případech (horní hranice trestu do 5 let) rozhoduje u okresního soudu **samo-soudce**.

Soudce obžalobu podanou státním zástupcem přezkoumá, zda poskytuje dostatečný podklad pro konání hlavního líčení. Může věc vrátit státnímu zástupci k došetření, čímž se vše vrací do předchozí fáze trestního řízení.

Soudce může bez nařízení jednání také vydat **trestní příkaz**. Trestní příkaz je zjednodušená forma trestního rozsudku. Je možné ho vydat jen u méně závažných trestných činů, a to za podmínky, že čin je spolehlivě prokázán dosud obstaranými důkazy. Trestním příkazem lze uložit jen některé mírnější druhy trestů (podmíněný trest odnětí svobody a tresty nespojené s odnětím svobody). Opravným prostředkem proti trestnímu příkazu je odpor, jehož podáním se trestní příkaz okamžitě ruší, a věc je nutné projednat klasicky v hlavním líčení. Odpor proti trestnímu příkazu může podat pouze obviněný a státní zástupce (nikoli poškozený).

Pakliže soudce nevrátil věc státnímu zástupci k došetření, ani nevydal trestní příkaz, nařídí ve věci hlavní líčení. Od toho okamžiku se obviněný označuje jako **obžalovaný**.

Při hlavním líčení musí být vždy přítomen státní zástupce a obžalovaný (až na několik výjimek, kdy je možné hlavní líčení konat bez něj). Poškozený a jeho zmocněnec se mohou hlavního líčení zúčastnit, není to však povinnost. Hlavní líčení se koná zásadně **veřejně**, to znamená, že se jej mohou zúčastnit i osoby z řad veřejnosti, které nemají žádné procesní postavení či účast na věci. V některých případech (rušení jednání, ohrožení utajovaných informací či mravnosti, je-li obžalovaný mladší 18 let atd.) může být veřejnost z projednávání vyloučena.

V hlavním líčení leží **těžiště dokazování**. Soudce by měl důkazy, o něž opře své rozhodnutí, v co nejvyšší míře provést přímo v hlavním líčení, aby si z nich mohl učinit bezprostřední dojem. To znamená, že výpovědi svědků z přípravného řízení se (až na výjimky) v hlavním líčení nečtou, ale svědci se předvolávají, aby vypovídali před soudcem přímo.

Na úvod hlavního líčení je třeba vyslechnout obžalovaného. Pak pokračují výslechy dalších svědků a soudního znalce, zpracovávali ve věci znalecký posudek. Provádí se také další důkazy – čtou se listiny, přehrávají video- či audiozáznamy, předvádějí věcné důkazy (zbraň použitá k trestnému činu apod.). Obžalovaný má právo se po každém provedeném důkazu k němu vyjádřit. Obě strany (státní zástupce i obžalovaný, resp. jeho obhájce) mohou klást vyslýchaným otázky.

Na závěr hlavního líčení, po ukončení dokazování, je prostor k **závěrečným řečem**. V nich jednotlivé procesní strany shrnou svá stanoviska k věci a návrhy na rozhodnutí soudu. Nejprve hovoří státní zástupce, následně je řada na poškozeném (příp. jeho zmocněnci), aby se k věci vyjádřil. Po něm hovoří obhájce obžalovaného a na úplný závěr má právo tzv. posledního slova sám obžalovaný.

Po poradě senátu je ve věci vyhlášen rozsudek. Rozsudek může být buď **zprošťující**, nebo **odsuzující**.

Pokud se v hlavním líčení neprokázala vina obžalovaného (existují pochybnosti o tom, zda se trestný čin stal či zda ho spáchal obžalovaný), vydá soud rozsudek, kterým obžalovaného obžaloby zproští. V opačném případě uzná soud obžalovaného vinným trestným činem a uloží mu trest.

Pokud se k trestnímu řízení připojil poškozený se svým nárokem na náhradu škody způsobené trestným činem, je součástí odsuzujícího rozsudku i výrok o náhradě škody (viz dále).

Řízení před soudem – role sociální práce

V hlavním líčení leží těžiště dokazování. Proto bývají svědci z přípravného řízení soudcem zpravidla znovu osobně vyslýcháni. Na rozdíl od výsledků v přípravném řízení je však u hlavního líčení přítomno mnohem více osob a mezi nimi především sám obžalovaný. Tento fakt představuje pro většinu obětí velmi stresující faktor a přispívá k sekundární viktimizaci obětí. Zákon proto umožňuje oběti trestného činu požádat o to, aby mohla **vypovídat v nepřítomnosti pachatele**. O této možnosti je dobré své klienty a klientky informovat a případně jim pomoci s vyřízením žádosti o výslech v nepřítomnosti pachatele (viz k tomu podrobněji dále). K výslechu v hlavním líčení je můžete také opět doprovodit jako jeho důvěrník a poskytnout mu zde potřebnou psychickou podporu.

Hlavní líčení se koná **veřejně**, to znamená, že u něj mohou být (a často bývají) přítomny i osoby nezúčastněné na trestním řízení z řad příbuzných obžalovaného či oběti, jejich přátel, ale také zcela neznámých osob. Pokud jde o mediálně zajímavý případ, účastní se hlavního líčení zpravidla i média, která následně zveřejňují informace o případu a průběhu hlavního líčení. Rovněž

v tomto ohledu je pro oběť účast na hlavním líčení velmi náročná a může mít vážný dopad na psychický stav oběti a proces jejího zotavení po trestném činu. S klienty či klientkami je proto v případě, že přichází v úvahu riziko **medializace případu** a přítomnost novinářů u soudu, možné pracovat na vytvoření tzv. mediálního plánu, jehož prostřednictvím lze s obětí naplánovat její ochranu při vstupu a pohybu po soudní budově tak, aby byla co nejméně vystavena kontaktu s novináři. V rámci mediálního plánování se lze zaměřit i na to, jakým způsobem komunikovat s médii v těchto případech (tam, kde se tomu nelze do určité míry vyhnout). Velmi důležitá je v této souvislosti i otázka zabezpečení informací ze soukromí klienta (např. těch, které o sobě sděluje na sociálních sítích), aby se zabránilo jejich zneužití v souvislosti s mediálním zájmem po trestném činu (viz také kapitulu 3.6).

V této fázi trestního řízení mají ti klienti či klientky, kterým pachatel způsobil trestným činem nějakou škodu, **poslední možnost připojit se k trestnímu řízení** s nárokem na náhradu škody proti pachateli. Návrh na to, aby soud uložil obžalovanému povinnost nahradit poškozeným škodu, je třeba podat **nejpozději do zahájení dokazování v hlavním líčení** (tedy do okamžiku, kdy soudce začne vyslýchat obžalovaného). Poté poškozený tuto možnost ztrácí a nezbývá mu, než svůj nárok na náhradu škody vymáhat žalobou u soudu v občanskoprávním řízení. Dejte pozor na skutečnost, že **datum výsledku poškozených se nemusí shodovat s datem výsledku obviněného**. Pokud se poškození budou domnívat, že postačí náhradu škody uplatnit až v den jejich výsledku, mohou být nemile překvapeni tím, že k výsledku obviněného, a tedy k zahájení dokazování došlo již dříve. V takových případech je uplatnění nároku na náhradu škody v trestním řízení nenávratně zmařeno a poškozený s ním bude odkázán do občansko-právního řízení (podrobně viz též kapitolu 6).

Pokud je klient zastoupen **zmocněncem**, může se zmocněnec účastnit celého hlavního líčení. Zde má zmocněnec řadu procesních práv - může pokládat otázky vyslýcháným svědkům, navrhopovat provedení dalších důkazů a na závěr hlavního líčení pronést závěrečnou řeč, ve které shrne dopady trestného činu na poškozeného a jeho případný nárok na náhradu škody.

4.8 Odvolací řízení

Rozsudek soudu vydaný v hlavním líčení (tzv. v prvním stupni) nemusí být konečný. Zákon proti němu připouští opravný prostředek, kterým je **odvolání**. Odvolání může být podáno do osmi dnů od doručení písemného vyhotovení rozsudku. Odvolání může podat obžalovaný a státní zástupce. Poškozený se může proti odsuzujícímu rozsudku také odvolat, **ale pouze proti výroku o náhradě škody**, nemůže napadat rozhodnutí o výši trestu. O této skutečnosti je dobré lidi zasažené trestným činem informovat předem a předejít tak jejich zklamání a sebeobviňování pramenící ze skutečnosti, že jejich možnosti přispět k odsouzení obžalovaného jsou velmi limitované.

Odvolání se podává u soudu, který napadený rozsudek vydal. Rozhoduje o něm **nadřízený soud** (u rozsudku okresního soudu krajský soud, u rozsudku krajského soudu vrchní soud).

Odvolací soud nařídí k projednání odvolání zpravidla také veřejné jednání. Může odvolání zamítnout, není-li důvodné. Pokud shledá, že je původní rozsudek vadný, může jej zrušit a věc vrátit k opětovnému projednání soudu prvního stupně. Může také původní rozsudek změnit a sám ve věci rozhodnout.

Pokud rozsudek odvoláním napadl pouze obžalovaný, nemůže být rozsudek odvolacím soudem změněn k horšímu (to je možné pouze na základě odvolání státního zástupce).

Odvolací řízení – role sociální práce

Rozhodnutí o tom, zda je pachatel vinen ze spáchání trestného činu a jaký mu bude uložen trest, je v České republice plně v kompetenci soudu. Oběti nezřídka považují rozhodnutí soudu za nespravedlivé, trest za příliš mírný a neadekvátní způsobené újmě. Faktem nicméně je, že **oběť se nemůže proti rozhodnutí o vině a trestu odvolat** (to přísluší pouze státnímu zástupci) a celkově je její vliv na rozhodování soudu o vině a trestu pro pachatele značně omezen (ve vztahu k výši trestu může na soud působit např. prostřednictvím prohlášení o dopadu, viz dále).

Jedinou částí rozsudku trestního soudu, proti které může poškozený podat **odvolání**, je rozhodnutí o **náhradě škody**, tj. výrok, kterým soud nepřiznal oběti požadovanou náhradu škody nebo ji přiznal pouze zčásti.

4.9 Výkon trestu a povinnost nahradit škodu

Výkon trestu, který byl pachateli uložen v odsuzujícím rozsudku, může začít až poté, co odsuzující rozsudek nabude právní moci. Rozsudek nabývá právní moci ve chvíli, kdy už proti němu nelze podat odvolání. Znamená to, že rozsudek je konečný a už nemůže být dále měněn (až na naprosté výjimky).

Kdy nabývá rozsudek právní moci?

- pokud marně uplynula lhůta 8 dnů pro podání odvolání a nikdo se neodvolal,
- pokud odvolací soud zamítl podané odvolání,
- pokud odvolací soud o podaném odvolání sám rozhodl a vydal rozsudek

V okamžiku, kdy nabude právní moci rozsudek, kterým byla pachateli zároveň uložena **povinnost nahradit poškozenému škodu**, začíná také běžet lhůta k úhradě této náhrady škody (zpravidla třídenní). Pakliže pachatel v této lhůtě povinnost k náhradě škody dobrovolně nesplní, je možné předat věc exekutorovi k nucenému výkonu rozhodnutí a vymožení přiznané částky náhrady škody.

Výkon trestu a povinnost nahradit škodu – role sociální práce

Pokud by klient nebyl spokojen s výší přiznané náhrady škody ani po rozhodnutí odvolacího soudu, má ještě možnost zažalovat pachatele o náhradu škody u **civilního soudu**.

Přiznanou náhradu škody může klient začít na pachateli vymáhat ihned poté, co rozsudek nabude právní moci a uplyne lhůta k plnění (zpravidla tři dny). Při **exekucím vymáhání náhrady škody** můžete klientovi poskytnout potřebnou podporu, zejména mu pomoci zhodnotit vyhlídky na úspěch exekuce (s ohledem na finanční situaci pachatele), upozornit jej na případné riziko placení nákladů exekuce (pokud bude exekuce zastavena pro nemajetnost pachatele) a v neposlední řadě jej nasměrovat na vhodného exekutora (který např. nepožaduje zálohu).

Pokud byl pachateli uložen nepodmíněný trest odnětí svobody, má oběť trestného činu možnost požádat o to, aby byla věznicí **informována** v případě, že dojde k **propuštění nebo uprchnutí**

pachatele z výkonu trestu. Žádost se podává soudu, který pachatele odsoudil (viz dále).

Řada obětí trestných činů se odmítá smířit s výsledkem trestního řízení a i po jeho skončení nepřestává hledat možnosti, jak dosáhnout spravedlivého potrestání pachatele trestného činu. Ve chvíli, kdy je trestní řízení definitivně u konce, je proto vhodné zaměřit se při práci s klientem na celkové zpracování výsledku trestního řízení a uzavření tématu ze strany klienta, aby mohl pokračovat zotavování klienta po trestném činu a jeho návrat k běžnému životu.

4.10 Přestupkové řízení

Přestupky jsou protiprávní činy vymezené v **přestupkovém zákoně** (zákon č. 200/1990 Sb.). Jsou méně závažné než trestné činy. V některých případech se přestupek od trestného činu liší výší způsobené škody (např. krádež věcí do 5 000 Kč). Někdy ale není hranice mezi oběma až tak zřetelná (např. výhrůžky, rasistické nadávky či lehčí ublížení na zdraví mohou být hodnoceny jako pouhý přestupek proti občanskému soužití, viz § 49 přestupkového zákona).

Přestupky najdeme kromě přestupkového zákona i v celé řadě dalších zákonů (např. přestupky v silniční dopravě, proti životnímu prostředí atd.).

V přestupkovém řízení se zjišťuje, zda a kdo spáchal přestupek, a případně se pachateli přestupku ukládá trest. **Trestem** nejčastěji ukládaným za spáchání přestupku je **pokuta**. V úvahu přichází ale i další tresty, například napomenutí, zákaz činnosti (řízení motorového vozidla), propadnutí věci či zákaz pobytu na území obce, kde došlo k přestupku.

Přestupkové řízení je tzv. **správní řízení** a vedou ho správní orgány (nikoli soudy), kterými jsou orgány obcí (většinou speciálně zřízené **přestupkové komise**). Proti jejich rozhodnutí se lze odvolat k nadřízenému orgánu (krajskému úřadu).

Za **poškozeného** je v přestupkovém řízení brán pouze ten, komu byla přestupkem způsobena **majetková škoda** (např. byl okraden), pakliže požaduje její náhradu. Osoba, proti které byl přestupek namířen (bylo jí vyhrožováno, nadáváno apod.), poškozeným ve smyslu přestupkového zákona není a není proto ani

účastníkem přestupkového řízení (může zde ale vystupovat jako svědek). To znamená, že tato osoba nemá v přestupkovém řízení žádná procesní práva a zpravidla se ani nemusí dozvědět, jak řízení dopadlo. V takovém případě je možné výsledek přestupkového řízení (zda a jak byl pachatel přestupku potrestán) zjistit podáním žádosti o **nahlédnutí do přestupkového spisu** na příslušný obecní úřad. V žádosti je třeba uvést, že žadatel má na nahlédnutí **právní zájem** (např. proto, že byl přestupek namířen proti němu a on jím utrpěl nemajetkovou újmu).

5. DALŠÍ PRÁVA OBĚTÍ

Klára Kalibová, Květa Glaserová

V srpnu 2013 vstoupil v účinnost zákon č. 45/213 Sb., o obětech trestných činů. Ten významně rozšiřuje práva osob zasažených trestným činem o práva, která nejsou vymezena v trestním řádě. Smyslem normy je posílit ochranu lidí vystavených trestnému činu před **sekundární viktimizací**, tedy druhotnou újmou, která vzniká v důsledku působení orgánů činných v trestním řízení, sociálního okolí, médií i pomáhajících pracovníků.

Zákonná práva jsou určena dvěma skupinám osob – obětím a zvláště zranitelným obětím. Oběti jsou zásadně fyzické osoby, kterým bylo nebo mělo být trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková nebo nemajetková újma či lidé, na jejichž úkor se pachatel trestným činem obohatil. **Zvláště zranitelné oběti**¹³ jsou lidé, kterým je třeba v trestním řízení poskytnout zvláštní péči a ochranu. Důvodem specifických potřeb může být například jejich věk (děti, starší osoby) nebo nějaký hendikep (neslyšící, mentálně postižené osoby), ale také třeba druh trestného činu, který prožily (osoby napadené kvůli své barvě pleti, oběti sexuálního násilí). Tyto osoby pak mohou průběh trestního řízení snášet daleko hůře a může jim vznikat další újma. Všechny oběti násilí z nenávisti lze považovat za zvláště zranitelné oběti.

13 §2 odst.4 zákona o obětech trestných činů

Zvláště zranitelnou obětí se pro účely tohoto zákona při splnění podmínek uvedených v odstavci 2 nebo 3 rozumí

- a) dítě,
- b) osoba, která je postižena fyzickým, mentálním nebo psychickým hendikepem nebo smyslovým poškozením, které ve spojení s různými překážkami může bránit plnému a účelnému uplatnění této osoby ve společnosti ve srovnání s jejími ostatními členy,
- c) oběť trestného činu obchodování s lidmi (§ 168 trestního zákoníku),
- d) oběť trestného činu proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti nebo trestného činu, který zahrnoval násilí či pohrůžku násilím, jestliže je v konkrétním případě zvýšené nebezpečí způsobení druhotné újmy zejména s ohledem na její věk, pohlaví, rasu, národnost, sexuální orientaci, náboženské vyznání, zdravotní stav, rozumovou vyspělost, schopnost vyjadřovat se, životní situaci, v níž se nachází, nebo s ohledem na vztah k osobě podezřelé ze spáchání trestného činu nebo závislost na ní.

Zvláště zranitelné oběti tedy mají ze zákona některá důležitá práva navíc. Jde například o právo na bezplatnou odbornou pomoc (poradna pro oběti, psycholog, právník - advokát), právo na to, aby je vyslýchala vyškolená osoba, aby pokládala otázky citlivě a aby se výslechy neopakovaly a právo na to, aby se u výsledku nebo u soudu nemusely setkat s pachatelem (podrobněji viz dále u jednotlivých práv).

Práva ze zákona o obětech trestných činů se vztahují také na vymezené **osoby pozůstalé** – příbuzní v pokolení přímém (rodiče, děti, vnuci), sourozenci, osvojenci a osvojitelé, manželé a registrovaní partneři, pokud je lze považovat za osoby blízké.

5.1 Právo na poskytnutí odborné pomoci

Základní potřebou osob, které jsou vystaveny trestnému činu, je obnova kontroly nad změněnou osobní situací. V tom může lidem pomoci některý ze subjektů, který je zákonem o obětech trestných činů určen k poskytování takové pomoci. Bezplatná odborná pomoc je poskytována v podobě psychologického a sociálního poradenství, právní pomoci, poskytování právních informací či restorativních programů.¹⁴ Pomoc obětem realizují zásadně tři typy subjektů – organizace poskytující služby obětem, Probační a mediační služba, a advokáti.

Organizace poskytující služby obětem je poskytují buď v režimu zákona o sociálních službách jako **sociální službu** nebo v režimu zákona o obětech trestných činů jako službu **poskytování právních informací**. V prvním případě organizace registrují svoji sociální službu prostřednictvím Krajského úřadu a její výkon je nadále regulován, kontrolován a financován prostřednictvím schématu zákona o sociálních službách. Nejčastěji jsou služby

¹⁴ Restorativní programy jsou takové programy, které umožňují narovnáni vztahů mezi pachatelem, obětí a komunitou narušených spácháním trestného činu. Zahrnují nejen náhradu majetkové a nemajetkové újmy, ale především náhled pachatele na celou situaci, omluvu oběti a vážné míněnou lítost.

obětem poskytovány jako odborné sociální poradenství, azylové domy nebo krizová pomoc. Sociální služby obětem poskytují v současné době 35 subjektů, z toho pouze 1 (In IUSTITIA) na celém území ČR.¹⁵

V druhém případě se musí služby požádat ministerstvo spravedlnosti o akreditaci a na jejím základě o zápis do seznamu organizací poskytujících služby obětem. Kontrolu a financování výkonu služby provádí Ministerstvo spravedlnosti. Seznam je dostupný online na stránkách Ministerstva spravedlnosti a je možné v něm vyhledávat podle různých kritérií. V současné době (červen 2016) je registrováno 26 subjektů poskytujících právní informace obětem, pouze dvě organizace (In IUSTITIA a La Strada) poskytují službu na celém území ČR.¹⁶

Nad rámec zákona o sociálních službách i zákona o obětech trestných činů mohou některé organizace poskytovat obětem i službu zmocněnce nebo zprostředkovat a hradit právní pomoc prostřednictvím advokáta. V takovém případě může, ale nemusí být právní pomoc pro oběti zdarma.

Restorativní programy jsou realizovány též podle schématu zákona o obětech trestných činů a na základě akreditace. V současné době jej poskytuje 5 subjektů, žádný z nich celonárodně.¹⁷

Obrázek – Registr subjektů poskytujících právní informace

15 <http://bit.ly/registrrposkytovatelu>
16 <http://bit.ly/akreditovanesubjekty>
17 dtto

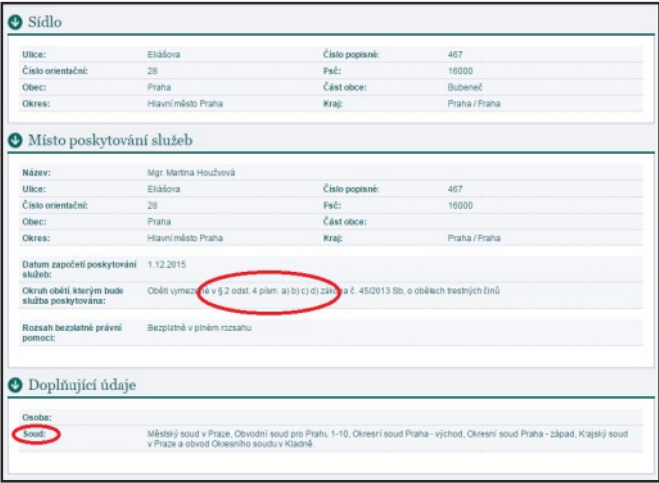
Také **advokáti** se mohou dobrovolně pomáhat obětem trestných činů. V takovém případě se registrují v systému Ministerstva spravedlnosti, kontrolu nad nimi vykonává i nadále jejich stavovská organizace – Česká advokátní komora. Advokáti v rámci zápisu do registru stanoví jakým obětem a v jakém časovém rozsahu budou služby poskytovány. Všechny služby nad rámec tohoto vymezení mohou být placené. Bezplatnou právní pomoc mohou advokáti poskytovat také v režimu vlastních pro bono právních služeb či prostřednictvím České advokátní komory (viz také kapitolu 4.3).

Obrázek – Registr advokátů poskytujících právní pomoc
advokát poskytuje pomoc obětem násilí z nenávnosti,
ostatním obětem v rozsahu jedné hodiny právní pomoci.
Působí na území Prahy.

Probační a mediační služba (PMS) poskytuje služby obětem i pachatelům. Ve prospěch obětí poskytuje základní orientaci v trestním řízení a zákoně o obětech trestných činů. Dále pak odkazuje na služby ostatních organizací. V některých případech může PMS zprostředkovat setkání mezi obětí a pachatelem, které by mělo vést k finančnímu i osobnímu narovnání situace po trestném činu. Vždy bude záviset na vůli poškozených, zda se budou chtít takového setkání účastnit. Mohou jej kdykoli odmítnout.

18 <https://www.pmscr.cz/pro-obeti/>

Právo na poskytnutí odborné pomoci se prolíná s právem o takové pomoci být informován. Povinnost informovat oběti o subjektech, na které se mohou obrátit, aby jim poskytly odbornou pomoc má policie, státní zástupce, strážníci, vojenská policie, Vězeňská služba, celní služba, Probační a mediační služba a zdravotnické zařízení. Informování oběti by mělo probíhat odpovídající a srozumitelnou formou. Je důležité, aby lidé byli odkazováni na služby, které poskytují odpovídající poradenství **vymezené cílové skupině**. Praxe je však i nadále taková, že oběti od subjektu, který je informuje, obvykle získávají celý seznam akreditovaných subjektů. Z něj si pak samostatně vyberou organizaci, na kterou se obrátí s žádostí o pomoc. Stává se, že kontaktují poskytovatele služeb, který služby dané cílové skupině neposkytuje. Ten je odkáže do jiné služby. Ochota poškozených kontaktovat další subjekt se výrazně snižuje. **Je klíčové, aby lidé byli odkazováni do poraden, které nabízejí odpovídající služby z hlediska rozsahu, obsahu a cílové skupiny (viz obrázek).**



Sidlo			
Ulice:	Eládova	Číslo popisné:	467
Číslo orientační:	28	Psč:	16000
Obec:	Praha	Část obce:	Bubeneč
Okres:	Hlavní město Praha	Kraj:	Praha / Praha

Místo poskytování služeb			
Název:	Mgr. Martina Housková	Číslo popisné:	467
Ulice:	Eládova	Psč:	16000
Číslo orientační:	28	Část obce:	Bubeneč
Obec:	Praha	Kraj:	Praha / Praha
Okres:	Hlavní město Praha		
Datum započetí poskytování služeb:	1.12.2015		
Okruh obětí, kterým bude služba poskytována:	Oběti vymezené v § 2 odst. 4 písm. a) b) c) d) zákona č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů		
Rozsah bezplatné právní pomoci:	Bezplatně v plném rozsahu		

Doplňující údaje	
Obec:	Městský soud v Praze, Obvodní soud pro Prahu 1-10, Okresní soud Praha - východ, Okresní soud Praha - západ, Krajský soud v Praze a okresní Osvětimský soud v Kladně
Soud:	

Obrázek – Registr advokátů poskytujících právní pomoc
zjištění rozsahu, obsahu a cílové skupiny pomoci

5.2 Právo na informace

Právo na informace je **základní průřezové právo**, které umožňuje obětem seznámit se svými právy a následně je účinně uplatnit. Bez odpovídajících informací nemohou být poškozeni

v trestním ani souvisejících řízeních úspěšní, mohou ohrozit svoji bezpečnost, nedosáhnou na peněžitou pomoc a nebudou vědět o subjektech poskytujících psychologickou, sociální a právní pomoc.

Informace mají být lidem poskytnuty **srozumitelně** a v nezbytném rozsahu, zpravidla neprodleně po trestném činu. Povinnost zpravit oběti o jejich právech má policie, subjekty poskytujících služby obětem, zdravotnická zařízení, strážníci a další orgány veřejné správy. Rozsah této povinnosti se liší, nejvíce informací poskytuje lidem policie a organizace pomáhající obětem.

Informační povinnost jednotlivých subjektů a institucí dle ZOTČ

- kde a jak podat trestní oznámení**
FORMA: písemně + srozumitelně ústně | **POVINNOST:** PČR, PS, OP
na které registrované poskytovatele se může oběť obrátit, za jakých podmínek a kdy zdarma + předání kontaktů
písemně + srozumitelně ústně | PČR, SZ, PS, OP, ZZ
- za jakých podmínek má oběť právo na krátkodobou ochranu**
písemně + srozumitelně ústně | PČR, SZ, PS
- u kterého konkrétního orgánu získá další informace o věci, ve které se stala obětí trestného činu**
písemně + srozumitelně ústně | PČR, SZ, PS
- jaké etapy řízení následují po trestním oznámení a jaká je úloha oběti v těchto etapách**
písemně + ústně, pokud o to oběť požádá | PČR, PS
- u kterého konkrétního orgánu a jakým způsobem může požádat o informace o průběhu a skončení trestního řízení**
písemně + ústně, pokud o to oběť požádá | PČR, PS
- za jakých podmínek a v jakém rozsahu má právo na peněžitou pomoc, včetně poučení o lhůtě pro podání žádosti**
písemně + ústně, pokud o to oběť požádá | PČR, PS
- u kterého orgánu a jakým způsobem se může domáhat nápravy, jestliže jsou její práva porušena orgánem veřejné moci nebo jí není umožněno jejich plné uplatnění**
písemně + ústně, pokud o to oběť požádá | PČR
- o jaká opatření k ochraně jejích zájmů může požádat, má-li oběť bydliště v jiném členském státě Evropské unie**
písemně + ústně, pokud o to oběť požádá | PČR, PS
- jaká další práva má podle ZOTČ**
písemně + ústně, pokud o to oběť požádá | PČR, PS

LEGENDA: PČR - Policie České republiky, SZ - státní zastupitelství, PS - poskytovatelé služeb, OP - obecní policie, ZZ - zdrav. zařízení

Poskytování informací je obvykle řešeno prostřednictvím **písemného poučení**. To není pro osoby, které se setkaly s trestným činem účelné, natož pak srozumitelné. Sociálním pracovníkům a pracovnícím **doporučujeme**, aby informace lidem poskytovali **postupně**. Je vhodné mít informace zpracovány též písemně. Klienti a klientky si zapamatují více informací, pokud si je samostatně poznamenají na papír. Sociální pracovníci a pracovnice poskytující služby obětem by se měli orientovat v trestním řízení a v právech garantovaných zákonem o obětech trestných činů.

Kromě informací poskytovaných povinně (viz tabulka) jsou obětem poskytovány **další informace na jejich žádost** (§11 ZOTČ), některé z nich jsou pro poškozené velmi důležité. Oběti mohou žádat, aby byly informovány o **propuštění nebo uprchnutí obviněného z vazby**, odsouzeného z výkonu trestu, ochranného léčení, výkonu zabezpečovací detence či jeho vydání do cizího státu. Mohou také chtít informace o přeměně ochranného léčení z ústavního na ambulantní aj. Žádost se podává policejnímu orgánu, státnímu zástupci nebo soudci. Pokud k propuštění/uprchnutí vězně dojde, informuje věznice oběť nejpozději do 24 hodin.

Oběť může také žádat, aby jí bylo doručeno **pravomocné rozhodnutí**, kterým se trestní řízení **končí**. Pokud je oběť současně poškozeným, toto ustanovení se neuplatní, protože poškozenému, resp. jeho zmocněnci je takové rozhodnutí doručováno vždy. Jsou však i oběti, které postavení poškozených v trestním řízení mít nemusí. Zpravidla teprve doručením pravomocného rozhodnutí je u obětí skutečně zahájen konečný proces vyrovnání se s trestným činem. Proto je klíčové, aby o konci řízení poškození věděli. V průběhu trestního řízení mohou oběti žádat informaci o stavu trestního řízení, a to opakovaně. Taková informace může být obětem odepřena, pokud by tím bylo trestní řízení ohroženo.

Klienti a klientky obvykle poptávají informace směřující k zajištění jejich **bezpečí** (krátkodobá ochrana, ochrana údajů ze spisu apod. viz dále) a k hledání smyslu celé události (co se s pachatelem stane). Obnovu kontroly nad situací podpoříte také tím, že poškozeným poskytnete základní **časový rámec**.

Jak účinně poskytnout základní časový rámec

- sdělte klientům a klientkám **časový rozsah vaší podpory** (zda se bude jednat o jednorázové poradenství nebo dlouhodobou spolupráci). Obecně doporučuje umožnit poškozeným konzultovat s poradenskými centry dlouhodobě nebo opakovaně.
- poskytněte **racionální časový rámec**, podle závažnosti řízení se může jednat o rok – pět let, neuvádějte však konkrétní data – trestní řízení může být prodloužováno
- zdůrazněte, že **délku trestního řízení nemohou** vaši klienti a klientky **ovlivnit** a že není jejich vina, že se řízení vleče
- orientujte klienty a klientky na **důležité mezníky řízení** a jejich roli v jednotlivých fázích, naplňte čas mezi jednotlivými úseky trestního řízení činností (obstarávání podkladů pro trestní řízení, terapie, příprava prohlášení o dopadu aj.)
- poskytněte klientům a klientkám **časovou osu trestního řízení** (viz kapitolu 4.2) a vysvětlíte fázi, ve které se nacházejí

Již z kraje spolupráce je vhodné klienty informovat o **důležitých lhůtách**. V zásadě jsou dvě. První se váže k uplatnění nároku na náhradu škody (viz kapitolu 6), která musí být uplatněna, zdůvodněna a rámcově vyčíslena nejpozději do prvního stání hlavního líčení. Druhou lhůtou, kterou využijí klienti a klientky, kterým vznikla škoda na zdraví je dvouletá lhůta pro žádost o peněžitou pomoc (viz kapitolu 5.6), která začíná běžet spácháním trestného činu.

Pokud službu, kterou klient a klientka po Vás žádá, neposkytujete, pomohou jim kontakty na **návazné služby**. Pokuste se klienty a klientky nasměrovat odpovídajícím směrem, případně jej podpořte v tom, aby si ve spolupráci ověřili, že mu budou poskytnuty odpovídající služby.

Informace je potřeba poskytnout v jazyce, o kterém oběť prohlásí, že mu rozumí nebo je úředním jazykem státu, jehož je občanem. **Tlumočení** v trestním řízení je **pro poškozené zdarma** (viz též kapitolu 4.4).

5.3 Právo na ochranu před hrozícím nebezpečím

Ochrana před hrozícím nebezpečím je řešena prostřednictvím různých práv zakotvených v celém právním řádu, zákon o obětech trestných činů vůči těmto právům funguje jako jakýsi rozcestník (§14 ZOTČ). Obecně platí **zakročovací povinnost** všech orgánů a institucí, které jsou určeny k poskytování ochrany fyzickým osobám, kterým hrozí nebezpečí. Nejčastěji se bude jednat o policii a strážníky, dále pak o Vojenskou policii a Vězeňskou službu.

Ve prospěch obětí trestných činů může policie rozhodnout o poskytnutí **krátkodobé ochrany**. Pravidla jejího poskytování upravuje zákon č. 273/2008 Sb., o Policii ČR (§50 ZPol). Krátkodobá ochrana je rozhodnutím policie poskytována v podobě fyzické ochrany (doprovod policistů, zvýšená hlídková činnost v místě bydliště/pracoviště ohrožené osoby), dočasné změny pobytu (chráněné bydlení, policejní ubytovna, azylové domy spolupracujících organizací), použitím zabezpečovací techniky (alarm, odposlech, monitor pohybu) nebo poradensko-preventivní činností. Poskytnutí krátkodobé ochrany závisí jednak na výši hrozící újmy, jednak na kapacitě policie ochranu poskytnout. Jedná se o dočasnou ochranu, která může být posléze nahrazena předběžným opatřením nebo rozhodnutím o vazbě. Život poškozeného může být opatřeními omezen, musí dodržovat pravidla nastavená policií. Lidé mohou být například omezeni v pohybu či v obvyklém trávení volného času. Při porušení pravidel může být krátkodobá ochrana zrušena.

V případech partnerského násilí je možné ve prospěch bezpečnosti obětí použít institut **vykázání** (§ 44 Zpol). Toto opatření preventivního charakteru umožňuje policii vykázat ze společného obydlí násilnou osobu na dobu deseti dní. Vykázaná osoba nesmí do vymezeného prostoru vstoupit, nesmí kontaktovat ohroženou osobu a musí odevzdat všechny klíče, které od společného obydlí má. Vykázání obvykle bývá následováno některým z předběžných opatření.

Předběžná opatření (§ 88b a násl. TŘ) jsou taková opatření, která dočasně omezují obviněného ve vztahu k poškozenému, některému místu nebo některé činnosti. Novelizací trestního řádu došlo k rozšíření katalogu předběžných opatření, jež před-

tím byla známa pouze z civilní ochrany před domácím násilím. Je důležité, aby sociální pracovníci a pracovnice se seznámili i s novými typy předběžných opatření, která mohou využít ve prospěch další kategorií obětí trestných činů.

Pro oběti mají význam především ta předběžná opatření, která přispívají k jejich fyzickému bezpečí. Významnou novinkou mezi předběžnými opatřeními je **zákaz styku s poškozeným, osobami jemu blízkými nebo jinými osobami, zejména svědky**. Opatření zamezuje tomu, aby obviněný působil na poškozeného přímo nebo prostřednictvím jemu blízkých osob. O tomto předběžném opatření rozhoduje soud (a v přípravném řízení státní zástupce) bez návrhu poškozeného. Předběžným opatřením, které přímo navazuje na institut vykázání, je **zákaz vstupu do obydlí a jeho bezprostředního okolí**, prostřednictvím kterého je zamezováno tomu, aby obviněný kontaktoval poškozeného v jeho obydlí a jeho bezprostředním okolí. Podobným předběžným opatřením je i **zákaz zdržovat se na konkrétně vymezeném místě**.

Role poškozeného ve vazbě na předběžná opatření je spíše pasivní. Neformálně se může obrátit na státního zástupce či přímo soud s žádostí o rozhodnutí o předběžném opatření. Pokud se však soud (státní zástupce) rozhodne předběžné opatření neudělit, nemá proti tomu poškozený obranu. Poškozený se může podat stížnost pouze proti rozhodnutí, kterým se předběžné opatření zákaz styku s určitými osobami a zákaz vstupu do obydlí ruší nebo mění.

I nadále platí, že poškození mohou využít **předběžného opatření ve věci ochrany proti domácímu násilí v občanském soudním řízení** (§ 400 - 409 z.ř.s.). Na základě návrhu ohrožené osoby soud rozhodne o tom, aby násilný partner opustil, nezdržoval se nebo nevstupoval do společného obydlí nebo jeho okolí nebo se zdržel setkávání, sledování nebo obtěžování ohrožené osoby. Předběžné opatření se vydává na měsíc a může být ze závažných důvodů prodlužováno.

Dalším opatřením směřujícím k ochraně před hrozícím nebezpečím je **zvláštní ochrana svědka**, o které se ve prospěch poškozeného rozhoduje podle zvláštního zákona. V případech běžné kriminality, byť násilného a opakujícího se charakteru se postup směřující v zvláštní ochraně neuplatní.

Oběti mohou ke své ochraně uplatnit institut **utajení totožnosti a podoby svědka** (§ 55 odst. 2 TŘ). V případě že jim nebo osobám jim blízkým hrozí v souvislosti s jejich svědeckvím újma na zdraví nebo jiné vážné nebezpečí porušení jejich základních práv, a nelze-li jejich ochranu zajistit jiným (mírnějším) způsobem, rozhodne policie nebo soud o utajení totožnosti a podoby. Svědci pak pro účely trestního řízení získají jiné jméno a při jejich výslechu nemůže být přítomen obviněný nebo jeho obhájce. Informace o skutečné totožnosti poškozeného jsou drženy mimo tu část trestního spisu, která je dostupná obviněnému. Třetím opatřením, které je způsobilé částečně ochránit totožnost obětí je možnost žádat o skrytí osobních údajů (viz kapitulu 5.4).

5.4 Právo na ochranu soukromí

Přijetím zákona o obětech trestných činů došlo k významnému posunu na poli ochrany soukromí obětí. Do nové právní úpravy se promítá snaha o prevenci sekundární viktimizace, ke které může docházet v důsledku zveřejňování informací nesouvisejících přímo s trestným činem, a tedy nepotřebných pro samotné trestní řízení.

Právní úprava přitom vychází z toho, že existují takové informace, které jsou natolik soukromé, že je možné trvat na jejich vyloučení z trestního řízení, aniž by současně docházelo o omezení práv obviněného.¹⁹

Lidé zasažení trestným činem (oběti) mohou požádat, aby jejich **údaje** o bydlišti, doručovací adrese, místě výkonu zaměstnání či podnikání, či o jejich osobních, rodinných a majetkových poměrech tak, aby **nebyly přístupné obviněnému** a jeho obhájci (§ 16 ZOTČ). V řízení oběti vystupují pod svým skutečným jménem (na rozdíl od institutu utajení totožnosti a podoby svědka, viz kapitulu 5.3.), avšak informace soukromého charakteru sdělovat nemusí. Žádosti o **skrytí osobních údajů** je policii povinná vyhovět a není oprávněna ji podmiňovat například hrozícím nebez-

pečím či skutečností, že se údaje obviněný může dozvědět jiným způsobem. V praxi jsme se setkali s odmítáním skrytí osobních údajů z různých dalších důvodů: např. poškozený a obviněný se znají, trestní řízení je veřejné, k situaci došlo na malém městě, subjektivní hodnocení policistů, že ze strany obviněných nehrozí poškozeným žádná pomsta aj. Pokud se s takovým postupem v roli sociálních pracovníků a pracovníků setkáte, vězte, že žádný takový důvod zákon nezná.

O skrytí osobních údajů je vhodné požádat na začátku jednání s policií. To, že údaje byly ve spise **skryty lze ověřit** prostřednictvím protokolu o podání vysvětlení či protokolu o svědecké výpovědi. Pokud jsou údaje skryty, titulní stránka dokumentů je neobsahuje.

O skrytí údajů mohou **požádat také zmocněnci** (vč. sociálních pracovníků, opatrovníků, zákonných zástupců a důvěrníků. Nová právní úprava tedy významně přispívá k bezpečí osob, které doprovázejí nebo zastupující oběti v trestním řízení a vůči kterým mohou směřovat výhrůžky či jiné zastrašování ze strany pachatelů trestné činnosti. Setkali jsme se situací, kdy zmocněncům sociálním pracovnícům bylo skrytí údajů odpíráno, z tohoto titulu, že pokud vykonávají zastoupení jako svoji profesi, jsou povinny informace sdělit. Takový postup nemá oporu v zákoně a není třeba se mu podřídít.

Osobní údaje mohou být zpřístupněny obviněnému pouze, pokud je to nezbytné pro řádné vedení obhajoby. V takovém případě o tom udělá policista poznámku do spisu. Poškozený tedy má možnost se seznámit s tím, že jeho osobní údaje byly obviněnému zpřístupněny.

Trestný čin stejně jako jeho projednávání významně zasahují soukromí obětí. Poškození přitahují pozornost svého okolí, médií i veřejnosti. Obzvláště některé případy jsou provázeny zvýšeným zájmem novinářů a novinárek, který může trvat i celé roky. Příběhy poškozených se domněle stávají veřejným statkem. Lidé zasažení trestným činem přitom bezprostředně po trestném činu nebo v průběhu trestního řízení mohou řešit velmi zásadní zdravotní, psychické, ekonomické, sociální i právní problémy, na zvládnutí medializace jejich případu jim již mnoho energie nezbyvá. Bez své vůle a bez zavinění ztrácejí anony-

¹⁹ Pro trestní řízení zásadně platí, že obviněnému má být dána možnost rozporovat věrohodnost poškozených a svědků prostřednictvím širších informací o jejich charakteru, sociálním zázemí, předchozí trestné činnosti aj. Tato zásada byla částečně prolomena právě novou právní úpravou.

mitu a soukromí. Novináři a novinářky často využívají nedostatek znalostí, zkušeností a připravenosti poškozených k tomu, aby jejich případ získali a zveřejnili. Nevhodná medializace může mít pro poškozené zásadní a dlouhodobé následky.²⁰ Právo na ochranu soukromí se nevztahuje pouze na ochranu před působením novinářů a novinářek, ale obecně každého, kdo přijde do kontaktu s osobními údaji poškozených.

Zveřejňování informací o totožnosti oběti se řídí trestním řádem (§ 8a an. TR), který zavazuje jak orgány činné v trestním řízení, tak další osoby, které se informace o trestním řízení, resp. poškozených a obviněných v nějaké fázi dozví.

Absolutní ochranu před zveřejněním informací vedoucích ke ztotožnění požívají **všechny osoby mladší 18 let a oběti vybraných trestných činů**. Jde o velmi závažné a násilné trestné činy, některé sexuální trestné činy, trestné činy proti dětem a další vybrané trestné činy.²¹ Informace o těchto obětech nesmí zveřejnit ani orgány činné v trestním řízení, ani třetí osoby, a to ani za trvání trestního řízení, ani po jeho konci. Zákaz se vztahuje i na obrazové a zvukové záznamy, které by umožnily zjištění totožnosti vyjmenovaných poškozených.

V přípravném řízení nemohou orgány činné v trestním řízení, ani další osoby, které se jejich prostřednictvím dozvěděli informace vedoucí ke ztotožnění poškozeného, obviněného, svědka a dalších zúčastněných osob, tyto informace dále šířit. O této

povinnosti jsou poškození i obvinění poučeni hned z kraje trestního řízení. Sociální pracovníce a pracovníci by poškozeným zprostředkovat informaci o rizicích, které jim v důsledku zveřejnění informací mohou hrozit. Kontrolu nad zákazem zveřejnění vykonává Úřad na ochranu osobních údajů, kterému lze směřovat podnět v případě, že dojde k porušení zákona. Poškození mohou k obraně svých práv využít také **civilní žaloby na ochranu osobnosti**.

5.5 Právo na ochranu před druhotnou újmou

Ochrana před druhotnou újmou je smyslem celého zákona o obětech trestných činů. Zákon také obsahuje konkrétní opatření směřující k této ochraně (§§ 17–22 ZOTČ).

K druhotné škodě může nuceným setkáním s pachatelem trestného činu. Po přijetí ZOTČ mají lidé, kteří se stali oběťmi trestného činu právo žádat, kdykoli během trestního řízení i před jeho zahájením, aby byla učiněna potřebná opatření **k zabránění kontaktu mezi nimi a pachatelem**. Žadosti obětí předsudečného násilí musí příslušné orgány vyhovět, pokud to nevyklučuje podstata prováděného úkonu. Takovým úkonem může být například konfrontace s pachatelem.

V rámci výkonu sociální práce je dobré poškozené na toto jejich právo upozornit a pomoci mu s jeho uplatněním. Žádost je potřeba adresovat orgánům činným v trestním řízení předem, a v každém případě trvat na jejím splnění. Pokud bude policie nebo soud trvat na tom, že k provedení trestního řízení je potřeba konfrontace, doporučujeme zprostředkovat poradenstvím s právním zástupcem.

V praxi zabránění kontaktu probíhá prostřednictvím odpovídající organizace výslechu. V případě výslechu v přípravném řízení (výslech na policii) to nečiní zásadní potíže, poškozený je vyslýchan např. jiný den nebo v jiné místnosti. Z policejní služby odchází samostatně. Problematické momenty mohou nastat při řízení před soudem. Předem je potřeba se soudcem, justiční stráží a poškozeným projednat způsob pohybu v soudní budově. Některé soudy mají k dispozici zařízení, které umožňují poškozené vyslechnout distančně. Mnoho soudů tuto možnost nemá. Výslech poškozených potom vypadá tak, že před jejich započe-

²⁰ V praxi se In IUSTITIA se setkala s případem rodiny, která v důsledku trestného činu přišla o otce. Matka s několika malými dětmi sháněla byt, do kterého by se po jeho smrti přestěhovala. Současně o celém případu vyšel v lokálních médiích článek společně s fotografií celé pozůstalé rodiny. Matce se několikrát stalo, že v důsledku medializací jí nebyl pronajat byt. Jednání po telefonu bylo vždy nadějně a směřovalo k pronajetí bytu, po té, co byla žena ztotožněna pronajmatelem s ženou z novinového článku, od smlouvy odstoupil.

²¹ Podle § 8b odst. 2 TR se jedná o trestný čin vraždy (§ 140 trestního zákoníku), zabití (§ 141 trestního zákoníku), některý z trestných činů, kterým byla způsobena těžká újma na zdraví, trestný čin ohrožení pohlavní nemocí (§ 155 trestního zákoníku), některý z trestných činů proti těhotenství ženy (§ 159 až 162 trestního zákoníku), trestný čin obchodování s lidmi (§ 168 trestního zákoníku), některý z trestných činů proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti (§ 185 až 193 trestního zákoníku), trestný čin opuštění dítěte nebo svěřené osoby (§ 195 trestního zákoníku), týrání svěřené osoby (§ 198 trestního zákoníku), týrání osoby žijící ve společném obydlí (§ 199 trestního zákoníku), únosu dítěte a osoby stížené duševní poruchou (§ 200 trestního zákoníku) nebo nebezpečného pronásledování (§ 354 trestního zákoníku).

tím je obviněný odveden do jiné místnosti. Poškození jsou vyslechnuti a jejich výpověď je pak přečtena nebo tlumočena soudem obviněnému. Ten se k výpovědi může vyjádřit a položit doplňující otázky. Pokud je potřeba výslech poškozených doplnit celý proces se opakuje.

Pokud se poškození nechtějí setkat s pachatelem, nebudou v praxi být moci přítomni u hlavního líčení, kterého se pachatel účastní v celém rozsahu. Přítomnost poškozených a obhajobu jejich zájmů může v takovém případě zajistit vhodně zvolený zmocněnec.

Ke vzniku druhotné újmy často dochází při podání vysvětlení nebo výslechu poškozeného, jejich vedení nově upravuje také zákon o obětech trestných činů. Výslech zvláště zranitelných obětí by měly vést **osoby k tomu vyškolené**. V současné době je specialistů a specialistek schopných vést výslech obětí násilí z nenávisti minimum.

Zvláště zranitelné oběti musí být vyslýchány **citlivě a s ohledem na konkrétní okolnosti, které je činí zranitelnými**. Oběti předsudečného násilí jsou zranitelné z podstaty předsudečného útoku, který zasahuje jejich důstojnost. Neměly by tady být dotazovány na otázky, které nesouvisí s trestným činem, ale souvisí s jejich jinakostí („*Řekněte mi, jak ty Vánoce slavíte u Vás?*“), a to ani mimo formální výslech, k tzv. navázání kontaktu. Vyslýchající osoby by se neměly dopouštět stereotypizace, a to ani v pozitivní („*Vy jste úplně jiný Vietnamec, než, které mi tady na policejní stanici známe*“). Porušením zákona je také obecně nekorektní mluva („*Já teda Romům říkám Cikáni, já jsem s Cikánkou žil. Nevadí Vám to?*“) či upozorňování na předchozí trestnou činnost někoho z rodiny („*Není to náhodou Váš bratr? Toho znám, toho jsem vyslýchala*“). To citlivě vedeného výslechu také nepatří otázky nesměřující k objasňování trestného činu (zaměstnání, registrace na úřadu práce, počet dětí, vzdělání apod.).

Proti necitlivě kladeným otázkám mohou poškození podat stížnost. Ta musí být poznamenána do protokolu. O stížnosti rozhoduje vyslýchající orgán. To může řadu poškozených odradit. Je však důležité, aby stížnost proti zaměření a provádění výslechu byla zaprotokolována. Slouží jako informace pro dozorujícího státního zástupce, případně pro soud.

Mimo rámeček zákona o obětech trestných činů je možné stížnost podávat i obecně proti jednání vyslýchajícího, a to buď podle zákona o policii (proti nevhodnému jednání policisty) nebo zákona č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích (proti nevhodnému jednání soudce).

Výslech zvláště zranitelných obětí by **neměl být opakován**. Ve výjimečných situacích kdy je nutné přistoupit k opakování nebo doplnění výslechu, by měl být proveden stejnou osobou.

Oběti předsudečného násilí mohou využít i možnosti **výběru pohlaví vyslýchajícího**. Ustanovení § 19 ZOTČ umožňuje poškozeným zvolit, zda je bude vyslýchat muž nebo žena. Toto právo je možné uplatnit pouze v přípravném řízení (výslech na policii) a nikoli tam, kde je to zjevně nemožné (např. první úkon po napadení). Někdy je toto právo poškozeným odíráno. Policie se například může mylně domnívat, že toto právo mají pouze oběti sexuálního násilí. Není tomu tak, mohou jej využít všechny zvláště zranitelné oběti. Jindy může policie tvrdit, že nemají k výslechu dostatek vyšetřovatelek a nelze tedy využít práva na výslech osobou vybraného pohlaví. Výslech, zvláště pak svědecký, je však často plánován dopředu, lze proto trvat na tom, aby právo na výběr vyslýchajícího určitého pohlaví bylo respektováno. Stejná opatření platí i pro výběr pohlaví tlumočníka.

Pro případ homofobních nebo transfobních útoků je důležité vědět, že vyslýchající nemusí být nutně osoba stejného pohlaví, naopak u některých typů útoků může být vhodné, aby poškození zvolili vyslýchajícího opačného pohlaví.

U výslechu jsou někdy přítomni dva policisté nebo policistky. Právo výběru pohlaví vyslýchajícího se vztahuje i na tyto příseďáky. Využití práva může být poškozeným někdy rozmlouváno („*Já už jsem vyslýchal několik znásilněných žen. Mě se nemusíte bát*“). Je rolí zmocněnce zabránit sekundární viktimizaci prostřednictvím takového přemlouvání, poškození k tomu nemusí mít dost sil.

Součástí práva na ochranu před druhotnou újmou je i **doprovod důvěrníkem**, který poskytuje poškozeným odpovídající psychickou podporu (viz též kapitola 4) a prohlášení o dopadu. **Prohlášení o dopadu** je písemné nebo ústní prohlášení o tom, jakým způsobem bylo trestným činem zasaženo do života poškozené-

ho. Poškození jej mohou učinit kdykoli během trestního řízení. Jeho význam pro trestní řízení spočívá především v tom, že jeho prostřednictvím si pachatel případně i soud uvědomí, jak konkrétně byl zasažen celý život člověka. K prohlášení o dopadu by se pachatel měl vyjadřovat maximálně v tom smyslu, že si uvědomuje jaký zásadní zásah do života člověka způsobil.

Prohlášení je též vhodným nástrojem pro sociální práci a terapeutickou činnost. Tím, že poškození přemýšlí o tom, jak je událost zasáhla, pojmenovávají a uvědomují si jednotlivé oblasti života ovlivněné trestným činem a mohou se lépe s následky vyrovnat. K prohlášení o dopadu nelze poškozené nutit.

5.6 Právo na peněžitou pomoc

V důsledku trestného činu se často výrazně zhorší finanční situace oběti. Výpadek příjmů (pracovní neschopnost, ztráta vyživovatele) i zvýšené náklady (náhrada zničených věcí, ceny za léky, cesty k lékaři, zdravotní pomůcky, náklady terapie atd.) se projeví v rozpočtu oběti prakticky okamžitě. Náhrada škody od pachatele trestného činu však ve většině případů přichází, pokud vůbec, pozdě na to, aby dokázala tyto náklady kryt. Oběť se tak v důsledku trestného činu nezdědka dostává do akutní finanční nouze. V této situaci se oběti snaží pomoci stát poskytnutím **jednorázové finanční částky na překlenutí zhoršené finanční situace po trestném činu** - peněžitě pomoci.

Na peněžitou pomoc mají nárok tyto oběti trestných činů:

- ➔ oběti, kterým bylo **ublíženo na zdraví** (porucha zdraví trvající alespoň 3 týdny),
- ➔ oběti, kterým byla způsobena **těžká újma na zdraví**,
- ➔ osoby **pozůstalé** po oběti (rodič, manžel, partner, dítě nebo sourozenec, kteří žili s obětí ve společné domácnosti, nebo jim oběť byla povinná poskytovat výživu),
- ➔ oběti trestných činů proti lidské důstojnosti **v sexuální oblasti** a dítě, které je obětí trestného činu **týrání svěřené osoby** (§ 198 trestního zákoníku), kterým vznikla **nemajetková újma**.

Pomoc může být poskytnuta pouze v případě, že k trestnému činu došlo na území ČR. Pokud oběť není státním občanem ČR,

má na peněžitou pomoc nárok pouze v případě, že má na území ČR povolen přechodný či trvalý pobyt, příp. je žadatelem o azyl, nebo oprávněně pobývá na území jiného členského státu EU.

Peněžitá pomoc může být poskytnuta ve výši **od 10 000 do 200 000 Kč** v závislosti na závažnosti újmy, která byla obětí trestným činem způsobena. Oběť má možnost požádat o peněžitou pomoc v **paušální výši** nebo ve výši **skutečně vynaložených nákladů** – v takovém případě je třeba doložit doklady prokazující vynaložené náklady (účtenky za léky či zdravotní pomůcky, jízdenky na cesty k lékaři apod.) Obětím sexuálních trestných činů mohou být proplaceny náklady na úhradu odborné psychoterapie, fyzioterapie či jiné odborné služby zaměřené na nápravu vzniklé nemajetkové újmy, avšak pouze zpětně po předložení dokladů o úhradách za tyto služby.

Peněžitou pomoc je možné poskytnout, dokud nebyla oběti škoda způsobená trestným činem plně nahrazena. Jakmile tedy oběť obdrží jakoukoli částku náhrady škody (např. i od pojišťovny), ztrácí do výše této náhrady nárok na poskytnutí peněžitě pomoci.

Peněžitou pomoc lze oběti přiznat i v případech, kdy se nepodařilo najít pachatele trestného činu nebo když není pachatel trestně odpovědný (např. je mladší 15 let nebo nebyl v době činu přičetný).

Řízení o poskytnutí peněžitě pomoci

O poskytnutí peněžitě pomoci **rozhoduje Ministerstvo spravedlnosti ČR**. Oběť musí podat žádost, jejíž formulář je umístěn na webových stránkách ministerstva spravedlnosti v sekci Odškodňování (www.justice.cz). K formuláři se přikládá čestné prohlášení, ve kterém oběť prohlásí, že se trestným činem zhoršila její sociální situace a že jí újma způsobená trestným činem nebyla do okamžiku podání žádosti plně uhrazena.

O peněžitou pomoc je třeba požádat **ve lhůtě do 2 let** od okamžiku, kdy se oběť dozvěděla o újmě způsobené trestným činem, nejpozději pak **do 5 let od jeho spáchání**. Tyto lhůty jsou propadné, to znamená, že pokud je oběť zmešká, právo na poskytnutí peněžitě pomoci nadobro ztrácí.

Po podání žádosti má ministerstvo na rozhodnutí o poskytnutí peněžité pomoci lhůtu 3 měsíce. Tuto lhůtu však může prodloužit a v praxi také často prodlužuje (např. za účelem čekání na výsledky vyšetřování činu Policií ČR).

Ministerstvo rozhoduje o poskytnutí peněžité pomoci ve správním řízení. Proti jeho rozhodnutí ale není přípustné odvolání. V případě, že dojde k zamítnutí žádosti o peněžitou pomoc, je tedy jedinou možností obrany správní žaloba na ministerstvo k soudu (viz schéma níže)

Vedle peněžité pomoci mohou poškození žádat i náhradu za náhradu škody vůči pachateli.

PENĚŽITÁ POMOC			
KDO?			
oběť, které bylo ublíženo na zdraví (porucha zdraví trvající alespoň 3 týdny)	oběť, které byla způsobena těžká újma na zdraví	osoba pozůstalá po oběti (rodič, manžel, partner, dítě nebo sourozenec, kteří žili s obětí ve společné domácnosti) nebo osoba, ke které měla oběť vyživovací povinnost	oběť trestného činu proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti a dítě – oběť trestného činu týrání svěřené osoby , kterým vznikla nemajetková újma
		KOLIK?	
Paušál 10 000 Kč nebo prokázané náklady až do 200 000 Kč	Paušál 50 000 Kč nebo prokázané náklady až do 200 000 Kč	paušál 200 000 Kč (sourozenci 175 000 Kč) dohromady max. 600 000 Kč	prokázané náklady na úhradu terapie až do 50 000 Kč
KDE POŽÁDAT, KDY POŽÁDAT, DÉLKA ŘÍZENÍ?			
KDE: Ministerstvo spravedlnosti ČR - Odbor odškodňování			
KDY: do 2 let od chvíle, kdy se oběť dozví o újmě / nejpozději do 5 let od trestného činu			
ROZHODNUTÍ: do 3 měsíců od podání žádosti (ale řízení je možné prodloužit / přerušit)			
Peněžitá pomoc přiznána		Peněžitá pomoc nepřiznána	
			
		Správní žaloba k soudu	

6. NÁHRADA ŠKODY V TRESTNÍM ŘÍZENÍ

Květa Glaserová

Trestný čin je vždy výrazným zásahem do života oběti. Oběti si odnášejí zdravotní, finanční i psychické následky a nezřídká se jejich život po činu od základu změni. Ačkoli skutečnost, že se trestný čin stal, nemůže být nijak změněna, lze do určité míry odčinit újmu, kterou oběti či jejímu okolí způsobil.

Ať již jde o škodu na majetku oběti (ukradené věci, ušlý zisk, ztráta na výdělku), újmu na jejím zdraví (fyzické zranění), nebo o újmu na její osobnosti (psychické útrapy), je důležité, aby oběť věděla o tom, že má vůči pachateli nárok na náhradu veškeré újmy, kterou jí činem způsobil, a aby tento nárok dokázala efektivně uplatnit.

Primárním účelem trestního řízení je zjistit vinu pachatele a případně mu uložit trest. Jedná se o vztah mezi pachatelem trestného činu a státem (v řízení reprezentovaným státním zástupcem). Oběť trestného činu se může k trestnímu řízení připojit, avšak pouze pokud jde o náhradu škody. Nemůže ovlivnit, zda bude pachatel uznán vinným nebo jaký mu bude uložen trest.

Náhrada škody je svou povahou **soukromý nárok oběti**, který si oběť sama musí uplatnit a prokázat. Když není náhrada škody z jakéhokoli důvodu oběti přiznána v trestním řízení, může být vždy uplatněna soukromou žalobou u soudu v občanském soudním řízení.

Občanskoprávní (též civilní) řízení se odehrává před soudy téhož druhu jako řízení trestní (okresní, krajské, vrchní soudy), ale vychází z jiných principů než řízení trestní. Stojí zde proti sobě dvě strany – **žalobce a žalovaný**. Žalobce podá žalobu, kterou se domáhá, aby žalovaný něco učinil - např. mu zaplatil náhradu škody. Žalobce musí v řízení prokázat, že mu žalovaný škodu způsobil a v jaké výši. Pokud to neprokáže (tzv. neunese důkazní břemeno), je žaloba zamítnuta.

V civilním řízení **neplatí záruky vyplývající ze zákona o obětech trestných činů** (např. výpověď v nepřítomnosti pachatele, skrytí osobních údajů). Navíc platí pravidlo, že ta strana, která spor pro-

hrála, musí druhé straně zaplatit náklady řízení, tj. zejména náklady na advokáta, které mohou dosahovat částky několika tisíc korun. Nejen tato okolnost tedy představuje pro žalobce - oběť značné riziko a může řadu obětí odradit od podání žaloby k civilnímu soudu. Civilním nárokům se tento text již dále nevěnuje.

6.1 Proces uplatnění nároku na náhradu škody

Trestní zákon umožňuje, aby poškození žádali náhradu škody **přímo v rámci trestního řízení**. Pokud je tedy vedeno proti pachateli trestní řízení, nemusí poškození podávat zvlášť žalobu na náhradu škody k občanskoprávnímu soudu, ale mohou se se svým nárokem na náhradu škody připojit přímo k trestnímu řízení. Takovému řízení se říká **adhezní** (tj. připojené), neboť nemůže existovat samostatně, aniž by současně probíhalo trestní řízení proti pachateli. Soud v trestním rozsudku rozhodne mimo jiné i o tom, jestli a v jaké výši je pachatel povinen oběti škodu nahradit. Naopak, pokud je pachatel obžaloby zproštěn, nezbyvá poškozenému nic jiného, než se o náhradu škody obrátit na občanskoprávní soud.

Poškození musí podat **návrh, ve kterém požádá, aby soud uložil pachateli povinnost nahradit jí způsobenou škodu**. Návrh lze podat písemně, ale také ústně například při výslechu na policii.

Návrh je vhodné podat **co nejdříve**, obvykle po stabilizaci zdravotního stavu. Oběť to může učinit kdykoli v průběhu přípravného řízení (na policii), nejpozději však **do zahájení dokazování v hlavním líčení**. Jedná se o okamžik ihned po zahájení hlavního líčení, než soudce začne vyslýchat obžalovaného (viz kapitola 4.7).

Poškození musí nárokovanou **náhradu škody vyčíslit**, tj. specifikovat, kolik požadují, a také ji **doložit** (podrobně k jednotlivým druhům nároků viz dále). Ne vždy však lidé znají definitivní výši škody už v okamžiku zahájení hlavního líčení (např. čeká na vypracování znaleckého posudku pro posouzení trvalých zdra-

votních následků). V takovém případě je možné škodu vyčíslit alespoň rámcově, ale stále v konkrétní částce, a později ji spolu s předložením znaleckého posudku upřesnit. Důležité je, aby se oběť do okamžiku zahájení dokazování v hlavním líčení vždy připojila s **konkrétní částkou**. Jinak by soud o nároku na náhradu škody vůbec nemohl rozhodovat. Výše částky se může v průběhu hlavního líčení měnit směrem nahoru i dolů.

Je také třeba dát si pozor na to, že **hlavní líčení** se někdy může konat i **po několika dnech**. Nemusí tedy nutně začínat v den, než na který jsou poškození v pozici svědků předvoláni. Je proto vždy vhodné předem ověřit, kdy hlavní líčení začíná. Podle spisové značky, pod kterou soud řízení vede, je to možné zjistit například na stránkách <http://infosoud.justice.cz>. Nejpozději v tento den musí být nárok na náhradu škody přednesen u soudu.

V některých případech může trestní řízení skončit také **vydáním trestního příkazu** – bez nařízení hlavního líčení (viz výše). Oběť se o tom dozvídá až v okamžiku doručení trestního příkazu, kdy je již pozdě na připojení s nárokem na náhradu škody. I s ohledem na to je vždy vhodné **podat návrh na uložení povinnosti k náhradě škody co nejdříve**, nejlépe ještě ve fázi přípravného řízení.

Pokud se oběť nestihne připojit s nárokem na náhradu škody včas, **možnost žádat náhradu škody v trestním řízení zcela ztrácí** a nezbyvá jí, než svůj nárok vymáhat žalobou u soudu v občanskoprávním řízení (viz dále).

Pokud je náhrada škody přiznána, je trestní rozsudek **exekutivním titulem**, na základě kterého může oběť přiznanou finanční částku začít **ihned vymáhat na pachateli**.

6.2 Škoda a nemajetková újma

Základní předpisem ve věcech náhrady škody je občanský zákoník. Ten říká, co je to škoda a kdy a případně v jakém rozsahu musí škůdce způsobenou škodu nahradit. I soud v trestním řízení se těmito pravidly při rozhodování o náhradě škody řídí.

V zásadě rozlišujeme tyto druhy škody:

Újma na zdraví	Majetková škoda	Nemajetková újma
➤ bolestné ➤ ztížení společenského uplatnění	➤ náhrada škody na věcech a majetku + ušlý zisk ➤ náhrada nákladů spojených s péčí o nemocného ➤ náhrada za ztrátu na výdělků / důchodu ➤ náhrada nákladů na výživu pozůstalým ➤ náhrada nákladů pohřbu	➤ náhrada za způsobené duševní útrapy ➤ náhrada za zásah do soukromí, rodinného života, důstojnosti, dobré pověsti či dalších stránek osobnosti a života oběti ➤ náhrada blízkým osobám při zvlášť závažném zranění nebo usmrcení oběti

Újma na zdraví

Újmou na zdraví rozumíme poškození zdraví napadených, ke kterému došlo v důsledku trestného činu, a v příčinné souvislosti s jednáním obviněného. Může jít o fyzické zranění (zlomená ruka, otřes mozku, vnitřní zranění apod.), ale také o způsobení psychického onemocnění (posttraumatická stresová porucha).

Za poškození svého zdraví mohou lidé v první řadě žádat **tzv. bolestné**. Bolestné představuje peněžní náhradu za vytrpěné bolesti a nepohodlí spojené s léčením způsobeného zranění. Výše bolestného se určuje **počtem bodů** podle závažnosti zranění. Bodové ohodnocení musí vždy provést **lékař**.

V ideálním případě by oběť měla mít bodové ohodnocení svého zranění a výši bolestného určené **znaleckým posudkem** od lékaře – soudního znalce z oboru zdravotnictví (viz dále). Zhotovení znaleckého posudku může zajistit policie nebo soud, pokud je vyčíslení újmy na zdraví nebo majetkové škody podstatnou součástí skutkové podstaty toho trestného činu, ze kterého je pachatel obviněn. Pokud orgány činné v trestním řízení zhotovení znaleckého posudku nezadají z vlastní iniciativy nebo odmítnou vyhovět takovému návrhu poškozených, nezbude obětem jiná cesta, než si dokumenty vyčísľující rozsah újmy na zdraví obstarat samostatně.

Takový postup může být finančně náročný. Zpracování znaleckého posudku může stát až několik tisíc korun (mezi 5 a 10 tisíci Kč) a ne vždy je ve finančních možnostech poškozených tuto částku zaplatit. Pokud tedy poškození nemají možnost zaplatit si vypracování posudku soudního znalce, je možné požádat o vystavení zprávy obsahující bodové ohodnocení způsobené-hozranění **ošetřujícího či praktického lékaře** oběti.

V případě, kdy má zranění způsobené trestným činem trvalé zdravotní následky, mohou lidé dále nárokovat náhradu za **ztížení společenského** uplatnění. Tato náhrada jim má kompenzovat omezení, která vyplývají z trvalých následků zranění a která brání „lepší budoucnosti“, které by jinak mohli dosáhnout (např. těžší pracovní uplatnění).

K hodnocení trvalých následků lze přistoupit až **poté, co se zdravotní stav oběti ustálí**; zpravidla se jedná o jeden rok, přesné časové období však závisí na konkrétním případě. Hodnocení trvalých následků musí stejně jako v případě bolestného provést lékař. V tomto případě však již musí jít s ohledem na náročnost výpočtu o soudního znalce.

Konkrétní postup, podle kterého lékař bolestné a náhradu za ztížení společenského uplatnění určuje, stanoví **metodika Nejvyššího soudu ČR** (ke stažení na stránkách Nejvyššího soudu ČR www.nsoud.cz). Metodika nahradila po účinnosti nového občanského zákoníku tzv. bodovou vyhlášku (č. 440/2001 Sb., o odškodnění bolesti a ztížení společenského uplatnění). Soudní znalce lze vyhledat v Evidenci znalců a tlumočnicků na stránkách Ministerstva spravedlnosti ČR (www.justice.cz). Soudní znalci z oboru zdravotnictví, kteří byli speciálně vyškoleni v postupu podle metodiky, mají specializaci v **odvětví stanovení nemateriálních újem na zdraví**.

Majetková škoda

Majetková škoda představuje zásah do majetku oběti. Počítá se sem nejen přímá ztráta na majetku (např. ukradená kabelka), ale i to, o co se majetek oběti v důsledku trestného činu nenavýšil (např. ušlý zisk z důvodu uzavření poškozené prodejny). Majetkovou škodou je tak například hodnota mobilu, který pachatel rozbil při napadení oběti, nebo cena opravy fasády domu, kterou pachatel postříkal barvou.

V trestním řízení je třeba tuto majetkovou škodu vyčíslit a prokázat. To je možné buď za pomoci **dokladů o nákupu věci** (v případě, že jde o zničení či ztrátu relativně nové věci), **fakturou či účtenkou za opravu věci**, nebo pomocí **znaleckého posudku**, ve kterém soudní znalec z oboru ekonomika určí hodnotu věci.

V některých případech je stanovení majetkové škody způsobené trestným činem – hodnoty zničených či ukradených věcí – významné pro právní kvalifikaci činu (typicky u krádeže, zpronevěry, poškození cizí věci apod.) Znalecký posudek či odborné vyjádření, které stanoví cenu věci, je pak vyžádám přímo orgány činnými v trestním řízení a oběť jej nemusí obstarávat na vlastní náklady.

Mezi majetkovou škodu ale zahrnujeme i další nároky. Jedná se především o peněžité náhrady v souvislosti s léčbou oběti po trestném činu a výživou pozůstalých po oběti trestného činu, jakož i náklady pohřbu.

Náklady spojené s péčí o nemocného jsou („hotové“) výdaje spojené s léčbou zdravotních následků trestného činu - náklady na cesty k lékaři, platby za léky či zdravotnické pomůcky, regulační poplatky, náklady na rehabilitaci apod. Pravidlem je, že musí jít o náklady účelně vynaložené, zejména tedy na základě doporučení lékaře. Lze sem zahrnout také náklady nejbližších příbuzných na cesty do nemocnice k návštěvě nemocného.

Tyto náklady se proplácejí zpětně a vždy musí být prokázány příslušnými doklady (jízdenkami, účtenkami apod.). Je proto nezbytné, aby si oběť, příp. její blízcí všechna potvrzení pečlivě uschovali.

Náhrada za ztrátu na výdělků/důchodu kompenzuje ztrátu příjmu poškozených. Pokud jsou lidé v důsledku trestného činu v **pracovní neschopnosti**, mají nárok na to, aby jim pachatel zaplatil rozdíl mezi jejich průměrným výdělkem a výší nemocenské.

Podobná náhrada náleží i **studentu či žákovi**, pokud se léčbou zranění prodloužila jeho povinná školní docházka či studium.

Právo na náhradu ztráty na výdělků má oběť i v případě, že **po skončení pracovní neschopnosti** dosahuje kvůli zranění nižších příjmů než před zraněním. Jde o případy, kdy oběť musí kvůli zra-

nění vykonávat jiný druh práce, který je hůře placen (např. kvůli poškození zraku už nemůže být řidičem z povolání a musí přijmout práci ve skladu). Spadá sem i situace, kdy se oběť v důsledku trestného činu ocitne v invalidním důchodu.

Pokud se oběti v důsledku trestného činu snížil důchod (resp. vyměřovací základ důchodu z důvodu dlouhodobé léčby zranění v rozhodné době), může po pachateli žádat také **náhradu za ztrátu na důchodu**.

➔ **náhrada nákladů na výživu pozůstalým**

Pozůstalí po oběti, vůči kterým měla oběť vyživovací povinnost (např. děti, pozůstalý manžel), mohou po pachateli trestného činu žádat zaplacení nákladů na svou výživu (rozdíl mezi případnými sociálními dávkami a tím, co by jim jinak poskytoval zemřelý).

➔ **náhrada nákladů pohřbu**

Pokud byla trestným činem způsobena smrt oběti, mají pozůstalí, kteří zaplatili náklady na pohřeb oběti, nárok na jejich náhradu od pachatele trestného činu.

V případech, že pozůstalí dostanou pohřebné od státu (speciální sociální dávka), lze žádat jen ty náklady, které pohřebné převyšují.

Nemajetková újma

Nemajetková újma zahrnuje dopady činu na život člověka v jiných než majetkových sférách. Jedná se o **dopady na psychický stav člověka**, jeho soukromí, rodinu, důstojnost, dobrou pověst či další stránky osobnosti člověka. Může mít podobu intenzivního stresu, ponížení, obav o život a zdraví, ztráty pocitu bezpečí či dočasné ztráty radosti ze života. Může mít i jiné projevy v psychické rovině člověka (zákon hovoří obecně o „duševních útrapách“). Vždy je však nutné ji oddělovat od psychických onemocnění (zejm. posttraumatické stresové poruchy), které se odškodňují jako újma na zdraví (viz výše).

Nemajetková újma se odškodňuje v penězích. Její vyčíslení nemá jednoznačná pravidla a záleží na okolnostech každého případu (nelze ji stanovit např. znaleckým posudkem). Také soudní praxe se velmi liší, pokud jde o určování výše náhrady nemajetkové újmy. Soudce zde vychází kromě vlastní úvahy

i z dřívějších soudních rozhodnutí. Jako příklad soudního rozhodnutí lze uvést případ oběti zvlášť surového znásilnění, kde byla jako přiměřené odškodnění stanovena částka 500 000 Kč.

Ve **vyčíslení nemajetkové újmy** by tedy oběť měla podrobně popsat, jak trestný čin zasáhl do jejího života, jak jej prožívala (obavy, ponížení, bezmoc), jak se její život po útoku změnil, jaké má pocity, s jakými problémy či obavami se potýká, které aktivity již nemůže vykonávat tak, jako dřív, jak se útok dotkl vztahů v její rodině apod.

Právo na náhradu nemajetkové újmy mají také **blízcí oběti** v případě, že oběť utrpěla při trestném činu **zvlášť závažné zranění** nebo dokonce **zemřela**. Blízkými oběti jsou její manžel, rodič, dítě či jiná osoba blízká.

Pokud jde o výši odškodnění za ztrátu blízkého člověka, do 31. 12. 2013 (před účinností nového občanského zákoníku) se ztráta blízkého člověka odškodňovala jednorázovou částkou ve výši 240 000 Kč. Nyní již není náhrada takto ohraničená, nicméně lze předpokládat, že z této částky budou soudy dále vycházet. Nejvyšší soud ČR ve své sjednocovací praxi doporučil základní rozpětí náhrady od 240 000 Kč do 500 000 Kč v případech nejbližších osob oběti (manželé, rodiče a děti).

Pokud soud uznává pachatele vinným ze spáchání trestného činu, musí v rozsudku vždy rozhodnout i o návrhu poškozeného na uložení povinnosti k náhradě škody. Soud může **nárok na náhradu škody plně uznat** a přiznat oběti vše, co požadovala. Stane se tak zejména v případech, že nárok je dobře prokázán důkazy provedenými před soudem, které oběť předložila, příp. těmi, které vyplývají z trestního spisu.

Někdy má však trestní soud za to, že nárok oběti dostatečně prokázán není (např. chybí znalecký posudek stanovující výši škody), nebo že by dokazování nároku poškozeného na náhradu škody bylo příliš složité a podstatně by protáhlo trestní řízení (výslechy dalších svědků, revizní znalecký posudek apod.). V takovém případě trestní soud o nároku nerozhodne a odkáže oběť, aby jej uplatnila v civilním řízení.

Zde je důležité zdůraznit, že **trestní soud nemůže nárok poškozeného zamítnout**. Oběť má vždy ještě možnost obrátit se na soud ve věcech občanskoprávních a požadovat náhradu škody

zde. Poškození se mohou proti rozhodnutí o náhradě škody **odvolat**.

6.3 Vymožení nároku na náhradu škody

Pokud byla oběti náhrada škody v trestním řízení přiznána a rozsudek je pravomocný, musí pachatel přiznanou částku zaplatit nejpozději ve lhůtě k plnění (zpravidla tři dny - viz výše). Pokud tak neučiní, může oběť začít škodu vymáhat nuceně.

Nejefektivnějším způsobem vymáhání je **exekuce**, kterou provádějí soudní exekutoři. Oběť si může vybrat jakéhokoli exekutora z celé České republiky, jejich působnost není územně omezena. Je však třeba předem ověřit, za jakých podmínek exekutor pracuje - zejména zda a příp. kolik bude po oběti požadovat zálohu na náklady exekuce.

Exekutor sám zjišťuje majetek pachatele a vybírá nejúčinnější způsob vymožení peněz. Důležité je, zda pachatel disponuje nějakým majetkem, který lze exekučně postihnout - například mzda, peníze na účtu, cenné věci, byt, dům apod. Zejména pokud je pachatel ve výkonu trestu odnětí svobody, hrozí, že náhradu škody nebude mít z čeho platit, pakliže nemá nějaký věcný majetek (auto, nemovitost). V případě, že je exekuce neúspěšná a musí být zastavena pro nemajetnost povinného - pachatele, může chtít exekutor po oběti zaplatit určitou částku na své výdaje, které při zjišťování pachatelova majetku vynaložil. Tato částka je stanovena pevně a neměla by přesáhnout 5 000 Kč.

S tím souvisí důležitá otázka, a sice jak předejít tomu, aby se pachatel v očekávání vysoké náhrady škody záměrně nezbavil svého majetku, aby zmařil odškodnění oběti. V praxi se nezdá stávat, že obviněný předvede ještě v průběhu trestního řízení svůj majetek (např. dům) na své příbuzné a zůstane oficiálně zcela bez prostředků.

Aby k tomu nedocházelo, existuje institut **zajištění nároku poškozeného na majetku obviněného**. Oběť může ještě v průběhu trestního řízení podat návrh státnímu zástupci (v přípravném řízení) nebo soudu (v řízení před soudem) na zajištění majetku obviněného. V návrhu je dobré uvést konkrétní majetek obviněného, který má být zajištěn, pokud ho oběť zná. Vyhoví-li soud nebo státní zástupce návrhu, zajistí majetek obviněného do

pravděpodobné výše náhrady škody a zakáže obviněnému s majetkem nakládat – prodat jej, darovat, dát do zástavy apod.

Pokud je náhrada škody přiznána, je trestní rozsudek **exekucním titulem**, na základě kterého může oběť přiznanou finanční částku začít **ihned vymáhat na pachateli**.

7. JINAKOST A SOCIÁLNÍ PRÁCE

kolektiv - jednotliví autoři jsou uvedeni u jednotlivých podkapitol

7.1 Sociální práce a jinakost

Tereza Cajthamlová

Násilím z nenávisti je ohrožen každý z nás. U příslušníků nejrůznějších menšin je ale riziko pochopitelně mnohem vyšší. Ze Zprávy o násilí z nenávisti za rok 2014 (In IUSTITIA, 2015) vyplývá, že nejčastějšími oběťmi předsudečných útoků v České republice jsou **Romové, cizinci, muslimové, lidé bez přístřeší a lidé s jinou sexuální orientací**. Ohroženi jsou i členové subkultur nebo nositelé určitého politického přesvědčení. Ve všech případech je nenávist útočníka namířena proti **jinakosti** jeho oběti.

Jsou známy i případy napadení, kdy oběť předsudečného útoku ve skutečnosti nepatřila do pachatelem nenáviděné skupiny.²² Zpravidla jsou ale oběti napadeny právě kvůli tomu, co je neměnnou součástí jejich identity a co je zároveň odlišuje od jejich sociálního okolí. Proto musí sociální pracovníci a pracovníce, kteří obětem pomáhají, postupovat mimořádně opatrně a citlivě s ohledem na specifické potřeby cílové skupiny, se kterou pracují.

Zkušenost s předsudky

Násilí je extrémním projevem předsudku. Oběti se ale velmi často setkávají i s dalšími typy odmítavých postojů, které už před více než půlstoletím popsal Gordon W. Allport (2004, ss 46-47) ve svém díle O povaze předsudků. Mezi ty mírnější patří **osočování, vyhýbání se a diskriminace**. Škálu předsudečného chování pak završuje **fyzické napadení a vyhlazování** v podobě lynče, pogromů a genocidy. Činnost v jedné úrovni přitom podle Allporta usnadňuje přechod na úroveň další. Společenská atmosféra plná segregace a diskriminace se tak stává živnou půdou pro existenci předsudečného násilí.

Je to právě nepřátelský postoj většinové části společnosti, který vyčleňuje menšiny a upozorňuje na jejich fyzickou nebo kulturní jinakost (Musil, Navrátil 2000, s. 109). Lena Dominelli, teoretička antiopresivního přístupu k sociální práci, zmiňuje, že ono vyčlenění a zdůrazňování jinakosti (othering) vychází z dyády „**my versus oni**“. Vlastní skupina je přitom mocensky nadřazena skupině cizí. Jinakost způsobuje, že lidé takto označení jsou vylučováni ze společenského života a vlastní znevýhodněné postavení si uvědomují (Lena Dominelli 2002, ss. 44-45).

U lidí, kteří mají **dlouhodobou zkušenost s diskriminací a nepřátelskými postoji** okolí, se může projevit **větší tolerance k násilným útokům** motivovaným nenávisťou pohnutkou. Z praxe známe případ klientů, kteří zažívali dlouhodobou šikanu ze strany sousedů kvůli svému původu. Až fyzické napadení celé rodiny včetně dětí je však přimělo k tomu, aby vyhledali pomoc. Z rozhovorů s klienty a klientkami, jejichž menšinová příslušnost je snadno rozpoznatelná (např. etnicita, přízvuk, subkulturní znaky apod.), také víme, že na určitou míru útoků kvůli své jinakosti jsou zvyklí. Ženy – muslimky se svěřují s tím, že ve veřejném prostoru často slýchávají urážky a nadávky. Cizinci, kteří v České republice žijí a pracují řadu let, zaznamenávají negativní reakce okolí i kvůli nepatrnému přízvuku.

Základem je sebereflexe

Sociální pracovníky a pracovníce zavazuje etický kodex a další profesní normy k tomu, aby ke všem klientům a klientkám přistupovali bez předsudků a s respektem k jejich odlišnostem. Zvláště opatrní by měli být v případech, kdy předsudky byly zdrojem problémů, se kterými se na ně lidé obrací. Přesto Musil s Navrátilem (2000, s. 112) zmiňují, že i v rámci sociálních služeb může docházet k **předsudečnému jednání** nebo dokonce **osobní i institucionální diskriminaci**. Děje se tak například prostřednictvím stereotypního výkladu chování lidí z minority, použitím stejných postupů při práci s příslušníky určité skupiny a odmítá-

²² Například server Novinky.cz uveřejnil 21. října 2015 článek o napadení dvou žen kvůli šátku na hlavě. Útočníci se domnívali, že jde o muslimky. Ani jedna z napadených však nevyznávala islám a šátek na hlavě měl jen funkci módního doplňku. Více na <http://bit.ly/novinkysatky>

ním nebo naopak nadhodnocením významu kulturních specifik klientů a klientek. (Sheafor, Horejsi, Horejsi 2000 in Musil, Navrátil 2000, s.112).

Člověk, který tíhne k předsudkům, má „*sklon generalizovat, vytvářet si představy a kategorie, jejichž obsahem je zjednodušený svět zkušeností*“ (Allport 2004, s. 58). **Stereotyp** pak vzniká jako „*silné přesvědčení spojené s nějakou kategorií*“ (Allport 2004, s. 215). Lze říci, že sociální pracovník nebo pracovníce si **prostřednictvím stereotypních představ** o svých klientech a klientkách **zjednodušují sociální problém**, který řeší. Stereotypní uvažování podle Lishmana zabraňuje sociálním pracovníkům a pracovnícím vnímat situaci komplexně a výsledkem může být „*poskytování služeb bez ohledu na pocity a vztahy, které problém obklopují*“. Dalšími projevy jsou například **štěpení** (splitting), což je v podstatě černobílé vidění situace, nebo **projekce**, během které sociální pracovník nebo pracovníce připisují klientům a klientkám své vlastní pocity a vlastnosti. (Lishman 1998, s.95)

Je zjevné, že pokud se sociální pracovníci a pracovníce od svých klientů a klientek liší svým původem, náboženstvím, etnicitou, sexuální orientací nebo třeba sociální skupinou, do které patří, je riziko takového zjednodušování velké. Musil a Navrátil proto formulují několik klíčových principů sociální práce s menšinami, které pomáhají stereotypnímu zjednodušování předejít. Patří mezi ně **sebereflexe** i **systematické nabývání znalostí** o menšinové skupině, člověku a společnosti. To vše za předpokladu, že sociální pracovník nebo pracovníce věnují pozornost nejen jednotlivci, kterému pomáhají, ale vnímají i **širší sociální kontext problému**. Také intervence je zaměřena nejen na klienta, ale usiluje i o změnu prostředí (např. bránění diskriminaci a segregaci) (Musil, Navrátil 2000, ss.137-138).

Nutným předpokladem vnímání problému v celé jeho celistvosti je podle Lishmana (1998, ss. 93-94) **sebeuvědomění** (self-awareness), které pomáhá sociálním pracovníkům a pracovnícím odhalit, jak motivace, osobnost nebo třeba předchozí zkušenosti ovlivňují jejich vnímání druhých lidí. Sebepoznání musí sociální pracovník nebo pracovníce učinit ve vztahu ke každé cílové skupině, resp. ke každému klientovi a klientce zvlášť. Například Sheafor a Horejsi navrhuji při zkoumání přístupu,

morálních standardů a případných zdrojů předsudků vůči LGBTI komunitě zvážit následující aspekty: vnímání homosexuality jako patologie nebo jako jedné z variant lidské sexuality; pocity při vystavení popisu citů a sexuálních aktivit partnerů ve stejnopohlavních svazcích; osobní názor k tématu rodičovství stejnopohlavních párů. Pokud sociální pracovník nebo pracovníce nejsou schopni v těchto otázkách nabídnout klientům a klientkám z LGBTI komunity pochopení, respekt a přijetí, neměli by s touto cílovou skupinou pracovat. (Sheafor, Horejsi 2006, s.562).

Na základě **vědomí vlastních hodnot** a jejich vlivu na práci mohou pak sociální pracovník nebo pracovníce řešit **etická dilemata** a využívat své znalosti, schopnosti a zkušenosti v rámci reflektivní praxe (Banks 2012, s. 190). Pro práci s příslušníky menšin je rovněž vhodný model reflexivní praxe, která kromě reflektivity vyžaduje i schopnost **kritického náhledu na hodnoty a mocenské vztahy** ve společnosti nebo fungování sociálního systému a sociálních služeb (Banks 2012, s. 191). Reflektivní a zároveň reflexivní sociální pracovníci a pracovníce dokáží nejen pracovat se svou **vlastní předpojatostí** vůči příslušníkům menšin, ale vnímají i **strukturální znevýhodnění**, kterému jsou jejich klienti a klientky vystaveni.

Pro **oběti násilí z nenávisťi** je schopnost **kritické reflexe** u sociálního pracovníka nebo pracovníce klíčová. Orientací v míře diskriminace a dalších formách společenského útlaku menšin vzbuzují sociální pracovníci a pracovníce v lidech důvěru a dávají najevo, že jsou kompetentní v poskytování pomoci, kterou nabízejí. Sociální pracovník nebo pracovníce také musí počítat s tím, že téma klientových zkušeností s předsudečným jednáním se může znovu vynořit kdykoliv během spolupráce. Kromě konkrétní formy pomoci potřebují mít lidé z menšinových skupin jistotu, že sociální pracovníci a pracovníce předsudečně chování **důrazně odsuzují**.

Znalost specifik cílových skupin

Reflexe nemůže fungovat bez **dostatečného množství poznatků** o specifikách jednotlivých menšin. Sociální pracovník nebo pracovníce mohou mít vůli pracovat se svými předsudky, ale pokud nemají dostatek informací o cílové skupině a neumí s nimi pra-

covat v kontextu individuálního případu klienta nebo klientky, jejich snaha bude neúspěšná. Předpoklad totiž vzniká právě jako důsledek nedostatku nebo selekce informací (Allport 2004, s.39).

Například sociální pracovník, kterého trápí neúspěšnost při práci v programu s nově příchozími cizinci, si snadno vytvoří kategorii, ve které budou všichni cizinci neschopní integrace. Může to být třeba proto, že nikdy neslyšel o kulturním šoku, který zažívají cizinci v kulturně zcela odlišném prostředí, kde nemohou využít zkušenosti ze socializace v zemi původu (Kocourek 2006, s. 11). Ani obecné poznatky o fenoménu kulturního šoku ho ale nemusí předsudkům uchránit, pokud zároveň neví, že každý člověk na něj reaguje jinak. Pro jednoho může být zkušenost z nové země natolik matoucí, že se vrátí do země původu, jiný se v novém prostředí adaptuje bez problémů a u dalšího se kulturní šok naplno projeví až po několika měsících v nové zemi (Kocourek 2006, s.11).

Nezbytný **kontext sociokulturních souvislostí** sociální práce se skupinami ohroženými násilím z nenávisti je obsahem následujících kapitol. Znalost těchto základních informací spolu s reflektivním, případně reflexivním přístupem může sociálním pracovníkům a pracovnícím pomoci k tomu, aby jimi poskytované služby byly **efektivní a nezraňující**.

Zdroje:

ALLPORT, G.W.: **O povaze předsudků**. Praha: Prostor, 2004.

BANKS, S.: **Ethics and Values in Social Work**. Palgrave Macmillan, 2012.

DOMINELLI, L.: **Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice**. New York: Palgrave Macmillan, 2002.

IN IUSTITIA: **Zpráva o násilí z nenávisti v České republice v roce 2014**. Praha: In IUSTITIA, o.p.s., 2015.

Dostupné z: <http://bit.ly/znn2014>

KOCOUREK, J.: **Co znamená být cizincem**. In: OS KLUB HANOI. S vietnamskými dětmi na českých školách. Praha: H&H Vyšehradská, s.r.o., 2006. Dostupné z: <http://bit.ly/vietnamdeti>

LISHMAN, J.: **Personal and professional development**. In ADAMS, R., DOMINELLI, L., PAYNE, M.: *Social Work: Themes, issues and critical debates*. New York: Palgrave, 1998.

MUSIL, L., NAVRÁTIL, P.: **Sociální práce s příslušníky menšinových skupin**. In Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia 5. Brno: Fakulta sociálních studií, 2000. Dostupné z: <http://bit.ly/sbornikFSS>

SHEAFOR, D. W., HOREJSI, CH. R.: **Techniques and guidelines for social work practice**. Boston: Pearson Education, 2006.

7.2 Specifika sociální práce s Romy

Ivona Parčiová

Diskriminaci Romové považují za něco samozřejmého a zvnitřnělého, co se děje bez nároku na rychlé řešení. Je známo, že již dítě se ve svých školních letech kvůli své tmavší barvě pleti setkává s šikanou a rodiče v některých případech raději vyhledávají **segregované způsoby vzdělávání** z cílem zajištění „klidu“ pro své dítě. Takto se již malé dítě a jeho rodič setkávají s **nesnášenlivostí**. Sociální pracovníci a pracovníce by měli určitě otázku diskriminace v rodině otevírat.

Mohou se ptát přímo na konkrétní diskriminační situace a pak dát zpětnou vazbu, zda skutečně šlo o diskriminační jednání a jaké jsou možnosti řešení. Pokládat mohou i otázky nepřímé, které povedou k získání informace, zda se klienti a klientky s diskriminací setkali a řešili ji. Nicméně je vždy důležité upozornit, že Romové mají stejná práva jako lidé z majority. Že každý občan ČR má stejná práva, a pokud jsou mu upírána, tak by se měl bránit a hájit se. Případně mohou sociální pracovníci a pracovníce předat kontakt na právní poradnu (ideálně bezplatnou). Je to velmi důležité, protože to může dát lidem novou naději a sociálním pracovníkům a pracovnícím otevřít pomyslné dveře rodinné důvěry.

Praxe ukázala, že sociální pracovník nebo pracovníce, které romská rodina nezná, se setkávají s určitou **mírou nedůvěry**, a to ne z důvodu nedůvěry v sociální služby, ale z důvodu odtažitosti od člověka, kterého členové rodiny neznají a nechtějí mu svěřovat osobní informace. Pokud ovšem sociální pracovníci a pracovníce tuto počáteční nedůvěru odbourají, stávají se **rodinnými poradci**, na které odkazují jejich klienti a klientky i ostatní členy své rodiny.

Role rodiny, postavení žen

V romské rodině je velmi důležité, aby **žena zajišťovala chod domácnosti a starost o děti**, včetně zajištění jejich vzdělávání. Žena také většinou **jedná s úřady a stará se o placení účtů**. **Muž** rozhoduje o **podobě jednání** (např. co a kam má žena jít zařizovat...) Muži si také drží určitý odstup od *„úředníků a sociálních pracovníků“*, řeší to jen v případě, když už vidí, že žena je v koncích.

Většinou se vkládá do jednání těsně před koncem. Pokud chcete začít jednat s mužem v romské rodině, je dobré dát najevo, že máte zájem pomoci, můžete pomoci a máte přehled. Toto postavení ženy a muže bývá obvyklé u romských rodin, kde je žena na mateřské dovolené nebo v domácnosti.

Žena před mužem nebo svými staršími dětmi **nebude hovořit o intimních záležitostech**, jako je například antikoncepce, gynekologické vyšetření či nějaké gynekologické potíže, a už vůbec nebude chtít mluvit o případném domácím násilí. Stále se romské ženy potýkají s určitým studem v této oblasti, kterou nechtějí řešit se svým manželem a už vůbec ne před svým manželem s jinou osobou. Pokud sociální pracovník (ideální pracovníce) bude chtít toto téma otevřít, je dobré si dohodnout schůzku pouze s ženou bez manžela.

Sociální pracovníci a pracovníce by měli přistupovat k rodině **s respektem a úctou**. Například Ševčíková (2003, s. 111) doporučuje, aby sociální pracovníci či pracovníce respektovali rozhodnutí svých klientů a klientek a dokázali dát najevo i **úctu**, která je pro Romy *„stejně důležitá jako jídlo“*. Také je vhodné, aby sociální pracovník nebo pracovníce měli určitou dávku **sebedůvěry**. Pokud jsou sociální pracovníci příliš submisivní, může se stát, že si k nim rodina nevytvoří důvěru, protože uzná, že jsou málo průbojní a jejich problémy by vyřešili jen ztěžka nebo vůbec.

Pokud romská rodina jedná na úřadě/instituci, většinou se mentálně připravuje na **špatné zacházení úředníků**. Jsou také nervózní, aby vše zvládli srozumitelně vyřídit a vystupovali tak, aby jim úřednice pomohla zařídit to, co potřebují. Sociální pracovníci a pracovníce by měli rodinu na případné **jednání s úřady připravit**. Mohli by s ní **probrat situaci**, možnosti řešení, způsob jednání a práva a povinnosti, které mají.

Jde o **zmocňování**, které má větší efekt a vliv na rodinu, než zastupování sociálním pracovníkem nebo pracovnící. Navrátil popisuje zmocnění jako vhodný nástroj k boji s diskriminací, protože pomáhá lidem k tomu, aby získali *„větší moc (kontrolu, vládu) nad svými vlastními životy a životními podmínkami“* (Navrátil, 2007, s. 239). Úkolem sociálního pracovníka nebo pracovníce je tedy předat lidem **dostatek vědomostí a dovedností**, které vedou k **samostatnému jednání**. Klienti a klientky by měli získat

informace např. o pravomocích úředníků daného úřadu a o svých právech a povinnostech při řešení své záležitosti. Praxe ukázala, že klienti a klientky, kteří získají tyto znalosti a dovednosti, se pak stávají do určité míry **poradenskými pracovníky** v rodině i okruhu svých přátel. Sociální pracovníci a pracovníce by měli také nabídnout možnost konzultace po telefonu a následně zajistit zpětnou vazbu z průběhu jednání.

Romové žijící v sociálně vyloučených lokalitách mají většinou **s policií negativní zkušenosti** i v případě, že nejsou pachatelé trestných činů. V praxi sociálních pracovníků a pracovníc se objevují případy, kdy se jim členové rodiny svěřují s konkrétními příklady negativního přístupu policistů. Tito lidé také už **režigovali na obranu svých práv** a raději se žádostem policistů podřizují. Jde zejména o osobní prohlídku, která probíhá i v případech, které nedovoluje zákon a bez sepsání náležitého úředního záznamu. Protože ale chtějí mít rychle věc za sebou a protože jsou nevinní a vnímají policii jako autoritu, nehájí svá práva, ale podřizují se.

Toto vyplývá z praxe sociálních pracovníků a pracovníc, kteří se o těchto případech dozvídají přímo od svých klientů a klientek. Ti ale většinou nechtějí hledat řešení, jen se potřebují svěřit někomu, komu důvěřují. I v tomto případě by ovšem sociální pracovník nebo pracovníce měli vyjádřit nespokojenost s touto situací a předat rodině **základní informace o právech a povinnostech** jak jejich, tak policie.

Sociální pracovník nebo pracovníce by měli být také **empatičtí, pochválit rodinu** i za malé úspěchy, **ochraňovat její práva, nabádat** je k plnění **povinností** a **zmocňovat**. To jsou nejdůležitější činnosti, které by sociální pracovníci a pracovníce v romské rodině měli naplňovat. Pokud se sociální pracovník či pracovníce setkají s nepříjemným, odmítavým jednáním, je důležité, aby se rovnou upřímně zeptali, co klientům a klientkám vadí a jestli je vše v pořádku. Měli by jim dát najevo, že jsou tam, aby jim pomohli něco vyřešit a že pokud budou klienti nebo klientky něco potřebovat, mohou se na ně kdykoliv obrátit.

Pracovník nebo pracovníce na sebe musí nechat kontakt. Intervence by neměla probíhat poníženým stylem, ale s určitou dávkou sebedůvěry. Sociální pracovník nebo pracovníce by také

měli klienty a klientky upozornit, že pokud sami nezačnou něco řešit, problém se sám nevyřeší, ale bude se ještě zhoršovat.

Závěrečná doporučení:

- Nebát se otevírat téma diskriminace
- Přistupovat k lidem s úctou, respektem a sebedůvěrou
- Snažit se o zmocnění klientů a klientek
- Informovat klienty a klientky o jejich **právech a možnostech řešení**
- K intimním tématům přistupovat **citlivě** a případně **respektovat tradiční rozdělení rolí v rodině**

Zdroje:

NAVRÁTIL, P.: **Vybrané teorie sociální práce, ss. 183 – 261.** In MATOUŠEK, O.: Základy sociální práce. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007

ŠEVČÍKOVÁ, S.: **Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů.** In Sociální práce 4/2003, ss 105 – 118.

7.3 Specifika sociální práce s Vietnamci

Markéta Fišarová

Vietnamská komunita má kořeny ve Vietnamu, ale je výrazně ovlivněna **českým prostředím**. Česká vietnamská komunita je specifická i v porovnání s jinými zeměmi. Vnitřně je velmi **pestře členěná** a má charakter existence **jednotlivých rodin či jednotlivců žijících vedle sebe**. V některých oblastech ČR však vznikla reálná komunita, pokud se rodové vazby přesunuly z Vietnamu do ČR. V české republice žije asi **70 tisíc Vietnamců** (Kocourek in Kolektiv, 2014).

Migraci z Vietnamu jako **strategii zlepšení životní situace a statusu rodin** můžeme pozorovat i prostřednictvím pro-emigrační legislativy, vzniku zprostředkovatelských agentur, zvýšení četnosti spojení s Vietnamem, reklamními a náborovými kampaněmi, televizními a rádiovými programy apod. (Freidingerová, 2014). Způsoby a formy spolupráce, potažmo také integrace Vietnamců do naší společnosti se v průběhu času měnila úměrně k účelu jejich pobytu.

V návaznosti na rozvíjející systém sociálních a zdravotnických služeb ve Vietnamu, inspirovaný zejména exportem rozvojových projektů jiných států, je nutno podotknout, že **odlišnost od služeb poskytovaných v ČR** je markantní. Služby ve Vietnamu nejsou dostupné všude a pro všechny. Zdravotnické úkony si musí pacienti hradit ze svých zdrojů a pojetí sociální služby, jak ji definuje zákon v ČR, nemá ve Vietnamu obdoby. Informovanost o sociálních službách mezi Vietnamci na našem území je v každém kraji jiná.

V případě, že organizace nebo pracovníci a pracovnice mají zájem informovat Vietnamce o svých službách, vhodnými nástroji jsou: **dny otevřených dveří, přednášky, konzultace**, které lze prezentovat i ve **vietnamských novinách** vycházejících v ČR²³ nebo terénní formou prostřednictvím **distribuce letáků**. Někdy je vzhledem k zavedeným aktivitám nutno upravit denní dobu konání s přihlédnutím k časovým možnostem Vietnamců, kteří mají čas obvykle **odpoledne nebo večer**. Úroveň znalosti

českého jazyka u Vietnamců nemusí být vysoká a bez překladu do vietnamštiny či bez spolupráce s **tlumočníky a tlumočnicemi** (nebo **interkulturními pracovníky a pracovníci**) nemusí být efektivní.

Na začátku je také možná spolupráce s **asistenční informační linkou pro Vietnamce**²⁴ a pobočkami Integračních center,²⁵ které mohou pracovníci a pracovnice využít pro tlumočení po telefonu, s klienty a klientkami v terénu nebo ke sdílení aktuálních informací mezi komunitou cizinců. Prohloubení **spolupráce organizací**, které pracují s cizinci, je také možné sdílenou formou výměnných stáží, propagačních materiálů, mapování situace, vytvoření systému předávání informací o místech „*kde jsou problémy*“ (Fišarová, 2014, s. 53).

Proč je služba zadarmo?

Ve chvíli, kdy se s klientem nebo klientkou poprvé osobně setkáte, zásadní je nejen seznámit ho s nabídkou služeb, ale také vysvětlit zdroje financování služby a mlčenlivost pracovníků a pracovnic. Obecně lze říci, že Vietnamci jsou zvyklí za služby platit a „*bezplatné*“ může evokovat poskytnutí první konzultace zdarma nebo nově vznikající službu bez zkušeností. Zásadní je klientovi či klientce vysvětlit, že **služba je zdarma pro ně, ale pracovníci a pracovnice dostávají plnou mzdu** na základě výkazu služeb/uzavření smlouvy s klienty/uskučnění schůzek/poskytnutých konzultací. Bezplatnost služby lze také vysvětlit jako výraz sociální solidarity občanů ČR a EU a tím, že klienti platí služby ze svých daní.

Práce s časem

V některých situacích je možné se setkat s **nedodržováním setkání a lhůt**. Což v případě, když pracovník a tlumočník na klienta čekají na úřadě, přináší nejen osobní, ale i pracovní obtíže

24 Službu provozuje Charita Česká republika, linka je určena občanům Vietnamu žijícím a pracujícím v ČR. Na linku se mohou obrátit i české instituce, které využijí asistenci nebo tlumočení při kontaktu s občany Vietnamu. Provoz: pondělí, středa a pátek od 9 do 12 a od 14 do 17 hodin. Telefon: 605 999969, E-mail: vietnam.info@charita.cz, Yahoo chat: info_vn2012

25 Např. se jedná o Integrační centrum Praha o.p.s., které má několik poboček v Praze. <http://www.icpraha.com>, Centra jsou zřízena v každém kraji, jejich mapu a kontakty naleznete zde: <http://www.integracnicentra.cz>

23 Seznam vietnamských periodik lze najít v publikaci (Kušnířáková, Plačková, Tran Vu, 2012, ss. 64 – 66)

(vykazatelnost práce). Částečně to může být způsobeno jinou formou organizace času nebo nezkušeností klienta či klientky s plánováním dne, jak ho chápeme v ČR. Situacím je možné předcházet buď **ověřovací SMS, emailem nebo telefonátem** před realizovanou schůzkou. Zároveň je potřeba vždy mít na zřeteli, že pokud budu jako pracovník nebo pracovnice dělat ústupky (přijmu klienta na konzultaci mimo smluvený termín, poskytnu informace telefonicky, přeobjednám klienta na základě telefonátu ze své iniciativy), musím být schopen je dělat vůči všem ostatním klientům a klientkám. Vietnamské pojetí rodiny je mnohem širší, než jsme v ČR zvyklí, a předávání informací probíhá i mezi osobami, které pracovníci a pracovnice nevnímají jako jednu rodinu.

Co se doma upeče – to se tam i sní, aneb co se komu (ne)může říct?

Mezi Vietnamci je tradičně mnoho témat, které lze pojmenovat jako „**tabu**“. Jedná se o informace, o kterých je neslušné hovořit veřejně. Potomci Vietnamců – druhá generace – má práh tohoto vnímání částečně ovlivněný integrací z prostředí české školy, ale v přítomnosti rodičů obvykle ctí tradiční pravidla. Je vhodné s ověřeným tlumočnickem konzultovat téma klienta či klientky a získat představu o oblastech, které se liší podle sociálního postavení.

Poslušnost dětí vůči rodičům je jedním z pilířů tradiční výchovy a lze ji pozorovat i vůči dospělým rodičům ke svým rodičům, kteří mohou žít ve Vietnamu. Hlavní rozhodovací slovo má rodina nebo nejstarší člen. Pamatujte na to při dlouhodobém plánování s klientem nebo klientkou. Zásadní je neklást důraz na uzavření pevné dohody při prvním či druhém setkání, ale nechat dostatečný čas na potvrzení. Nejsou výjimky konzultací s větším počtem členů rodiny. **Úcta k rodině** a předkům vede mnohdy k tomu, že se lidé odmítají sami rozhodovat. Proto se také někteří obávají hovořit o ostatních členech rodiny, aby jim nějak neublížili.

Rozpad rodiny není považován za běžný. Mnoho klientů i klientek z obavy, co by tomu ostatní řekli, setrvává v nefunkčních vztazích. Finanční nezávislost lidí v rodině není vždy jednoznačná. Závazky, povinnosti a ústní dohody, které mezi sebou Vietnamci mají, je provází celý život. Až na základě navázání důvěry s pracovníkem nebo pracovnící, jsou klienti a klientky schopni o své

situaci pravdivě hovořit. Vždy je potřeba mít možnost **setkat se s klientem nebo klientkou o samotě**, bez přítomnosti členů rodiny a ověřit zakázku a cíl spolupráce. Pokud to kapacity pracovníka nebo pracovnice dovolí, je vhodné se setkat s členy rodiny jednotlivě a poté i společně.

Zástupný problém je jedna z variant, jak může klient nebo klientka službu/pracovníka testovat dříve, než mu sdělí reálnou situaci, ve které se ocitl. V případě práce s vietnamskou klientkou je potřeba upozornit na jednu specifickou situaci, kdy lidé do služby už znovu nepřijdou. Nejedná se zde o nedůvěru ke službě / k pracovníkovi nebo k instituci jako takové. Nyní máme na mysli **návštěvu zprostředkovatele jménem klienta** (viz odstavec Dich Vu). Jedná se o osobu, která přichází pro konzultaci kvůli někomu jinému. Tyto informace (často běžně dohledatelné) prodá svému klientovi za úplatu.

Jazyk a jeho nástrahy

Úsměv během rozhovoru nemusí vždy znamenat porozumění a spokojenost. V situaci **rozpaků či strachu** se Vietnamci obvykle také usmívají. V případě, že s nimi komunikujete česky a nejste si jisti úrovní znalosti češtiny, pro ověření použijte dotaz „**můžete mi to zopakovat?**“. Mluvte **pomaleji, používejte první pád slov, sloveso v přítomném čase a věty jednoduché**. Při vysvětlování informací malujte na papír symboly, pište zásadní slova, termíny, čísla a adresy. Nakonec list klientovi či klientce ponechte.

Mít spolehlivého tlumočníka nebo tlumočnici patří mezi hlavní podpůrné faktory. Některé osoby, které přijdou s klientem či klientkou tlumočit, mnohdy pozměňují informace – viz odstavec níže. Pokud využijete neověřenou osobu, ve chvílích, kdy není jiná možnost, je vhodné rozhovor nahrávat a poté si nechat jiným tlumočnickem potvrdit jeho obsah. Do této oblasti využívání tlumočení do/z vietnamštiny patří jeho zásady, dialekty, oslovování osob, tvorba nových slov, jazyk venkova a města i další specifika vietnamského jazyka, která mohou způsobit jazykovou bariéru i mezi tlumočnickem a klientem či klientkou.²⁶

26 Velmi dobře jsou situace a specifika popsány v publikaci Formování profese interkulturní pracovník/pracovnice: Zahraniční zkušenosti, praxe a vzdělávání v ČR in Kolektiv, 2014, ss. 237-246.

Mezi Vietnamci se pohybuje skupina osob, tzv. „**Zprostředkovatelský servis – Dich Vu**“, která poskytuje různé služby (např. tlumočení, zajišťování dokumentů / víz, komunikaci s úřady, poradenství). Někteří o sobě hovoří jako o tlumočnících, právnících či advokátech, ale mnoho z nich nedosáhlo v daném oboru profesionálního vzdělání.

Vztah k institucím

Lidé z venkovského prostředí, kteří nenavštěvují státní instituce tolik, jako lidé v ČR, mají daleko blíže ke spontánnímu způsobu života. Proto tedy někteří pociťují nutnost návštěvy instituce jako **omezení vlastní svobody** – nejen psychické, ale i fyzické. Mnohdy se mohou cítit dokonce poníženi. S tím je spojena i tradiční úcta kvýše postaveným úředníkům. **Darya finance** dávané původně v dobré víře jako tradiční odměna za službu, kterou úředník vykonal, v současnosti často dávají lidé předem jako úplatek (Kocourek in Kolektiv, 2014).

V případech, že se pracovníci a pracovnice setkají s lidmi, kteří se vůbec neorientují v druzích institucí, české legislativě a dosud nevyužívali žádné služby nevládních organizací, mohou je odkázat do rukou odborníků, kteří pořádají tzv. „**uvítací kurzy**“. Adaptičně integrační kurzy jsou pro migranty užitečným prvním krokem pro život v nové zemi. Jednotlivé kurzy jsou poskytovány v českém jazyce a jsou tlumočeny mimo jiné i do vietnamštiny.²⁷

Integrace ohrožených skupin Vietnamců

Aby věděli, kam mají zaměřit svou pozornost, měli by si sociální pracovníci a pracovnice vyjasnit dvě klíčová východiska. Za prvé, které faktory sociálního fungování **považují za podstatné**. Za druhé, které konkrétní faktory (bariéry a předpoklady) sociálního fungování sehrály nebo sehrávají v životě určitého klienta či klientky nebo určité skupiny klientů **rozhodující úlohu** (Na-

vrátil, Musil, 2000). Zároveň také bylo potvrzeno, že **osobní zkušenost s diskriminací** snižuje u cizinců pocit důvěry nejen ve vztahu k majoritě, ale i vůči krajanům. Zejména u cizinců s nižším stupněm dosaženého vzdělání a nižším osobním příjmem byly zdokumentovány projevy šikany a diskriminace ze strany zprostředkovatelů či nerovného zacházení při zaměstnávání (Schebelle, Horáková, Bareš, Kubát, 2013, s. 74).

Senioři jsou v zastoupení Vietnamců žijících v ČR nejméně početnou skupinou osob (Freidingerová, 2014, str. 86). Vzhledem k návykům, větší části života strávené ve Vietnamu a počtu Vietnamců žijících v ČR, se kromě jazykové bariery potýkají s minimem situací, kdy by s českou majoritou byli v kontaktu. Bez asistence dětí nebo vnoučat nezvládají překonat jazykovou bariéru a díky tradiční úctě, která je starým lidem mezi Vietnamci projevoována, nevyhledávají kontakt s majoritou, protože se v mnoha situacích cítí diskomfortně. Práce s touto skupinou je pro české pracovníky a pracovnice i s pomocí překladatele náročná, zejména doba navazování důvěry trvá dlouho. I když senioři jsou vystaveni násilí nebo různým incidentům, jsou často izolováni v domácnosti a o jejich problémech se pracovníci dozví velmi obtížně. I poté často nechťejí situaci řešit a setrvávají i nadále v rodině. Stejně jako u skupiny vietnamských novomanželek starousedlíků a **mladých matek s dětmi** je vyhledání pomoci spojeno s pocitem studu a hanby a je pro ně velmi obtížné otevřeně hovořit o problémech.

Role ženy bývá v rodině tradičně podřazena. V ČR se můžeme také setkat s manželkami, které si Vietnamci přivážejí z vietnamských vesnic. A podobně jako senioři, tráví tyto ženy převážnou část svého dne v domácnosti, bez kontaktu s majoritní společností.

Vietnamští dělníci a dělnice, kteří přišli v dospělém věku v době ekonomického růstu jako tzv. agenturní zaměstnanci, jsou dnes zpravidla OSVČ. Většina těchto osob nemá v Česku blízké rodinné příbuzné, je zatížena dluhy a závazky zasílat peníze zpět do Vietnamu své rodině. Mimo to nemá peníze a ani prostor, jak se s češtinou a majoritou přirozeně setkávat (Kušniráková, Plačková, Tran Vu, 2012, s. 42).

Při práci se seniory a **nově příchozími migranty** je nejlepší forma zahájení spolupráce **úkolově orientovaný přístup**. Zásadním

27 Cílem uvítacích kurzů je podpora integrace cizinců v České republice, podpora jejich znalostí práv a povinností, usnadnění orientace v prostředí České republiky a regionu, ve kterém cizinci žijí. Jednodenní adaptační kurz, ve kterém cizinci lektoři a tlumočníci poskytnou základní informace o jejich právech a povinnostech, rady jak řešit každodenní situace, i upozornění na rizika, kterým je lépe předcházet. Registraci na kurzy mohou sami migranti provést přes webové stránky, kde jsou minimálně měsíc předem vypsané místa a termíny konání kurzů v různých jazycích <http://bit.ly/cizincikurzy>.

krokem je explorační problém, která spočívá ve vyjasňování klientových zájmů. V jejich vymezení pomocí jasněho popisu toho, co je třeba udělat a čeho je třeba dosáhnout, a v seřazení takto vymezených potřeb podle významu, který jim klient nebo klientka připisuje. Následuje dohoda o cílech, která předpokládá shodu sociálního pracovníka nebo pracovnice s klientem či klientkou na směru změny. V úvodních setkáních s Vietnamci je pro budování vztahu důležitě vyjasňování a popisování klientových přání. Pracovníci nebo pracovnice by se měli snažit co nejméně zjišťovat historii klientů a klientek a příčiny problému, které jsou v ní zakotveny. Pokud ve spolupráci s tlumočnickými nenaleznou vhodnou míru sběru anamnézy, dá se předpokládat odmítnutí/ukončení služby ze strany samotných klientů či klientek.

Provázení v trestním a správním řízení

Vietnamské právo, i když v posledních letech prošlo výraznými změnami, není Vietnamcům tak známé, jako je to se zákony mezi Čechy. V mnoha situacích se neuzavírá písemná dohoda, lidé se podřizují rozhodnutí autority. Také se tradičně v kontaktu s úředníky, policií i soudem běžně používá úplatků. Někdy se se stejným očekáváním mezi Vietnamci můžeme setkat v ČR. Je tedy částečně úkolem pracovníků a pracovník připravit klienty a klientky na průběh jednání a zdůraznit, že finanční ani hmotné dary pro státní zaměstnance jeho případu nepomohou, ale spíše přitíží. Problematické je **absence informací ve vietnamštině**, jelikož zákony jsou v ČR dostupné v češtině (někdy v anglickém překladu). Základní informace k pobytové legislativě jsou ve vietnamštině dostupné na webu Ministerstva vnitra.²⁸

Smíšené vztahy dětí či dospělých jsou skupinou vrstevníků a někdy i členy rodiny komentovány nenávisťnými poznámkami, výsměchy, které bohužel někdy přecházejí i do verbálních útoků. Zejména u vietnamských synů si rodiče nepřejí snachu jiné národnosti. V případě, že se na vás klienti a klientky obrátí v této situaci s prosbou o radu/pomoc, nesnažte se jim radit „co bych dělal/a ve vaší situaci“. Základní stavební jednotkou je **budování vlastní identity klienta nebo klientky**, sestavení vlastních či spo-

lečných (partnerských) hodnot a pomoc s přípravou na vedení rozhovorů s rodinou. Můžete trénovat modelové situace a podpořit ho v hledání podporujících osob mezi blízkými.

Zdroje:

BITTNEROVÁ, D., MORAVCOVÁ, M.: **Kdo jsem a kam patří? Identita národnostních menšin a etnických komunit na území ČR**. Praha: Sofis, 2005.

CIZINCI V ČESKÉ REPUBLICE: stránky MPSV a MV o integraci cizinců v ČR [online]. Dostupné na: <http://bit.ly/cizincicz>

FIŠAROVÁ, M.: **„Banánové děti“ – druhá generace vietnamských rodin na území ČR, vybrané kazuistiky**. Bakalářská práce, Univerzita Karlova v Praze, 2014.

FREIDINGEROVÁ, T.: **Vietnamci v Česku a ve světě: migrační a adaptační tendence**. Praha: Sociologické nakladatelství, 2014.

HORÁK, M.: **Integrace státních příslušníků Vietnamu v České republice**. Diplomová práce, Brno: Masarykova univerzita, 2009.

KOCOUREK, J., PECHOVÁ, E. a kol.: **S vietnamskými dětmi na českých školách**. Jinočany: Nakladatelství H & H Vyšehradská, 2007.

KOLEKTIV: **„Formování profese sociokulturního mediátor – inspirace portugalským modelem“**, který realizovala nevládní organizace InBáze – Komunitní centrum pro migranty a českou veřejnost.

KUŠNÍRÁKOVÁ, T., PLAČKOVÁ, A., TRAN VU, V.: **Vnitřní diferenciací Vietnamců pro potřeby analýzy segregace cizinců z třetích zemí**. Praha: o.s. Fuertos, 2012.

NAVRÁTIL, P., MUSIL, L.: **Sociální práce s příslušníky menšinových skupin** in Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské univerzity, Sociální studia 5, 2000

NGUYEN, T.: **Vietnamci v Praze**. Praha: SVO – ČR, 2001.

PECHOVÁ, E.: **Migrace z Vietnamu do České republiky v kontextu problematiky obchodu s lidmi a vykořisťování**. La Strada Česká republika, 2007.

SCHEBELLE, D., HORÁKOVÁ, M., BAREŠ, P., KUBÁT, J.: **Kontinuální sledování bariér integrace cizinců z třetích zemí se zřetelem na činnost asistenčních služeb**. VÚPSV, v.v.i. Praha, 2013

28 <http://cizinci.cz/vn/>

7.4 Specifika sociální práce s muslimy

Zuzana Ostřanská

Posuzovat muslimy *en bloc* je velmi ošidné a zavádějící. Přesto lze najít několik více či méně společných jmenovatelů pro tuto skupinu, které mohou usnadnit spolupráci i komunikaci a pomoci předejít zbytečným nedorozuměním.

V následujícím textu vycházím především z poznatků o muslimech z arabsko- a perskojazyčného prostředí, jejich vnímání hodnot, autorit apod. Ovšem s vědomím, že ani v této skupině není zdaleka možné paušalizovat.

Rozmanitost

Muslimská komunita žijící na území České republiky je z hlediska národnostního i z hlediska přístupu k věrouce velmi **rozmanitá**. Většina muslimů-migrantů u nás patří k tureckým národům (převážně z území bývalého Sovětského svazu). Dále jsou zastoupeni muslimové z arabských zemí, Íránu, Afghánistánu či států bývalé Jugoslávie. Je třeba zdůraznit, že jsou to právě **kulturní zvyklosti a tradice dané oblasti**, které muslimy formují často daleko více než „islám“ v obecné rovině. Lze předpokládat, že muslim z Bosny bude mít více společného se svým křesťanským krajanem než s muslimským souvěrcem z Indonésie. Podobně významnou roli budou hrát také aspekty jako věk, vzdělání, rodinné zázemí, příslušnost ke společenské třídě apod.

Mezi muslimskými migranty se často setkáváme s **odlišným přístupem k náboženství**, než jaký praktikovali ve své vlasti. Jedná se především o projevy náboženství ovlivňující praktický život jako návštěva mešity, modlitba pětkrát denně, půst v měsíci Ramadánu. Přestože téměř všichni sami sebe označují jednoznačně za muslimy, řada z nich náboženství v cizině v tomto smyslu nepraktikuje, přizpůsobí se životnímu rytmu v nové zemi a pociťuje to jako přirozenou součást integrace. Nežádka se v komunitě setkáme i s názorem, že do mešity zde chodí pouze velmi konzervativní část muslimů, ostatní se modlí doma, případně ani to ne. Islám však takřka pro všechny představuje klíčovou součást jejich identity, byť je to v takovém případě **identita kulturní**.

S muslimskou identitou také souvisí hojně medializované **ženské zahalování**, a to přesto, že se nejedná o původně islámskou

tradici. I zde se můžeme uvnitř komunity setkat se širokým spektrem názorů: potkáte emancipované feministky, které šátek odmítají jako **symbol útlaku**, stejně jako emancipované feministky, který šátek hrdě nosí jako **symbol své identity**. Vše opět závisí převážně na konkrétním prostředí, z něhož daná muslimka pochází. Zahalování žen bývá v muslimských zemích lakmusem papírkem politických změn. Pro migrantky představuje často spíš komplikaci při kontaktu s protiislámsky naladěnou částí majority, neboť zatímco u muže nemusí být jeho muslimská identita na první pohled nijak patrná, šátek ženu „prozradí“ hned.

Soukromé a veřejné – ženy a muži

V **tradičních společnostech** je toto téma jednoznačně vymezené: **muži se realizují v životě veřejném, ženy v soukromém**. Toto se sice týká především velmi konzervativních rodin, nicméně určité stopy tohoto dědictví mohou být patrné i jinde. Řada konzervativních muslimů se snaží regulovat kontakt své ženy s ostatními muži mimo rodinu.

Z praktického hlediska tento jev může **komplikovat kontakt s muslimkami**. I v České republice existují případy, kdy arabský migrant, který je již dobře integrovaný, zvládá jazyk, má slušné bydlení, úspěšně pracuje, pojme za manželku svou krajanu (např. po dohodnutém sňatku) a přiveze si ji do nové vlasti. Tato žena se pak dle svých zvyklostí pohybuje pouze v domácím prostředí, nemá moc možností se integrovat, málokdy opouští domov, protože v okolí nemá kamarádky a příbuzné jako doma. Na úřadech, není-li striktně vyžadována její přítomnost, ji zastupuje manžel.

Ačkoli zde jde především o konzervativní muslimy, **kontakt mezi muži a ženami**, pokud nejsou příbuzní, může být při neznalosti zdrojem mnoha nepříjemností. Muslimové ze zemí, o nichž mluvíme, jsou často zvyklí na život v **pohlavně více segregované společnosti** (běžné jsou například výlučně ženské vagóny metra). Zejména fyzický kontakt bývá tabu, byť i jen v podobě pozdravu podáním ruky. Delší pohled do očí může být interpretován jako výzva se sexuálním podtextem. Především konzervativnější muslimské migrantky s touto životní zkušeností se tak mohou cítit nesvé, mají-li sami jednat s mužem (např. sociální

pracovníkem). Není-li zbylí a je zřejmé, že situace je pro klientku nepřijemná, je třeba chovat se ohleduplně, vyhýbat se přímým pohledům, ale také nepodávat ruku k pozdravu, ani se jinak fyzicky nedotýkat. Naopak v případě, že klientka jedná s ženou, může být fyzický kontakt vítaným prostředkem jak zmírnit stres v emočně vypjaté situaci (položít klientce dlaň na předloktí, verbálně vyjádřit pochopení). Z praxe s prací s muslimskou komunitou se ukazuje, že velká část klientů a klientek upřednostňuje **jednání s lidmi téhož pohlaví**. I když toto přání nevyjadří explicitně, je zřejmé, že se jednoduše cítí komfortněji. Při návštěvě lékaře bývá tento postoj ještě důraznější (je takřka nemyslitelné, aby ženu vyšetřoval gynekolog-muž).

Vztah k autoritám – rodina

Důraz na rodinu a rodinné vztahy se obvykle uvádí jako pozitivní příklad hodnot v muslimské komunitě. Příchod dětí je oslavován jako známka Božího požehnání. Je to dáno však také tím, že velká část muslimů pochází ze zemí, kde není radno spoléhat na stát. Nejlepší sociální zajištění tak člověku poskytne **soudržnost**, přílišný **individualismus může vést k ohrožení**. Rodiče se starají o děti, děti pak o rodiče (pro mnoho muslimských migrantů je nepochopitelná „péče“ o staré rodiče odložením do domova důchodců, hodnotí to jako hluboké mravní selhání). Protivit se vůli rodiny je sice možné, ale způsobuje to mnoho komplikací. Pěstování **dobrých vztahů v širší rodině** patří k životním prioritám.

Převaha kolektivního nad individuálním se projevuje také v tom smyslu, že úspěch jednotlivce je chápán jako úspěch celku a naopak jeho selhání je hanbou pro všechny. To se může projevit například ve snaze rodiny usměrňovat jak pracovní, tak osobní život svých členů.

Vztah k autoritám – úřady

Muslimští migranti obvykle nepřicházejí ze států, kde by se mohli na úřady a státní moc spoléhat. **Úřady jsou vnímány jako zkorumpované nutné zlo** i jako všemocné mašinérie. V kontaktu s úřady jsou proto často pasivní. Za relevantní mají tendenci považovat spíše **informace získané z okruhu známých**. Počet lidí zvyklých nějak se protlouct podle „zákonů džungle“ bude s ros-

taující délkou válečných konfliktů v arabském světě pravděpodobně narůstat.

Bývají zvyklí na efektivnost korupce a přikládají důraz vnějším symbolům moci (např. luxusně zařízená kancelář). Nicméně **službu neziskových organizací přijímají vděčně**. Charita má v islámu pevné místo, nezištná pomoc v nouzi je vysoce hodnocena.

Vztah s majoritou

Mnoho muslimských migrantů se do dnešní ČR dostalo za minulého režimu jako **studenti vysokých škol**. Tato generace, byť dnes již převážně v důchodovém věku, může být **pozitivním příkladem integrace**. Velká část z nich v zemi zůstala a díky kontaktům ze studií a dobré znalosti jazyka neměla problém získat uspokojivé pracovní uplatnění, jsou mezi nimi vědečtí pracovníci, lékaři či vysokoškolská pedagogové, tedy de facto elita společnosti (např. muslimský senátor a lékař Hassan Mežian). Přicházeli však do státu, jehož politická reprezentace byla jejich „spřáteleným“ vlastem oficiálně nakloněna.

Dnešní situace je radikálně odlišná. Z rozhovorů s touto generací migrantů vyplývá, že za desítky let v Čechách nikdy nezaznamenali takovou míru **xenofobie** jako v poslední době. I mladší migranti znali češtiny si dobře všimají protiislámských projevů ve vysoké politice, u prezidenta republiky apod. O náhodných **nenávislných poznámkách** v ulicích či MHD nemluvě (zdaleka ne jen vůči zahaleným ženám). Migranti s větší jazykovou bariérou toto pociťují méně.

„Kulturní srážky“

Závěrem uvádím několik klasických situací, v nichž dochází k častým nedorozuměním mezi muslimy z výše uvedených států a českou majoritou.

Ačkoli muslimští migranti přišedší do Evropy mívají základní pojem o kulturních odlišnostech, je dobré se vždy ujistit, že si klient či klientka uvědomuje, v kolik hodin přesně se má dostavit na úřad, konzultaci apod. **Vnímání času ve velkorysejších mantinelech** je velmi rozšířené.

Ať je váš vztah k náboženství jakýkoli, pamatujte, že pro muslimy je **člověk bez vyznání často ekvivalentem člověka bez morál-**

ních zásad a zábran. Pokud jste bez vyznání a chcete se vyhnout nepříjemné situaci, která vás může v očích klienta nebo klientky zcela degradovat, odpovídejte na přímou otázku např. stylem „vyrostl jsem v křesťanské rodině“, „žiju podle křesťanských hodnot“ apod.

Pozor na osobní hranice. Někteří muslimští klienti a klientky poradenství mají sklon se na osoby, které jim pomáhají, silně navázat. Často jsou emotivnější, pláčou apod. Vyplatí se těmto projevům vyjádřit pochopení, ale **nenechat se jimi manipulovat** a také předem vymezit jasné hranice, kde služba začíná a kde končí.

Pozor na gesto vztyčeného palce ve významu „výborně“. V oblasti severní Afriky a Blízkého východu často znamená přibližně totéž co „evropský“ vztyčený prostředníček.

Pozor na smrkání a kapesníky. Smrkání na veřejnosti se považuje za neslušné, posmrkaný kapesník za vysloveně odporný.

Zdroje:

PAVLÍKOVÁ, E.: **Muslimští migranti a český sekulární stát.** Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012.

MENDEL, M., OSTŘANSKÝ, B., RATAJ, T.: **Islám v srdci Evropy.** Praha: Academia, 2007.

7.5 Specifika sociální práce s Ukrajinci

Eva Janská

Ukrajinci patří k **dlouhodobě nejpočetnější populaci cizinců v Česku.** Od roku 1997 jsou na prvním místě za Slováky (dnes druhou nejpočetnější skupinou) a nyní již přesáhli hranici sta tisíc (k 1. 1. 2016 to bylo 105 614 lidí, ČSÚ 2016) z celkového počtu necelého půl milionu cizinců. Z řady výzkumů zaměřených na Ukrajince žijící v Česku mimo jiné vyplývá, že zauímají významný segment pracovního trhu s řadou **problémů spojených s pracovními podmínkami**, bezpečností práce, zneužívání ze strany zprostředkovatelů práce, trávení volného času apod. (např. Drbohlav (ed.), 2015).

Do jejich migrační motivace se jednoznačně nejvíce promítají **ekonomické faktory** – jde především na jedné straně o nedostatek pracovních příležitostí v jejich mateřské zemi a na straně druhé pak možnost uplatnění se v určitých pracovních sektorech v zemi cílové - Česku. Tato výrazná ekonomická podmíněnost migrace je velmi často intenzivně propojena existencí sociálních sítí, ať ve formě rodinných či přátelských vazeb. Do rozhodovacího procesu, zda migrovat či zůstat, ale vstupují i další aspekty, jako je blízká geografická poloha Česka a podobnost jazyka.

Pracovní agentury

K příjezdu do Česka využívají Ukrajinci poměrně často **agentury**. Cena za příjezd, resp. také zprostředkování práce se podle respondentů pohybovala v rozmezí 1 300- 14 000 Kč (Drbohlav a kol., 2011). Bohužel **zkušenosti s agenturami**, které práci i další aspekty života migrantům organizují, jsou spíše **negativní** – zejm. se jedná o neplnění daných slibů, dlouhé termíny na vyřizování slíbených úkonů, neoprávněné krácení peněz, nevyplácení peněz za vykonanou práci atd. Je zajímavé, že po špatné prvotní zkušenosti se na jedné straně někteří migranti osamostatní a začnou spoléhat na vlastní síly. Práci či vyřízení prodloužení pobytu si vyřizují sami či s pomocí známých. Na straně druhé se však agenturní zaměstnávání, které je preferované zaměstnavateli, i nadále velmi často využívá.

Mezi největší překážky samostatného hledání práce patří **malá znalost češtiny, neznalost a špatná orientace v místním socio-**

kulturním a administrativním prostředí. Toto je dáno právě tím, že většinou nepřicházejí lidé z Ukrajiny do styku s českými úřady/úředníky, neboť za ně vyřizují potřebné administrativní úkony právě agentury či zprostředkovatelé (klienti). Pomoc s byrokracií v administrativě a orientací v novém prostředí by tak mohly být tématy pro neziskový či vládní sektor. Paradoxně zde většinou existuje **důvěra v české instituce**, je však zřejmě poměřována pouze vzhledem k méně funkčním systémům v mateřské zemi.

Z výzkumů vyplynulo, že dotazovaní Ukrajinci jsou obecně se svou prací spokojeni, přičemž většina z nich pracuje v Česku legálně. Asi polovina označila svoji práci na jedné straně za namáhavou, fyzicky náročnou a náročnou na přesnost, na straně druhé ale za psychicky nenáročnou (např. zaměstnanci v zemědělství). Ze studie Drbohlav a kol. (2011) mimo jiné vyplynulo, že **problém diskriminace není příliš závažný** a pokud se vyskytuje, tak spíše u zaměstnanců středně velkých firem. Diskriminace vůči jiným pracovníkům a pracovnícím z hlediska občanství se téměř nevyskytovala, což může souviset i s tím, že většinou spolu pracují příslušníci stejné etnické migrační skupiny.

Z hlediska hodnocení **pracovních podmínek** během doby pobytu v Česku jsou odpovědi některých respondentů pozitivně či neutrálně laděné, celkově však převažují, někde poměrně výrazně, negativní zkušenosti. Jde především o využívání, resp. zneužívání cizinců jak agenturami, tak vlastními zaměstnavateli – doslova se mluví o **novodobém otroctví**, špatných pracovních podmínkách, dlouhých a těžkých směnách, únavě, stresu apod. Nejhorší zážitky v zaměstnání si respondenti spojují s až nelidsky nastavenými pravidly (indikováno především u velkých podniků), s mnohdy neúnosnými pracovními podmínkami, ale zejména s nedobrymi vztahy na pracovišti, které někde přerůstají až v **šikanu**. Respondenti by na jejich současném pracovišti nejraději zlepšili (pokud by měli tu možnost) mezilidské vztahy a pracovní podmínky. Zazněla také nutnost zlepšení vyplácení peněz podle skutečných zásluh (za vykonanou práci) i možnost zajistit si vhodné a finančně přijatelné **zdravotní pojištění**. Na druhou stranu jedna z mála pracovních jistot jsou školení bezpečnosti práce, s kterým mají respondenti pozitivní

zkušenosti (vlastní obsah i forma školení včetně jazykové srozumitelnosti), zejm. se jedná o velké montážní podniky (Drbohlav a kol., 2011).

Vzdělání

Především v 90. letech platilo, že vysokoškolsky vzděláni migranti z Ukrajiny běžně pracovali na manuálních pozicích. Dnes jsou tyto pozice především obsazovány migranty s obecným středoškolským vzděláním, případně s dokončeným jedenáctiletým vzděláním. a vysokoškolsky vzděláni migranti směřují do kvalifikovaných profesí. Přitom svou kvalifikaci si v Česku nejméně často udržují učitelé a zdravotní sestry (Drbohlav a kol., 2011). Stále však platí, že s rostoucím vzděláním roste pravděpodobnost zaměstnanosti v profesích, které neodpovídají jejich kvalifikaci. Nejvyšší příjem deklarovali respondenti pracující ve stavebnictví a v potravinářství, ve středně velkých firmách, muži a ti s vysokoškolským vzděláním. Naopak výše výdajů se významněji lišila z hlediska věku (nejvyšší výdaje měli nejmladší respondenti a naopak, což souvisí s jejich dalšími povinnostmi vzhledem k rodině, jako např. výše posílaných remitencí) a vzdělání (zvyšovaly se s dosaženým stupněm vzdělání).

Práce a volný čas

Málokdo si bohužel uvědomuje, jak velký prostor zabírá v životech migrantů práce. Často se jedná o více než 10 hodin denně a týdně i více než 60 hodin, tzn. že migrantům nezbývá **téměř žádný volný čas na jiné aktivity**, maximálně uskutečnit nákup cestou domů z práce.

Celá organizace jejich dnů, týdnů, měsíců i roků je **primárně podřízena pracovnímu programu**. Podoba každodenního života se odvíjí především od typu profese. Typický je **souběh dvou zaměstnání** a práce na směnný provoz, kdy při střídání zaměstnání není ani vždy dostatek času na spánek.

Typické pro jejich život je **odsouvání svých plánů a tužeb do budoucnosti** v řádu i několika měsíců či let – a to na dočasný či trvalý návrat na Ukrajinu. Z jejich životních strategií je patrné, že svůj pobyt spojený s velkým pracovním nasazením považují **za životní provizorium nutné pro vyřešení ekonomické situace**

své rodiny. Do této situace je také dostává nutnost si udržet pracovní povolení a pobyt, který v současnosti je téměř nemožné obnovit. Někteří migranti v tomto modu stráví i 15 let a své plány z různých důvodů neuskuteční. Takové provizorium představuje např. **život na ubytovně, oddělené rodiny, neřešení svých zdravotních potíží.** Mezi odsouvané plány patří opravy či nákup domů na Ukrajině, odpočinek, pomoc manželce s hospodářstvím, aktivity s rodinou anebo cestování.

Volný čas v podobě „dovolené“ tráví Ukrajinci zejména doma, na Ukrajině. Chvilé odpočinku po práci či o víkendech využívají spíše k finančně a časově nenáročným aktivitám, jako např. posezení s přáteli, pasivní odpočinek doma, návštěva restaurace, fotbal s přáteli a ojediněle procházka či plavání atd. Logicky se málo věnují „zvelebování“ svého bydlení – úklidu bytu či nákupu bytových doplňků, neboť byty a pokoje na ubytovnách sdílí s dalším spolubydlícím a využívají je jen na přespání.

Zdraví a rodinný život

Velké pracovní nasazení, práce v nebezpečných pracovních podmínkách (hl. ve stavebnictví) a u mnohých nezdravý životní styl s sebou logicky přináší problémy se zdravím. Na základě vlastního hodnocení svého zdravotního stavu se zdá, že zejména migrantky nad 40 let vnímají svůj **zhoršený zdravotní stav** (Drbohlava kol., 2015). Vysvětlujeme si to tím, že se u nich projevuje velká zodpovědnost za financování i fungování rodiny na Ukrajině, kdy často přebírají roli živitelky a hlavy rodiny a tudíž nedbají příliš na svůj aktuální zdravotní stav.

Migrace má bohužel významný vliv na fungování celé rodiny a vzájemných rodinných vztahů a vazeb. Velmi často se stává, že muž-živitel/žena-živitelka přicházejí do Česka sami a své partnery a děti (mnohdy velmi malé) nechávají v péči prarodičů i po celý rok. Vzájemná komunikace rodiny funguje díky moderním technologiím jako je internet a telefon poměrně dobře a mohou spolu být v každodenním kontaktu.

Model rozdělených rodin je v Zakarpatské oblasti (hlavní zdrojové oblasti migrantů v Česku) velmi běžný již po několik generací. Někteří setrvávají u modelu oddělených rodin po celý pobyt, jiní se po určité době spojují, včetně dětí. Tento životní styl

s sebou přináší mnohé problémy, kdy dochází k odcizení partnerů a k následnému rozvodu.

Lepší situaci zaujímají svobodní, kteří také finančně vypomáhají svým rodičům na Ukrajině, ale ve svém volném čase se věnují i zábavě (kino, restaurace, sport).

Kdo pomůže v tísní?

Z hlediska složení a vývoje sociálních sítí včetně prostorového aspektu patří Ukrajinci k **velmi dobře se integrujícímu etniku** v Česku. Při řešení problémů se obrací jak na krajany, tak i na Čechy (Vašát, Benard 2015). Čím delší čas Ukrajinci v Česku stráví, tím více Čechů nalezneme v jejich sociálních sítích. Například pokud hledají informace o zaměstnání či bydlení, obrací se právě na Čechy. Naopak na své krajany se obrací ve výjimečnějších situacích (půjčení peněz apod.) a při realizaci volnočasových aktivit a zábavy. Rodina hraje prim při existenčních potížích či finanční podpoře.

Neoprávněný pobyt a práce

Migranti z Ukrajiny jako tzv. **třetizemci**, mají složitý přístup na český pracovní trh. Globální finanční krize s sebou přinesla **omezení vydávání pracovních povolení**, v jejímž důsledku se poměrně mnoho Ukrajinců dostalo do neoprávněného režimu (nemají povolení k práci či neobnovili jim pobyt), což je činí velmi zranitelnými – jsou snadno vydíratelní, ovlivňuje to jejich vztahy s rodinou (omezené cestovní domů) a i trávení volného času.

Řada Ukrajinců následně také velmi **těžce nese podle nich nepřiměřený způsob zacházení při svém zadržení**, protože necítí, že dělali něco tak nebezpečného a špatného. K problémům plynoucím z neoprávněného pobytu a práce patří neplacení důchodového pojištění, nemožnost se nechat zdravotně ošetřit. Jsou pak často odkázáni na **pomoc prostředníka tzv. klienta**, což s sebou přináší i řadu negativních aspektů jako je zadržování části mzdy, nesvobodu při výběru práce (chodí, kam je klient pošle) apod.

Závěr

Ukrajinská imigrace se stala v Česku běžnou realitou. Jejich zájem zde pracovat plyne především s přetrvávající špatné eko-

nomické a dnes i politické situace na Ukrajině. Život migranta přináší určitá úskalí (např. rozdělení rodin, problémy s legalizací pobytu, vysoké pracovní nasazení, řešení zdravotních potíží v zahraničí), která jsou ale ochotni překonávat s vidinou zisku finančních prostředků pro zachování důstojného života na Ukrajině.

Zdroje:

DRBOHLAV, D. (ed.): **Ukrajinská pracovní migrace v Česku**. Karolinum: Praha 2015.

DRBOHLAV, D., DZÚROVÁ, D., ČERMÁK, Z., JANSKÁ, E., ČERMÁKOVÁ, D.: **Šetření pracovních podmínek zahraničních pracovníků ve vybraných regionech. Výzkumná zpráva projektu „Odstraňování bariér a zvyšování úrovně BOZP u zahraničních pracovníků pro VÚBP“**. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011.

JANSKÁ, E., ČERMÁKOVÁ, D.: **Nejdřív práce a potom... zase práce aneb jak žijí Ukrajinci v Česku?** Geografické rozhledy 2016 (vtisku).

Vašát, P., Bernard J. „**Formování komunit, nebo sociální integrace? Analýza personálních sítí ukrajinských imigrantů v Plzni.**“ Sociologický časopis / Czech Sociological Review 2016/51 (2): ss.199-226

7.6 Specifika sociální práce s lidmi bez přístřeší

Aleš Strnad

Osoby bez přístřeší jsou velmi rozmanitou a různorodou skupinou. Zjednodušíme-li problematiku bezdomovectví ve vztahu k problematice násilí, není možné srovnávat aktuální podmínky lidí bez přístřeší „na ulici“ s lidmi bez domova bydlících toho času v pobytových sociálních službách či komerčních ubytovnách či s lidmi, kteří prozatím bydlí (často v nevyhovujícím či nejistém typu bydlení), případně těmto osobám hrozí vystěhování z bytu. Všechny tyto skupiny lidí bez domova, jejichž rozdělení je v tomto případě velmi zjednodušené (spíše ilustrační) vykazuje v sobě rozdílnost, zároveň však v některých ohledech i společné znaky vztahující se k problematice násilí páchaného na osobách bez přístřeší.

Zároveň není možné problematiku násilí vnímat pouze s ohledem na tzv. násilí z nenávisti, ale v širším slova smyslu násilí jako takového. Násilí z nenávisti může být samozřejmě **primárním motivem**, resp. stimulací pro jednotlivce či skupinu osob směřující útok vůči druhé osobě. Zároveň však může být sekundárním projevem dlouhodobě uzrávajícím v oblasti obecného násilí či daného systému. Často je hranice v pojmenování, resp. stanovení a prokazování násilí z nenávisti velmi křehká a složitá. Například pokud jednotlivec či skupina osob napadne osobu či osoby bez přístřeší bez jakéhokoliv motivu, případně agresori při tomto činu či v průběhu vyšetřování přiznají nesnášenlivost jako motivaci, lze následně konstatovat aktivní násilí i provedení činu z nenávisti vůči jednotlivci či skupině osob, jejichž společným znakem je tíživá sociální situace či extrémní forma sociálního vyloučení, resp. bezdomovectví. Avšak je možné uvedené konstatovat i u nepřímých agresorů? Tím mám na mysli „**mlčící většinu**“. V této skupině jsou zastoupeni jak lidé, kteří svoji nenávist a nevraživost v sobě prozatím potlačují, tedy tihnou svým osobnostním nastavením k úsudku, že násilí páchané na osobách odlišných od majority je v pořádku, nicméně aktivně se této činnosti neúčastní. Stejně tak by bylo možné a zajímavé zamyšlení nad slogany či prohlášeními některých osobností či politiků, často před komunálními volbami. Například jedna politická strana v Praze hlásala: „*Pryč s narkomany, bezdomovci a hernami*“. Je těžké prokázat a stanovit, zdali tento slogan pod-

něcuje k nenávisti či sděluje konkrétní tezi politika či politické strany, případně chce vyjádřit možnosti řešení některých sociálních problémů... Ať tak či tak může u řady lidí z „mlčící většiny“ vyvolávat dojem, že uvedené stanovisko je naprosto v pořádku a stává se **přijatelnou společenskou normou**, kterou dále přejímá další a další člen majority.

Vraťme se však zpět k lidem bez domova, tedy skupině osob, která je často označována jako „zjevné osoby bez domova (bez přístřeší)“. Tito lidé, kteří jsou nejvíce zranitelnými a nejviditelnějšími osobami z cílové skupiny, vyvolávají u majority nejvíce emocí. Mohou to být pozitivní emoce typu: „*jak Vám mohu pomoci?*“, případně nabídky materiální či finanční pomoci nebo nabídky informování některého zástupce organizace či instituce, kteří „Vám určitě pomohou“. Zároveň to však mohou být negativní emoce – nejčastějším projevem je přehlížení těchto osob (nevidím osobu bez domova, nezajímá mě tento problém či zastávám všeobecně známé a rozšířené stanovisko „*stejně si za vše mohou sami*“, „*žádnou pomoc si nezaslouží*“ či předsudky a stereotypy „*smrdí, jsou líní, nepracují, šíří nemoci, nadužívají alkohol, právem jsou vyloučeni ze společnosti*“, apod.). Uvedené negativní emoce, resp. jednání je natolik v majoritní společnosti zakořeněné, že to znesnadňuje jak samotnou práci s lidmi bez domova, tak zároveň vybízí i k násilnému, resp. konfliktnímu jednání, a to jak ze strany vnějších aktérů, tak i uvnitř bezdomovecké subkultury. Uvedené po té přináší vzájemné nepochopení, lhostejnost a izolovanost obou světů (majority a minority). Zprostředkovatelem či jakýmsi „**přemostěním**“ **mezi oběma světy se stává sociální pracovník nebo pracovníce**.

Pracovníci a pracovníce, kteří přichází z vnější společnosti, dodržují společenské normy, avšak svým nastavením a výkonem pracovní pozice se stávají zástupci majority, kterým není aktuální situace osob bez přístřeší lhostejná. Začínají při svou činnosti navozovat kontakt s jednotlivcem či skupinou osob bez přístřeší, zjišťují možnosti daných osob a společně navrhuji možnosti řešení, resp. realizaci jednotlivých kroků vedoucích či směřujících k dílčímu cíli. Při této činnosti se snaží získat důvěru a s dotyčnou osobou či skupinou osob udržet **dlouhodobý kontakt důležitý pro řešení jednotlivých oblastí**. Lidé bez domova „na ulici“ často přespávají či využívají místa bez jakéhokoliv

právního nároku, tudíž dříve či později jsou nuceni dané místo opustit. Následně se snaží, aby místo zůstalo **co nejvíce nedostupné a skryté**. Často i pro samotné sociální či terénní pracovníky a pracovníce.

Výše uvedené je po té velmi limitující pro pokračování vzájemné sociální práce. Důsledkem je nemožnost dohledat konkrétní osobu bez domova, která musela opustit dlouhodobě obývané místo, kam terénní pracovník nebo pracovníce docházeli. Omezená je i možnost reagovat na rizika, která mohou vznikat, nejsou-li terénní pracovník či pracovníce v pravidelném kontaktu s lidmi bez domova (riziko přenosu infekčních či parazitárních onemocnění, prevence kriminality, snížení nedůvěry k majoritě, k organizaci či samotnému pracovníkovi nebo pracovníci). Dá se uvedené jednání hodnotit jako násilí? Je to nastavení nekompromisního systému? Či je to ochrana práv a dodržování společenských norem, důležitých pro fungování společnosti jako takové? Různé úhly pohledu mohou přinést rozdílná stanoviska. Pro lidi bez přístřeší znamená výše uvedené **násilí ze strany systému**. O to více se po té izolují, přestávají věřit majoritě a vůbec možnosti se někdy v budoucnu začlenit zpět do společnosti.

Uzavřenost komunity ve vztahu k sociálním službám a ochotě hledat pomoc je vůbec nejhorší variantou, která může nastat. Sociální či terénní pracovník či pracovníce nejsou schopni navázat adekvátní, plnohodnotný vztah založený na oboustranné důvěře. Nejsou následně schopni obnovit již dříve navázaný kontakt a pokračovat v započaté sociální práci. Lidmi bez přístřeší jsou považováni v některých případech za společné viníky či za osoby, které nahlásily úřadům, majiteli či policii, kde se lidé bez domova zdržují či přespávají. V tomto případě záleží na pevnosti vztahu mezi pomáhajícím a osobou bez přístřeší, zdali je to pouze dočasný stav či stav dlouhodobý. Vždy záleží na obou stranách, jak jsou ochotny komunikovat a danou situaci si vysvětlit. Po urovnání vzniklé situace však často terénní pracovník či pracovníce v sobě nese dilema, resp. obavu, aby z nového místa přespávání daná osoba či osoby nebyly opět vyhozeny neznámo kam. Těmto přesunům z místa na místo se obvykle říká „**efekt přesýpacích hodin**“. Tedy z jedné strany jsou lidé bez přístřeší represivně vytlačeni, jelikož nemají, kam jít (ve většině

případů), tak se zákonitě musí objevit někde jinde. Obětí systému je v tomto případě jak osoba bez domova, tak i sociální pracovník nebo pracovnice. Na základě uvedených situací, nutnosti často měnit místo přespávání, pocitu vlastní méněcennosti, pocitu opovržení, vzniku nedůvěry vůči majoritě mohou vznikat uvnitř bezdomovecké komunity zvláštní neformální vazby. Kvůli dlouhodobé, nepříznivé až neúnosné situaci se objevují (z pohledu sociálního pracovníka nebo pracovnice) zvláštní **naučené vzorce chování a jednání těchto osob.**

Jednotlivé náznaky abnormality je často obtížné identifikovat a rozklíčovat bez pomoci samotných lidí bez přístřeší. Tito lidé často trpí **dlouhodobým až zvnitřnělým pocitem diskriminace.** Pocitu diskriminace na trhu práce, v dostupnosti k adekvátnímu bydlení, k sociálním službám a pomoci, v mezilidských vztazích, apod. V závislosti na délce pobytu „na ulici“ se u nich mění vnímání násilných projevů, běžného chování a jednání a toho, co je ještě přijatelnou formou společenských norem. Dlouhodobým pobytem „na ulici“ dochází ke **změnám v nahlížení na sebe sama i na okolní svět a prostředí.** Lidé bez přístřeší po té často unikají do svého vlastního světa, do své iluze a své vlastní a jediné možné pravdy, čímž celkově **ztrácí náhled na současnou nepříznivou situaci.**

Nejvíce ohroženou skupinou jsou v tomto ohledu **ženy, dále starší a nemocní lidé** bez přístřeší. Stávají se ve své tíživé situaci závislými na pomoci a ochraně druhých lidí bez domova. Takto navázané vztahy za nepříznivých okolností **nejsou často vztahy oboustranně rovnocenné a přirozené.** Ženy bez domova jsou mnohdy ochotné snášet násilí, vydírání i sexuální násilí od svého současného (dočasného) partnera výměnou za ochranu a do jisté míry bezpečí, které jí partner zajistí před dalšími lidmi bez domova. Lidé bez domova v seniorském věku či lidé invalidní, příp. chronicky nemocní nejsou schopni bez pomoci druhých lidí bez domova „na ulici“ fungovat. Často se jim dostane pomoci od druhých lidí bez domova, avšak pomoc vždy něco stojí. Tudíž se stává, že osoba bez přístřeší upoutána na invalidní vozík má zajištěnou ochranu a bezpečí od druhých („zdravých“) lidí bez domova. Zároveň ostatní tu a tam dotyčnou osobu doprovodí do sociálních služeb z důvodu hygieny, výměny ošacení či zdravotní péče. Avšak za tyto úkony musí dát člověk s han-

dicapem druhým lidem bez přístřeší část financí ze svých dávek, resp. důchodu, či je zneužíván pro potřeby žebrační, a tím zajištění potřebného finančního příjmu pro ostatní členy dané bezdomovecké komunity. Sociální pracovník či pracovnice se ocitá v nelehké až zoufalé situaci. Na první pohled vypadá vše v pořádku, až idylicky, komunita udržuje neprostupnost třetím osobám a samotný člověk, který je v méněcenném či podřízeném vztahu buď již vzorec chování a jednání převzal jako běžný standard, či není s ohledem na své další fungování (přežívání) schopen učinit rozhodnutí a za pomoci sociálního pracovníka nebo pracovnice se z této vzniklé situace vyvázat.

V tomto ohledu je z hlediska profese sociálního či terénního pracovníka a pracovnice, kteří se věnují cílové skupinou lidí bez přístřeší (bez domova) nutné a nezbytné:

- Kontaktovat a udržovat přirozený (rovnocenný) vztah s cílovou skupinou.
- Neustále pracovat na důvěryhodnosti tohoto vztahu.
- Sledovat různé signály a změny uvnitř komunity.
- V některých ohledech a situacích snížit důraz na vlastní vidění světa – osoba bez přístřeší může být limitována úrovní vzdělání, resp. intelektu, dále ovlivěna současnou sociální situací, zdravotním či psychickým stavem apod.
- Nabízet možnosti řešení, alternativy pro čerpání či dostupnosti služeb.
- Pracovat nejen na získání důvěry ve vztahu pracovník/pracovnice a klient/klientka, ale i důvěry k organizaci, resp. dalším službám, potažmo i důvěry v sebe sama, v možnosti řešit situaci a následně i důvěry k majoritě.
- Bojovat proti předsudkům a stereotypům.
- Zasahovat v případě zjištění porušení práv a zájmů klienta nebo klientky.
- Podporovat klienta a klientku a poskytovat služby, doprovody či asistence při úředním jednání.
- Zprostředkovat návazné služby, sociální poradenství a další úkony potřebné pro řešení situace směřující k začlenění zpět do společnosti.

Jednotlivých bodů, resp. doporučení by mohla být ještě celá řada. Nicméně základním pravidlem je **zůstat člověku člověkem**. Intervenovat, pomáhat, zajišťovat a zprostředkovat uvedené vždy na základě **individuální práce s klientem či klientkou**. Zároveň se snažit vytvořit takové podmínky, které jsou v souladu s naším vědomím a svědomím, možnostmi organizace a etickým kodexem sociálních pracovníků. Dále poukazovat, upozorňovat a bojovat s případy násilí směřujícího proti nejslabším a nejohroženějším skupinám obyvatel.

7.7 Specifika sociální práce s LGBT klienty

Alžběta Možíšová

Zahraniční výzkumy (IASW & GLEN: 2011) poukazují na to, že v kontaktu se službami a institucemi mohou LGBT²⁹ osoby pociťovat diskriminaci, jakou zažívají v majoritní společnosti. Obava z odlišného či nerovného přístupu jim pak brání obrátit se na instituce v případě, kdy se stanou obětí trestného činu nebo potřebují-li vyhledat odbornou pomoc. Zdrojem této obavy mohou být předchozí negativní zkušenosti klienta³⁰ s reakcí okolí. Sociální pracovníci či pracovníce by proto měli být připraveni **s touto obavou pracovat** a vytvořit při kontaktu s klientem bezpečné prostředí, ve kterém jsou jeho identita i zkušenosti respektovány.

Obavy a potřeby LGBT klientů v kontaktu s institucemi:

- Obava z dvojí viktimizace – jako oběti trestného činu a jako LGBT osoby
Potřeba bezpečného prostředí a respektujícího přístupu bez předpokladů
- Obava z vyznění sexuální orientace či genderové identity³¹
Potřeba zachování zásad důvěrnosti a citlivého nakládání s důvěrnými informacemi
- Obava ze stereotypního přístupu či nepochopení
Potřeba ujištění o neutralitě a nepředpojatosti a profesionálního přístupu ze strany pomáhajících osob

29 LGBT = zkratka, která se užívá pro souhrnné označení sexuálních a genderových menšin, jmenovitě leseb, gayů, bisexuálních a transgender osob.

30 Pouze kvůli stručnosti a přehlednosti užívám v textu slovo „klient“ v tvaru mužského rodu. Zahrnuji do něj však jakoukoli osobu – muže, ženu, trans*osobu – bez ohledu na pohlaví.

31 **Sexuální orientace** = citová a/nebo sexuální přitažlivost k dalším osobám; rozlišují se kategorie heterosexuální (k osobám opačného pohlaví), homosexuální (k osobám stejného pohlaví) či bisexuální (k osobám obou pohlaví).

Genderová identita = jak sami sebe pojmáme ve vztahu ke kategoriím mužství a ženství. Genderová identita může, ale také nemusí být v souladu s tím, jaké je naše sociální pohlaví – gender (jak nás vnímají ostatní lidé jako muže nebo ženy) – nebo biologické pohlaví (jaké jsou naše tělesné pohlavní znaky).

➤ Obava z nenalezení adekvátní pomoci

Potřeba obeznámenosti a informovanosti pomáhajících osob se základními informacemi ohledně práce s danou skupinou klientů (terminologie, zákonná úprava, specifika a potřeby)

Potřeby LGBT klientů jsou stejně různorodé jako potřeby heterosexuálních klientů. Nicméně jako příslušníci menšiny ve společnosti, kde existují negativní postoje a předsudky vůči LGBT lidem, mají specifické potřeby, které systém ne vždy dostatečně naplňuje. Mezi ně patří potřeba přijetí, specializovaného poradenství, zapojení a spolupráce s komunitními zdroji a adekvátní právní pomoc. (Tully, Albro: 2014.)

Přijetí znamená, že **sociální pracovníce nebo pracovník respektuje klienta** bez ohledu na jeho osobnost, chování nebo hodnoty. Tento otevřený přístup podporuje důvěru klienta a jeho ochotu sdílet informace o své životní situaci, bez nichž nelze poskytnout odpovídající pomoc. Jedním z úskalí v uplatnění přijímajícího přístupu může být obecně zdrženlivost či komunikační blok ve vztahu k tématu sexuality, což se projevuje tabuizací tématu, či vnímáním klienta především skrze jeho sexualitu. Pro vytvoření důvěry a respektujícího vztahu s klientem je potřeba přijmout odlišnou sexualitu jako rovnocenný způsob navazování a prožívání sexuálních a partnerských vztahů.

Přijímajícímu přístupu vůči LGBT klientům často brání stereotypy. Předpokladem pro kontakt s LGBT klientem je proto **dostatek informací a reflexe vlastních předsudků**. Měli byste být obeznámeni se základními termíny (např. LGBT, sexuální orientace, genderová identita, transgender, coming out, apod. – viz poznámky pod čarou) a být si vědomi **stereotypů**, které se k dané skupině ve společnosti vážou.

V souvislosti s LGBT osobami se často objevují tyto **stereotypy**, které zároveň bývají užívány k **legitimizaci nenávistných či násilných projevů**:

- Vnímání LGBT osob a jejich vztahů jako **problematických, amorálních a odsouzeníhodných** (předpoklad, že jsou promiskuitní, mají rizikové sexuální chování a nestabilní partnerství) – útok na LGBT osobu je tudíž vnímán jako obrana „tradičních“ hodnot nebo morálky.

- U LGBT osoby se předpokládá **expresivní chování**, které neodpovídá představám o „vhodném“ chování v souladu s pohlavím dané osoby (např. zženštilost u mužů a zmužilost u žen nebo genderová nevyhraněnost či nečitelnost v případě trans^{*32} osob) – takové chování je považováno za společensky nepřijatelné a v případě násilného útoku na danou osobu může být vnímáno jako faktor svalující vinu na oběť (např. „může si za to sám, protože se choval vykrouceně“).

- **Veřejné projevy** náklonosti mezi osobami stejného pohlaví nebo projevy LGBT identity jsou vnímány jako **nevhodné a provokativní** – tento předpoklad opět může v případě homofobního násilí vést ke svalování viny na oběť (např. „nemají se tak veřejně produčirovat“).

Osobní hodnoty či postoje sociálních pracovníků či pracovníků vycházejí z postojů, které jsou přítomny ve společnosti a je pochopitelné, že se do nich promítají i společenské stereotypy. Nicméně je třeba je **reflektovat** a pracovat s nimi tak, aby bylo zajištěno, že vaše osobní přesvědčení **neohrožuje zájem klienta a není v rozporu s etickými zásadami sociální práce** (Crisp, Mc Cave, 2007, ss. 403 – 421). Pokud se LGBT klient při kontaktu se sociální službou či institucí setká s předsudky, dochází tak k **druhotné viktimizaci a prohloubení nedůvěry v možnost nalezení pomoci**. Pokud pocítujete, že vaše postoje vám brání v respektujícím přístupu bez předsudků, je vhodné klienta poukázat na jiného pracovníka nebo pracovníci.

LGBT osoby se v rámci systému potýkají s **nedostatkem služeb**, které by reagovaly na specifické potřeby vyplývající z jejich životní situace (např. práce s rodinou LGBT osoby k přijetí sexuální orientace/genderové identity jedince; nebo služby pro LGBT osoby ohrožené domácím násilím). I přes absenci specializovaného poradenství lze k práci s LGBT klientem přistoupit tak,

32 Trans*, transgender = bývá používáno jako souhrnné označení pro transsexuální osoby (sebepojětí transsexuálního člověka se neshoduje s tím, jaké pohlaví mu bylo přiděleno při narození) a další osoby, jejichž genderová identita (jak sami sebe pojímají ve vztahu ke kategoriím mužství a ženství) neodpovídá jejich biologickému pohlaví a pohlavní kategorii muž/žena.

aby reflektovala zkušenosti LGBT osob. To se týká především pochopení průběhu a souvislostí procesu coming outu.³³

Žijeme ve společnosti, kde se učíme předpokládat, že všichni jsou heterosexuální a zapadají do jasně vymezených škatulek „muž“ nebo „žena“. LGBT osoby vyrůstají v tomto prostředí a už od malička přejímají představy o tom, jaká identita a vztahy jsou „normální“ a „správné“. Rozpoznat a přijmout vlastní sexuální orientaci či genderovou identitu proto může být obtížný proces, který dále komplikují negativní reakce ze strany okolí. Klienti se mohou nacházet v **různé fázi přijetí vlastní identity** a je třeba to respektovat a chápajícím způsobem je procesem provázet. Nelze nikoho nutit, aby se svěřil vám či dalším osobám se svou sexuální orientací či genderovou identitou. Ve vztahu k dalším osobám či institucím **pracujte s informací o jejich identitě v souladu s přáním klientů**.

LGBT osoby jsou ohroženy **psychickou zátěží** v důsledku společenského vyloučení, diskriminace a násilí vůči menšinám. Mezi stresové faktory spojené s coming outem patří **obavy a nejistota ohledně vlastní identity, negativní postoje okolí vůči homosexualitě či transsexualitě, homofobní šikana a strach z negativních reakcí okolí**. Důležité je najít podporu někoho v okolí (u přátel, v rodině, ve škole, nebo v rámci komunity). (NoA, 2014)

Jedním z jevů spojených s procesem coming outu může být **problematická vazba či konflikty v rámci původní rodiny** LGBT klienta. Nepřijetí ze strany rodiny vede ke ztrátě rodinných vazeb a opory. LGBT osoby tak často v důsledku odhalení své orientace/identity ztrácejí podpůrnou síť. Rovněž se mohou stát obětí homofobní šikany ze strany nejen majoritní veřejnosti, ale také blízkého okolí. Sociální pracovníce nebo pracovník ve vztahu s LGBT klienty může nabídnout podporu ve zvládání jejich procesu coming outu. Specificky pak v případech násilí z nenávisi, kde klienti potřebují pomoc v **redefinování významu útoku** (tak aby význam prožitého násilí neupevnil pocit, že „stala se mi zlá věc, protože jsem gay“, nýbrž pouze „stala se mi zlá věc“.) Problémem je nenávistná reakce útočníka, nikoliv LGBT identita jedince.

³³ Coming out = proces rozpoznávání a přijetí své sexuální orientace či genderové identity a začleňování tohoto aspektu osobnosti do svého osobního a společenského života i jeho sdílení s ostatními.

Mezi základní skutečnosti, které mohou ovlivnit životní zkušenost a situaci LGBT osob, patří:

- **Nedostatek podpory** a přijetí ze strany rodiny, přátel či blízkého okolí
- Vliv **stigmatizace**, předsudků, stereotypů na sebepojetí a sebedůvěru jedince
- **Homofobní šikana** ve škole či na pracovišti
- **Nestejná práva** ve vztahu k manželství a rodině a s tím související právní nejistota např. ohledně vztahu k dětem (např. pokud lesbický pár společně vychovává dítě, jehož matkou je jedna z žen a druhá je v pozici nebiologického rodiče, nemá ve vztahu k dítěti z pohledu stávající právní úpravy žádný vztah – dosud není uzákoněna možnost osvojení dítěte partnera/partnerky)
- **Nedostatečná reprezentace** v médiích a veřejném prostoru a absence rolových modelů či dostupných informací, především v prostředí, které není přijímající a respektující vůči LGBT osobám
- **Vícečetná diskriminace** na základě propojení sociálně stigmatizujících charakteristik jedince (např. etnicita a sexuální orientace), což může vést k vyloučení a diskriminaci v rámci obou sociálních skupin či komunit
- **Zesměšňování genderového projevu** osoby či nerespektování a snaha o „normalizaci“ její identity (nátlak ze strany okolí, aby se jedinec přizpůsobil normě heterosexuality či očekávaného chování v souladu s biologických pohlavím, jakkoli svou identitu pociťuje odlišně)

Základní doporučení pro práci s LGBT klientem:

- **Nepředjímejte sexuální orientaci či genderovou identitu osoby**, nenálepkujte:

Je rozdíl mezi identitou a chováním. Osoby, které navazují sexuální či romantické kontakty s lidmi stejného pohlaví se nemusejí nutně identifikovat jako gayové, lesby či bisexuální osoby.

Oběti homofobního násilí z nenávisi se mohou stát i lidé, kteří se jako LGBT osoby neidentifikují, pouze na základě jejich domnělé příslušnosti k této skupině.

- Pracujte s termíny a označeními, které používá sám klient.
- Přístupujte přijímajícím, nehodnotícím způsobem. Pomozte klientovi prozkoumat pocity, chování a potřeby.
- Vyvarujte se stereotypním informacím a postojům či mýtům, které se týkají LGBT osob.
- Respektujte, v jaké fázi procesu coming outu se LGBT osoba nachází.
- Přístupujte ke klientovi s respektem k jeho genderovým projevům, náklonosti k osobám stejného pohlaví, sebeidentifikaci a ujasňování si vlastní identity.
- Při kontaktu s trans* osobami respektujte jimi preferované oslovení a genderové projevy, i když neodpovídají biologickému pohlaví nebo genderově očekávanému chování.
- Zacházejte s informacemi o sexuální orientaci nebo genderové identitě vašich klientů stejně jako s jakoukoli jinou důvěrnou informací.
- Neumenšujte ani nepřečnujte význam LGBT identity při řešení dané životní situace či problému klienta. Problémem není LGBT identita jedince, ale reakce okolí na ni.
- Buďte si vědomi diverzity. LGBT osoby netvoří jednodlitou skupinu, která se vyznačuje stejnými charakteristikami (obdobně jako heterosexuální osoby). Přístupujte proto ke každému klientovi jako k individuální bytosti, nikoli jako k zástupci dané skupiny či komunity, už vůbec ne jako k nositeli stereotypně očekávaných znaků, které se této skupině připisují. Přesto reflektujte to, že jeho situace a zkušenosti jsou ovlivněny přináležením k dané skupině.

Zdroje:

IASW & GLEN: **Lesbian, Gay & Bisexual People: A guide to Good Practice for Social Workers.** [online] 2011. Dostupné z: <http://bit.ly/FGBPpdf>

TULLY, C.; ALBRO, J. C.: "**Homosexuality: A Social Worker's Imbroglio,**" The Journal of Sociology & Social Welfare: Vol. 6: Iss. 2, Article 3, 2014. Dostupné z: <http://bit.ly/tullyalbro>

CRISP, C. MCCAIVE, E. L.: **Gay Affirmative Practice: A Model for Social Work Practice with Gay, Lesbian, and Bisexual Youth.** Child Adolesc Soc Work 24/2007: ss. 403–421.

Průvodce coming outem (nejen) pro rodiče. NoA, z.s., Brno: 2014. Dostupné z: www.spoluout.cz.

7.8 Specifika sociální práce s lidmi z vybraných subkultur

Alena Kajanová, Martina Hrušková

Subkultura představuje **malou skupinu se specifickými kulturními znaky**, které ji **odlišují od většinové kultury v oblasti životního stylu, chování, hodnot a norem**. Existence subkultur ve společnosti je přirozená, a je dokonce považována za **jeden z ukazatelů demokratické společnosti**. V souvislosti s tématem je nutno vymezit také pojem kontrakultura, jejímž typickým znakem je popření mainstreamových norem. V naší kapitole se zaměříme na komunikaci členů subkultur se sociálním pracovníkem či pracovníci. Reflektujeme přitom vybrané subkultury, které do kontaktu se sociální prací vstupují častěji než ostatní, obvykle nedobrovolně. Jedná se především o nezletilé, osoby, které spáchaly trestný čin, a osoby v kontaktu s kurátorem. Z vybraných subkultur uvádíme především anarchisty v souvislosti se squattingem, dále graffiti a hooligans. **Odlišný hodnotový a normativní systém příslušníků těchto subkultur naráží na pojetí normality v rámci společnosti** (Hebdige, 2012), kterým se řídí i výkon sociální práce (Kunneman, 2015). V teoretické části se věnujeme stručnému vymezení takových specifík daných subkultur, která by mohla vzájemný kontakt ovlivňovat. Dále pak vymezujeme jednotlivé možné situace spojené s předsudky a stereotypy, a nakonec předkládáme možná doporučení, jak s těmito pracovat.

Anarchismus jako představitel extrémní levice a squatting

Specifickým představitelem extrémní levice (krajní levice, ultralevice) je v České republice **anarchistické hnutí**, anarchismus.³⁴ Pro jeho myšlenku je příznačná představa **dosažení absolutní sociální rovnosti, resp. odstranění sociální stratifikace, a autonomie**. Typické je odmítání státu a jeho struktur a velmi silná individualistická tendence (Bastl, 2011). Slačálek a Tomek (2006) v souvislosti s vymezením ideových principů tohoto hnutí uvádějí, že anarchismus bojuje proti společenskému útlaku, jehož kořenem je přitom moc – moc lidí nad jinými lidmi, ať už se

projevuje v rovině politického či ekonomického donucení, či vštěpováním hodnot hierarchie a výchovou k poslušnosti. Vyžaduje značné soustředění na mezilidskou solidaritu a vzájemnou pomoc člověka člověku; typické jsou například aktivit zaměřené na pomoc lidem bez přístřeší či zajištění vegetariánské či veganské stravy zdarma pro potřebné.³⁵

Anarchismus je hnutí silně antiautoritářské a z podstaty svého „akčního radia“ se tedy setkáváme s aktivitami, které mohou jejich nositele dovést v pozici klienta či klientky do kontaktu se sociálním pracovníkem nebo pracovníci, kde obvykle navzájem narážejí na bariéru neporozumění či nepochopení.

Mezi typické aktivity patří **protesty, demonstrace, street parties**, kde se často setkávají s odpůrci, přičemž může docházet ke kontaktu s policií či jinými represivními složkami. Sympatizující aktivitou je rovněž **squatting**, který je v českém politickém prostředí chápán prioritně jako trestný čin/přečin podle § 208 (Neoprávněný zásah do práva k domu, bytu nebo k nebytovému prostoru) trestního zákona. Idea squattingu je však v této souvislosti „hlubší“, zábor neobydleného prostoru pro účely bydlení provází **snaha vybudovat alternativní kulturně sociální prostor**. Život ve squatu s sebou přináší i jiné alternativy, které majoritní společnost nechápe jako normu a v širším kontextu je problematizuje. Tato stereotypizace se objevuje i v přístupech konkrétních sociálních pracovníků a pracovníc, ovšem právě zde je nezbytné si uvědomit, jak nutná je v demokratickém prostředí tolerance a individuální přístup. Typickým příkladem je pohled na anarchistu/squattera jako na uživatele návykových látek; v praxi jsou však mimo jiné nositelé této myšlenky současně například **vyznavači straight edge**, hnutí, jež mimo jiné odmítá jakékoli drogy.

35 Např. světová iniciativa Food Not Bombs, jejíž zásadou je úplná rezignace na používání násilí, nediskriminování nikoho v přístupu k rozdávané stravě a skupinové rozhodování konsensem umožňující nezávadět do organizace elementy hierarchie. Většina času zasvěceného práci se využívá na bezplatné získávání jídla ze všech možných zdrojů: z velkých skladů, obchodů se zdravou výživou, pekárén a jiných míst, ve kterých se z různých důvodů nepovoluje jeho prodej. (<http://food-not-bombs.cz/>).

Podobné aktivity typu freegans, food sharing, dumpster diving.

34 K pojmu extrémní levice řadíme dále komunismus či radikální socialismus

Subkultura graffiti

Pod pojem **graffiti** řadíme pestrou škálu specifických výtvarných projevů ve veřejném prostoru, většinou za použití spreje, či jinak aplikované barvy (Rahn, 2002). V současné době stále častěji hovoříme spíše o streetartu, spolu s vývojem nových výtvarných technik, jakými jsou mozaiky, šablonové graffiti či nálepky. Motivace pro tvorbu graffiti se liší dle využití legálních a ilegálních ploch. Autoři graffiti je vnímají heterogenně, většinou jako **způsob sebevyjádření, komunikace, boje proti šedi města, adrenalin, umění...** (Ross, 2016). Stejně jako každá další subkultura (srov. Hebdige, 2012), je graffiti spojena se specifickým stylem oblékání, slangem atd. Autoři se sdružují do skupin (crew), základní tvorbou je tag (podpis), složitější pak piece, v rámci subkultury jsou hodnoceny jezdící objekty - vlaky, metro (Overstreet, 2006). Graffiti subkultura bývá úzce provázána se **subkulturou hip hopovou**, kde vedle DJingu, breakdance a MCingu představuje jeden z hlavních elementů (Smolík, 2010, s.193), nemusí se však jednat o nutnost.

Se sprejery (writery) se sociální pracovník nebo pracovnice v rámci subkultur setkává pravděpodobně nejčastěji, a to v souvislosti s tím, že **v případě pomalování ilegálních ploch** se jedná od roku 2001 o trestný čin podle § 257b trestního zákona, kde dle velikosti škody je stanoven trest o trestu odnětí svobody či peněžitého trestu až po maximální trest odnětí svobody na dvě léta až osm let. Ročně se pohybuje počet trestných činů této kategorie kolem tří tisíc (Policie ČR, 2014). Proto se s writery setkávají sociální pracovníci a pracovnice městských úřadů a obcí s rozšířenou působností, sociální kurátoři pro mládež i pro dospělé, stejně jako sociální pracovníci a pracovnice v institucích zajišťujících ústavní výchovu či v neziskovém sektoru. (Matoušek, Matoušková, 2011). Nejčastější nepochopení v komunikaci se sociální prací (i celospolečensky) vychází z **odlišného vnímání graffiti, jež je ve veřejném diskurzu chápáno jako vandalismus (trestný čin)**.

Subkultura hooligans

Subkultura tzv. **chuligánů** čítá specifickou organizovanou a uzavřenou skupinu (radikálních) **především fotbalových fanoušků, kde primárním cílem je vyvolání konfliktu** (bitky) se zneprátele-

nými fanoušky (tzv. třetí poločas). Jedná se o **dohodnutý rituál, který má přesně vymezená „fair play“ pravidla**, místo i čas konání, o čemž mainstreamová společnost není informována, z čehož logicky vychází nepochopení. Z psychologického pohledu se může jednat o ventilaci agresivity v relativně bezpečném prostředí, neohrožující nezáúčastněné. Další rituály subkultury jsou spojeny s cestou na utkání, výzdobou kotle atd. Mezi jednotlivými kluby včetně zahraničních existují družby (Smolík, 2008). Často diskutovaným tématem je **ultraprávicová orientace hooligans, která ale nemusí být pravidlem**. V České republice se jedná zejména o fanoušky Baníku Ostrava, AC Sparty Praha, Slavia Praha a Opavy.

V rámci sociální práce je třeba vyzdvihnout existenci zapsaného spolku **ProFotbalFans**, které nabízí komplexní vzdělávací program pro sociální pracovníky – streetworkery, fanoušky, kontaktní a klubové pracovníky a pracovnice, jež mají zájem o práci s fanoušky a hledají odborné vedení a podporu. Jako příklad dobré praxe lze rovněž uvést německý projekt sociální práce zaměřený čistě na fotbalové fanoušky a snižování násilí a delikventní činnosti – **fanprojekt**. Sociální pracovník nebo pracovnice pracuje **preventivně**, poskytuje doprovod, krizové intervence a poradenství. Služba je obvykle poskytována v součinnosti s fotbalovým klubem – streetwork (Žák, 2005).

Doporučení

V souvislosti s cílovými skupinami, které popisujeme, se nabízí možnost použití paradigmatu **radikální sociální práce**, které se rozvíjelo především ve Velké Británii v souvislosti se silným sociálním hnutím charakteristickým především bojem za rovná lidská práva. Hlavním motivem je bezesporu **změna přístupu k práci i ke klientovi či klientce** oproti strukturám pro „obvyklou“ sociální práci typickým, které sociálním pracovníkům nebo pracovnícům často brání v kritickém přístupu ke klientovu problému (Langan, 1998). V běžné diskusi někdy splývá i s termínem komunitní sociální práce³⁶ a často je i samotnými radikálními sociálními pracovníky a pracovnicemi takto jejich činnost označována. Hlavním znakem je podle Healy (in Janebová, 2015)

36 Matoušek (2013) ji popisuje jako kritickou sociální práci.

závazek sociálních pracovníků a pracovníků stát na straně utlačovaných, reflexe normativní role sociální práce a rozvíjení strategií pro sdílení moci s klienty a klientkami, zplnomocňování, zdůrazňování zásadní role makrosociálních struktur při formování individuálních zkušeností lidí a kritika převádění strukturálních příčin problémů na individuální zavinění. V rámci konceptu sociálního fungování je jedním z úkolů sociální práce pracovat na rozbíjení předsudků. Navrhujeme tedy následující možnosti:

- V oblasti squattingu komunitní diskuse jako přirozená a nezbytná součást řešení nastalé situace, sociální pracovník či pracovníce působí jako **zprostředkovatel / mediátor**
- **Zabránit odtržení od „reality ulice“** – sociální pracovník či pracovníce je vystavena riziku stereotypizace, která je sice procesem pochopitelným, ovšem je pro tuto činnost nepřijatelným důsledkem nejen zaběhnutých pracovních postupů, ale v souvislosti s popisovanými cílovými skupinami jsou za posilování negativních a nesprávných stereotypů odpovědná masová média. Jednoduše řečeno: ne každý squat je špinavé místo plné lidí závislých na drogách a opatřujících si živobytí nelegálním způsobem.
- **Středoškolské a vysokoškolské vzdělávání** zaměřit více a konkrétněji na téma sub (kontra) kultur, a to především v praktické rovině. Podobně doporučujeme například i kurz celoživotního (profesního) vzdělávání.
- Podstatné je, aby sociální pracovník či pracovníce pochopili, že jednají s klientem či klientkou, jejichž **pohled na svět a hodnotově normativní vnímání může být dominantně odlišné od mainstreamového**, což by nemělo být důvodem k odsuzování, ba právě naopak motivací ke snaze o větší pochopení a nastavení postupů společné práce na eliminaci problému.

Zdroje:

- BASTL, M., a kol.: **Krajní pravice a krajní levice v ČR**. Praha: Grada, 2011.
- Co to je Food Not Bombs**. Dostupné z: <http://food-not-bombs.cz/>
- HEBDIGE, D.: **Subkultura a styl**. Praha: Volvox Globator, 2012.
- JANEBOVÁ, R.: **Pátování po „kritické sociální práci“ v České republice**. In Aktuální otázky sociální politiky - teorie a praxe. Pardubice. Vol. 9/2015.
- KUNNEMAN, H.: **Social Work as Laboratory for Normative Professionalisation**. Social Work and Society International Online Journal, 2015, vol. 3, no. 1.
- LANGAN, M.: **Radical Social Work**. in ADAMS, R., a kol.: Social Work. Themes, Issues and Critical Debates. Palgrave Macmillan, 1998.
- MATOUŠEK O., MATOUŠKOVÁ A. **Mládež a delikvence**. Praha: Portál, 2011.
- MATOUŠEK, O.: **Radikální přístup**. in MATOUŠEK, O., a kol. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál, 2013.
- OVERSTREET, M.: **In graffiti we trust**. Praha: Mladá fronta, 2006.
- RAHN, J.: **Painting Without Permission: Hip-hop Graffiti Subculture**. Westport: Bering and Garvey, 2002.
- ROSS, I. J.: **Routledge Handbook of Graffiti and Street Art**. New York: Routledge, 2016.
- SLAČÁLEK, O., TOMEK, V.: **Anarchismus. Svoboda proti moci**. Praha: Vyšehrad, 2006.
- SMOLÍK J.: **Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky**. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010.
- SMOLÍK, J.: **Fotbalové chuligánství. Historie, teorie a politizace fenoménu**. Karlovy Vary: VNP, 2008.
- Statistické přehledy kriminality za rok 2014**. [on-line] 2016. Dostupné z: <http://bit.ly/PCRstatistiky>
- Trestní zákoník, 40/2009 Sb., **§ 208 Neoprávněný zásah do práva k domu, bytu nebo k nebytovému prostoru**. In Trestní zákoník, Poslední změna zákona: 17.9.2015
- Zákon 139/2001 Sb. **Trestné činy proti majetku**. In Sbírka zákonů, ze dne 26.4.2001
- ŽÁK, D.: **Okrajové sociální skupiny, fotbaloví výtržníci**. Brno: Právnická fakulta MU, 2005.
- Webová stránka <http://www.matesvaprava.cz>

8. VZORY

Odkazy na vzory podání ve formátu MS Word z webu www.matesvaprava.cz

Trestní řízení

Trestní oznámení:

<http://bit.ly/vzor-TO>

Žádost o umožnění nahlédnout do trestního spisu:

<http://bit.ly/vzor-nahlednuti>

Prohlášení o dopadu:

<http://bit.ly/vzor-prohlaseni>

Ochrana poškozeného a svědka

Žádost o zabránění kontaktu s pachatelem:

<http://bit.ly/vzor-kontakt>

Žádost o skrytí údajů ve spise:

<http://bit.ly/vzor-udaje>

Žádost o utajení totožnosti svědka:

<http://bit.ly/vzor-svedek>

Návrh na uložení předběžného opatření:

<http://bit.ly/vzor-predbezneopatreni>

Žádost o informaci o propuštění pachatele:

<http://bit.ly/vzor-propusteni>

Zastoupení

Žádost o ustanovení zmocněnce:

<http://bit.ly/vzor-zmocnenec>

Náhrada škody

Připojení poškozeného s nárokem na náhradu škody:

<http://bit.ly/vzor-pripojeni>

Stížnosti

Stížnost na chování příslušníků Policie ČR:

<http://bit.ly/vzor-stiznost>

9. KONTAKTY NA POMÁHAJÍCÍ ORGANIZACE

V této kapitole naleznete informace o systému pomoci obětem trestných činů a zvláště lidem vystaveným nebo ohroženým násilím z nenávisti.

Pomoc obětem trestných činů

In IUSTITIA, o.p.s.

- ➔ komplexní pomoc obětem násilí z nenávisti – odborné sociální poradenství, právní informace, bezplatné zastupování, zprostředkování psychoterapeutické péče

www.poradnajustyna.cz

Poradna Justýna v Praze

- ➔ V poradně - Eliášova 28, Praha 6 (PO a ČT 9.00 - 17.00)
- ➔ V terénu na základě domluvy na tel. č. 773 177 636 či emailu poradna@in-ius.cz

Poradna Justýna v Brně a Jihomoravském kraji

- ➔ V poradně - Malinovského náměstí 4, Brno (PO 12.00 – 19.00, ÚT a ČT 9.00 – 16.00)
- ➔ V terénu na základě domluvy na tel. č. 773 177 104 či emailu poradna.bрно@in-ius.cz

Poradna Justýna v Kladně a Středočeském kraji

- ➔ V Poradně - Váňova 3180, Kladno (PO 9.00 – 16.00)
- ➔ V terénu na základě domluvy na tel. č. 773 177 196 či emailu poradna.kladno@in-ius.cz

Poradna Justýna v Ústeckém a Plzeňském kraji

- ➔ V terénu na základě domluvy na tel. č. 773 177 328 či emailu poradna@in-ius.cz

Poradna Justýna v Olomouckém kraji

- ➔ V terénu na základě domluvy na tel. č. 775 702 710 či emailu poradna@in-ius.cz

Poradna Justýna v dalších krajích ČR

- ➔ V terénu na základě domluvy na tel. č.: 773 177 636, 800 922 922 či emailu poradna@in-ius.cz

Poradenský portál pro oběti násilí z nenávisti a zvláště zranitelné oběti

Na poradenském portálu je možné najít základní informace, ale také vzory jednotlivých podání a online poradnu.

www.matesvaprava.cz

Psychologická linka Policie ČR

Nonstop linka pro oběti a osoby zasažené dopravní nehodou či živelnou pohromou

Tel. č.: 974 834 788 či email: pomoc.ski@mvcz.cz

Registr poskytovatelů pomoci obětem trestných činů

Seznam akreditovaných poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, středisek Probační a mediační služby ČR a v neposlední řadě seznam advokátů/advokátek, kteří nabízejí bezplatné služby zvláště zranitelným obětem dle uvedeného rozsahu

<https://otc.justice.cz/verejne/seznam.jsf>

Česká asociace pracovníků linek důvěry

Podporu pro osoby v krizi naleznete na jednotlivých linkách telefonické krizové pomoci, seznam jednotlivých linek krizové pomoci naleznete na uvedených internetových stránkách

<http://bit.ly/linkaduvery>

Policie ČR

Tel. č.: 158

Zdravotnická záchranná služba

Tel. č.: 155

10. MEDAILONKY AUTORŮ A AUTOREK

Kateřina Baňacká

Kateřina Baňacká vystudovala Sociálně ekonomickou fakultu UJEP a řadu let působila v drogových službách, kde pracovala s aktivními uživateli drog a abstinujícími, kteří se také setkávali s násilím z nenávisti, což byl jeden z motivů, proč začala aktivně působit v oblasti věnující se násilí z nenávisti. V In IUSTITIA je zodpovědná za poskytování sociálních služeb, metodicky vede sociální tým a pracuje s klienty a klientkami a jejich blízkými, kteří jsou ohroženi či se stali oběťmi násilí z nenávisti i oběťmi obecné kriminality.

Tereza Cajthamlová

Tereza Cajthamlová vystudovala sociální práci na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. V organizaci působí jako terénní sociální pracovnice a na starosti má především případy násilí z nenávisti vůči cizincům. Ve volném čase se rozčiluje nad nerovným přístupem menšinových dětí ke vzdělání, šířením morální paniky v médiích a rostoucím počtem rasistických a xenofobních projevů ve veřejném prostoru.

Markéta Fišarová

Markéta Fišarová, dokončila Psychosociální studia a nyní pokračuje na Přírodovědecké fakultě UK v oboru Globální migrační a rozvojová studia. Sociální pracovnice, lektorka českého jazyka pro Vietnamce, koordinátorka rodinných konferencí a lektorka workshopů i seminářů v oblastech integrace, migrace se zaměřením na multidisciplinární přístup a odhalování vlastních stereotypů.

Květa Glaserová

Vystudovala Právnickou fakultu Univerzity Karlovy, v roce 2009 absolvovala roční zahraniční studium na Technické univerzitě v Drážďanech. Před příchodem do In IUSTITIA, o.p.s. pracovala na Ministerstvu spravedlnosti, kde se věnovala trestněprávní problematice. Věnuje se problematice obětí trestných činů a školení sociálních pracovníků a pracovníků.

Martina Hrušková

Martina Hrušková působí na Ústavu sociálních a speciálněpedagogických věd Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, přednáší politologii, sociologii, tematiku masových médií a genderu.

Eva Janská

Eva Janská působí od roku 2002 na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, kde zastává pozici odborného asistenta. Na PŘF UK přednáší předměty „Geografie mezinárodní migrace a integrace cizinců“, „Latinská Amerika“ a „Seminář z Latinské Ameriky“. Věnuje se souvislé vědecké práci, ve které se specializuje na problematiku mezinárodních migrací a integrace cizinců do společnosti. Je členkou České geografické společnosti a Asociace amerických geografů.

Alena Kajanová

Alena Kajanová pracuje v současné době jako docentka na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Věnuje se především tématu sociální exkluze a marginalizovaných skupin a vybraným sociologickým a psychologickým tématům.

Klára Kalibová

Zakladatelka organizace In IUSTITIA, o.p.s., ředitelka a právnička tamtéž. Absolvovala Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. Ve své práci se věnuje poskytování právnických a sociálních služeb obětem násilí z nenávisti, lektoruje školení například pro příslušníky Policie ČR, vystupuje v médiích, na mezinárodních a českých konferencích, je autorkou řady publikací a podílela se na přípravě zákona o obětech trestných činů z roku 2013. V letech 2009/2010 byla grantistkou Fulbright-Masarykova stipendia a stážistkou na University of Michigan – Flint, Anti-Defamation League, New York a Anti-Violence Project, New York. V roce 2014 byla oceněna cenou lidských práv Alice G. Masarykové udělované velvyslanectvím USA v Praze za přínos k ochraně lidských práv. Je členkou České kriminologické společnosti.

Alžběta Možíšová

Alžběta Možíšová vystudovala obor sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Zabývala se výzkumem partnerského násilí v lesbických vztazích a tématy domácího násilí, coming outu a sexuality. Od r. 2007 působí v neziskovém sektoru v oblasti genderové rovnosti a LGBT práv.

Zuzana Ostřanská

Zuzana Ostřanská vystudovala obory arabistika a tlumočnictví – překladatelství na FF UK v Praze, absolvovala také studijní stáž v Káhiře a Tunisu. Pracuje v oblasti překladatelských služeb. Vývoji česko-arabského překladu věnovala monografii Zprůpovědí arabských. Od roku 2015 spolupracuje s Integračním centrem Praha.

Ivona Parčiová

Ivona Parčiová se od roku 2003 zabývá přípravou vzdělávacích programů pro děti a mládež. Je spoluautorkou několika projektů a "aktivizačních her" pro vzdělávání romských dětí a mládeže. Od roku 2006 pracuje v občanském sdružení IQ Roma servis v oddělení Public relations. Je koordinátorkou Týdne romské hrdosti v Brně a brněnských oslav Mezinárodního dne Romů. Při své práci se zaměřuje na posilování participace a zmocňování Romů v občanských záležitostech. Několik let spolupracuje na vytváření kampaní s antidiskriminačním podtextem. Mimo jiné je moderátorkou pořadu na internetovém Radiu R Masarykovy univerzity a členkou Rady vlády pro národnostní menšiny.

Aleš Strnad

Aleš Strnad se od r. 2000 aktivně věnuje problematice bezdomovectví. V organizaci NADĚJE vykonával pozice sociální pracovník, vedoucí nízkoprahových denních center, v současné době je vedoucím terénního programu. Absolvoval stáže v sociálních službách v Dánsku, Norsku a Maďarsku, je spoluautorem knihy Bezdomovectví, kterou vydalo nakladatelství Portál v r. 2012, příležitostně přednáší o bezdomovectví ve školách a dalších institucích.

11. POUŽITÉ PRÁVNÍ PŘEDPISY

Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů (v textu zkracujeme na **ZOTČ**)

Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních (v textu zkracujeme na **z.ř.s.**)

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (v textu zkracujeme na **NOZ**)

Zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (v textu zkracujeme na **ZSocS**)

Zákon č. 273/2008 Sb., o Policii České Republiky (v textu zkracujeme na **ZPol**)

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník (v textu zkracujeme na **TZ**)

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže

Zákon č. 137/2001 Sb., o zvláštní ochraně svědka a dalších osob v souvislosti s trestním řízením

Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů (v textu zkracujeme na **ZOOÚ**)

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád) (v textu zkracujeme na **TŘ**)

OBSAH

1. ÚVODEM	2	5. DALŠÍ PRÁVA OBĚTÍ	41
2. PŘEDSUDEČNÉ NÁSILÍ A SOCIÁLNÍ PRÁCE	3	5.1 Právo na poskytnutí odborné pomoci	41
2.1 Předsudečné incidenty	3	5.2 Právo na informace	43
2.2 Předsudečné násilí a právo	5	5.3 Právo na ochranu před hrozícím nebezpečím	45
3. SOCIÁLNÍ PRÁCE S OSOBAMI VYSTAVENÝMI PŘEDSUDEČNÉMU NÁSILÍ	7	5.4 Právo na ochranu soukromí	46
3.1 Mapující rozhovor: definice potřeb obětí předsudečného násilí	7	5.5 Právo na ochranu před druhotnou újmou	47
3.2 Zdraví	9	5.6 Právo na peněžitou pomoc	49
3.3 Bezpečí	11	6. NÁHRADA ŠKODY V TRESTNÍM ŘÍZENÍ	51
3.4 Psychický stav	12	6.1 Proces uplatnění nároku na náhradu škody	51
3.5 Právní řízení	16	6.2 Škoda a nemajetková újma	52
3.6 Média	17	6.3 Vymožení nároku na náhradu škody	55
3.7 Zhoršení sociální situace jako důsledek trestného činu	20	7. JINAKOST A SOCIÁLNÍ PRÁCE	56
3.8 Zprostředkování kontaktu se sociálním okolím ...	23	7.1 Sociální práce a jinakost	56
4. TRESTNÍ ŘÍZENÍ A ROLE SOCIÁLNÍ PRÁCE	25	7.2 Specifika sociální práce s Romy	59
4.1 S kým se můžete v trestním řízení setkat (Subjekty trestního řízení)	25	7.3 Specifika sociální práce s Vietnamci	61
4.2 Fáze trestního řízení	27	7.4 Specifika sociální práce s muslimy	65
4.3 Napadení / trestný čin	30	7.5 Specifika sociální práce s Ukrajinci	67
4.4 Zahájení trestního řízení	33	7.6 Specifika sociální práce s lidmi bez přístřeší	70
4.5 Zahájení trestního stíhání	35	7.7 Specifika sociální práce s LGBT klienty	73
4.6 Podání obžaloby	37	7.8 Specifika sociální práce s lidmi z vybraných subkultur 77	
4.7 Řízení před soudem	37	8. VZORY	80
4.8 Odvolací řízení	39	9. KONTAKTY NA POMÁHAJÍCÍ ORGANIZACE	81
4.9 Výkon trestu a povinnost nahradit škodu	39	10. MEDAILONKY AUTORŮ A AUTOREK	83
4.10 Přestupkové řízení	40	11. POUŽITÉ PRÁVNÍ PŘEDPISY	85

